

**Fadil ČETNIŠTVO I Ademović**

**ČETNIČKA PROPAGANDA**  
**U JUŽNOSLAVENSKIM ZEMLJAMA**

**U DRUGOM SVJETSKOM RATU**

**KULT**  
*B*

**|| tom**

Dr Fadil Ademović

ČETNIŠTVO I ČETNIČKA PROPAGANDA  
U JUŽNOSLOVENSKIM ZEMLJAMA  
U DRUGOM SVJETSKOM RATU /1941-1945/

Izdavač: **KULT**  [kultb@bih.net.ba](mailto:kultb@bih.net.ba)

Suizdavač: Institut za istraživanje zločina protiv  
čovječnosti i međunarodnog prava  
Univerziteta u Sarajevu

Za izdavača i urednik:  
Mustafa M. Kapidžić

Recenzenti:  
Dr Latinka Perović  
Dr Dragoljub Petrović

Dizajn i DTP:  
KULT-B / Samira Gorančić

Dizajn korice:  
KULT-B / MMK

Štampano u BiH - *BLICDRUK Sarajevo*

CIP - Katalogizacija u publikaciji Nacionalna i univerzitetska  
biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

94:323.14](497.1=163.41)"1941/1945"

ADEMOVIĆ, Fadil  
Četništvo i četnička propaganda u južnoslovenskim zemljama u  
Drugom svjetskom ratu (1941-1945).  
T. 2, Drama istorijskog zaokreta  
Fadil Ademović. - Sarajevo : Kult B : Institut za istraživanje  
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2009. - 613  
str. : 25 cm. - (Biblioteka Dokumentum / Kult B)  
Bibliografske i druge bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-684-02-9 COBISS.BH-ID 17668870

Dr Fadil Ademović

ČETNIŠTVO I ČETNIČKA PROPAGANDA  
U JUŽNOSLOVENSKIM ZEMLJAMA  
U DRUGOM SVJETSKOM RATU /1941 - 1945/

**Drama istorijskog zaokreta**

**Drugi tom**

Knjiga druga, treća i četvrta

**KULT**  Sarajevo, 2009

7 **Knjiga druga**  
**SUMRAK ČETNIŠTVA I NJEGOVE PROPAGANDE**  
**Četnička propaganda iz Velike Britanije prema Jugoslaviji**  
**/1941 - 1945/**

395 **Knjiga treća**  
**ČETNIČKA KOLABORACIJA U AMERIČKOJ OPTICI**  
**Četnička propaganda na tlu Sjedinjenih američkih država**  
**/1941 - 1945/**

549 **Knjiga četvrta**  
**DIOBE I SUDARI NA BALKANU**  
**Propagandne aktivnosti iz SSSR-a prema Jugoslaviji**  
**/1941 - 1945/**

# SUMRAK ČETNIŠTVA I NJEGOVE PROPAGANDE

**Četnička propaganda iz Velike Britanije prema  
Jugoslaviji /1941 - 1945/**

*(od zaštitnika Draže Mihailovića i četničkog pokreta  
do podrške Titu i partizanima)*

Knjiga druga

## SADRŽAJ

17 ..... Umjesto predgovora: Propaganda u kolopletu sukobljenih interesa

### Prvi dio:

#### KRALJEVSKA VLADA U IZBJEGLIŠTVU I PROPAGANDA IZ LONDONA PREMA JUGOSLAVIJI

31	.....	Tri dijela vlade u egzilu
32	.....	Četiri faze vladinog djelovanja
34	.....	Nezadovoljni vlastitom dominacijom u izbjegličkoj vladi
35	.....	Radijska slika bjektstva kraljevske vlade iz zemlje
36	.....	Prvi kontakti Mihailovića sa Londonom
38	.....	Veza Ravne gore i izbjegličke vlade
39	.....	Podrška Londona programu Ravne gore
41	.....	Kako je oboren general Simović
42	.....	Vrtoglav uspon Mihailovića
44	.....	Strah od narodnog ustanka u zemlji
46	.....	Svađe među ministrima
47	.....	Propaganda iz Londona i podjela u narodu
49	.....	Hrvatski ministri i ustaški zločini
50	.....	Trvenje ministara - razdvajanje Hrvata i hrvatskog naroda od ustaša i ustaških zločina
52	.....	Prve vijesti u inostranstvu o ustanku u Jugoslaviji
53	.....	Kraljevska izbjeglička vlada i oružani otpor okupatorima i kvislinzima
57	.....	Radio-London, kraljevska vlada i partizanski pokret
58	.....	Da li Srbi razumiju ijekavski?

### Drugi dio:

#### LICE I NALIČJE PROPAGANDE IZ VELIKE BRITANIJE USMJERENE PREMA JUŽNOSLOVENSКИM ZEMLJAMA

##### *Propaganda u procesima donošenja britanskih odluka u ratu*

61	.....	BBC kao oruđe a ne tvorac politike
63	.....	Ko je i kako upravljao cjelinom britanske propagande
63	.....	Određivanje linije Radio-London
64	.....	PWE i uputstva za propagandu
65	.....	Postanak zvučnog signala: "Tup-tup-tup-tup!"
65	.....	SOE, PWE i propaganda namijenjena Jugoslaviji
70	.....	Evolucija i spoticanje britanske politike prema pokretu otpora u Jugoslaviji
74	.....	Ratna cenzura i autoritet cenzora
76	.....	Mediji kao svojina radio-slušalaca ili nosilaca moći?
78	.....	Neka praktična obilježja radio-propagande u specifičnim ratnim okolnostima
80	.....	"Vesti se šire prepričavanjem"
81	.....	Zabrana slušanja radija - šta se smije a šta ne smije slušati pod okupacijom
83	.....	Ometanje prijema radio-emisija
84	.....	Uputstva slušaocima

**Treći dio:**  
**KRALJEVSKA IZBJEGLIČKA VLADA U LONDONU I ČETNIČKA PROPAGANDA IZ VELIKE BRITANIJE**

89	.....	Londonski BBC kao sredstvo vladinog uticaja u zemlji
90	.....	Propagandni misionari Draže Mihailovića u inostranstvu
92	.....	Početak emisija na srpskohrvatskom jeziku
93	.....	Za majore su kratke emisije
94	.....	Zahtjevi za povećanje minutaže programa
96	.....	Dvostruko povećanje: broja i trajanja emisije
98	.....	Pravila za radio propagandiste
100	.....	"Neovlašćeno ometanje planova BBC-a"
101	.....	Zbrka oko emisija namijenjenih slušaocima u Jugoslaviji
103	.....	Vlada i tvorci londonskih emisija zaobilaze svog ministra za propagandu
104	.....	Nemocni ministar za informacije
105	.....	Crnjanski o dirigovanju propagandom iza kulisa

**Četvrti dio:**  
**ČETNIČKA RADIO-PROPAGANDA SA BLISKOG I SREDNJEG ISTOKA**

109	.....	Tajne i lažne radio-stanice
111	.....	Radio-Kujbišev, emisije izbjegličke vlade i Kosta Krajšumović
112	.....	Jerusalim kao četnički "Karadorde"
115	.....	Emisije iz Jerusalima "imaju se davati kao emisije iz zemlje"
118	.....	Vladin centralni presburo u Jerusalimu
119	.....	Proširivanje dometa i ekspanzija programa jerusalimske radiostanice
120	.....	Plan četničke radio-propagande sa Bliskog i Srednjeg istoka
123	.....	Prislušna služba u Jerusalimu
124	.....	Redukcija obima i broja emisija

**Peti dio:**  
**SADRŽAJ ČETNIČKE PROPAGANDE IZ LONDONA USMJERENE PREMA JUGOSLAVIJI**

*Strategija čekanja na ustanak i odlaganja borbe protiv okupatora*

129	.....	Instrukcija - uputstvo londonske vlade Mihailoviću
129	.....	"Valja izbjegavati svaku akciju"
130	.....	"Čekajte čas kada ćete se dići protiv krvoloka i ubica"
130	.....	"Organizujte se i čekajte!"
131	.....	"Osluškujte trubače sa Drine i kliktaj belog orla sa visine"
131	.....	"Čekajte na znak Mihailovića"
132	.....	"Još ne dižite oružanu borbu"
132	.....	"Otsudni čas za vas još nije kucnuo!"
134	.....	"Još nije vreme za odsudnu borbu"
134	.....	Proizvodnja i sijanje iluzija
134	.....	Suzbijanje propagandne strategije čekanja
135	.....	Zaziranje od bilo kakve oružane akcije protiv okupatora i kvislinga
137	.....	"Dok je Mihailović pasivan jedino se komunisti bore u Jugoslaviji"
138	.....	Major Piter Boj: "Umjesto u praksi Dražina borba vodena u propagandi"

**Šesti dio:**  
**DRAŽA MIHAILOVIĆ OD BRITANSKOG ŠTIĆENIKA DO NJEMAČKOG PARTNERA**

141	.....	Pokušaj vještačkog stvaranja mitova
141	.....	Pohvale hrvatskih ministara Draži Mihailoviću
142	.....	Novi Robin Hood u Evropi
143	.....	"Bitke pod vodstvom veliko junaka Draže"
144	.....	"Svi oko denerala Draže"
144	.....	Draža: "Svi pod moju komandu"
145	.....	I mađarski "Eštri Ujšag" proglašava Dražu jedinim božićem na Balkanu protiv Nijemaca
145	.....	Nesudeni ratni dopisnik sa Ravne Gore
146	.....	Previše pohvala Draži
146	.....	"Preterano hvalisanje Mihailovića nailazi na nelagodan prijem kod naroda"
147	.....	"Partizanske borbe se pripisuju Mihailoviću"
147	.....	Prvi britanski pritisci na Dražu
148	.....	London i Dražina saradnja sa okupatorima i kvislingima
151	.....	Zbrka oko vladinog komunika

**Sedmi dio:**  
**SPECIJALNE PORUKE JAVNE LISTE PRESUDA POD SLOVOM "Z" I "CRNE TROJKE" NA LONDONSKOM RADIJU**

155	.....	Specijalne vojne emisije na Radio-Londonu
155	.....	Šifrovane poruke putem radija
157	.....	Kad domobranski puk "pobegne u šumu"
157	.....	Major Knežević mimo regula BBC-a
159	.....	Prijetnje primjenom "zakona neumirne pravde"
159	.....	Živan Knežević samovoljno mijenja uputstva londonskog radija
162	.....	Majori podmeću poruke koje ne spadaju radiju
163	.....	Spiskovi lica stavljenih pod slovo "Z"
165	.....	Presude zvane slovo "Z" i "Crne trojke" na radio-talasima
167	.....	"Crne liste" kao javne osude bez ikakvih dokaza
168	.....	Podrška kralja Petra "Crnim listama" i slovu "Z"
168	.....	Nesporazumi zbog spiskova i specijalnih poruka
170	.....	Tri razloga protiv denunciranja ljudi i emitovanja javnih osuda pod slovom "Z" na radiju

**Osmi dio:**  
**RADIJSKI SPISKOVİ PRIZNANJA ČETNICIMA "ZA JUNACKO DRŽANJE" ODLIKOVANIH I RAŽALOVANIH "IZDAJICA KRALJA I NARODA"**

175	.....	Jesu li obični u partizanima "svi su begunci - izdajice kralja i naroda" i sluga neprijatelja?
177	.....	Priznanja "za junacko držanje"

*"Apel emisije" iz Londona*

180	.....	Londonska poručivanja Dražinom borbenom osudom
181	.....	Otvorano bespoštvo okupatora napadima radijskih talasa

**Deveti dio:**  
**VJERSKI PRAZNICI, KRALJEV ROĐENDAN, NOVE GODINE I DRUGI BLAG-**  
**DANI NA RADIO-TALASIMA**

185 ..... Blagdani u sadržajima londonskog radija

**Deseti dio:**  
**DVA MEMORANDUMA SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE I "BIČANIĆEV MEMO-**  
**RANDUM" U INOSTRANOJ PROPAGANDI**

195 ..... Antihrvatska kampanja i Srpska pravoslavna crkva  
196 ..... General Dankelman i Memorandum SPC-a u funkciji propagande  
198 ..... Cikveni memorandumi zaoštravaju odnose među hrvatskim i srpskim min-  
istrima u izbjegličkoj vladi  
204 ..... "Bičanićev memorandum" i nesloga u kraljevskoj vladi  
205 ..... Medusobne optužbe SPC-a i katoličke crkve  
207 ..... Alojzije Stepinac o četničkim zločinima i njihovoj promociji u četničkim  
lećima

**Jedanaesti dio:**  
**MUSLIMANI IZMEĐU PORUKA LONDONSKOG RADIJA, IZBJEGLIČKE**  
**VLADE, RAVNOGORSKOG I USTAŠKOG POKRETA**

215 ..... Londonske poruke muslimanima  
216 ..... O muslimanskom predstavniku u kraljevskoj vladi u izbjeglištvu  
217 ..... Polemika o Muslimanima na relaciji London-Zagreb  
219 ..... "Demantujte vest da Draža diriguje pokoljima Muslimana"  
221 ..... Predstavljanje pokolja Hrvata u stranoj propagandi  
222 ..... Turska kao država na kantarima sa fizičkim istrebljenjem muslimanskog  
stanovništva u Jugoslaviji

**Dvanaesti dio:**  
**IZBJEGLIČKA VLADA I NJENI MINISTRI O BBC-U**

227 ..... Vodi li BBC velikosrpsku politiku?  
229 ..... Hegemonija i ka Makedoniji  
229 ..... Zašto Ivan Šubašić odbija učešće na BBC-u?  
230 ..... Da li Srbi razumiju ijekavski?

**Trinaesti dio:**  
**ČETNIČKE ZAMJERKE LONDONSKOM RADIJU I NJEGOVIM EMISIJAMA**  
**NAMIJENJENIM JUGOSLOVENIMA**

235 ..... Različiti doživljaji ratne radio-slike svijeta  
235 ..... Zahtjevi BBC-u "s terena"  
236 ..... Radijo u funkciji četničkog pokreta

**Četrnaesti dio:**  
**NOVINAR HJUBERT HARISON I "ZAVJERA ŠUTNJE" O STANJU U JUGOSLAVIJI**

241 ..... Vijesti o nepostojećoj ratnoj stvarnosti  
241 ..... Harisonovo "drugi prijatelji"  
242 ..... Harison i usmene novine na radiju  
242 ..... Protivnik prikrivanja istine  
243 ..... Četiri odgovora BBC-a na jedno pitanje izbjegličke jugoslavenske vlade  
245 ..... Novinar Hjubert Harison probija "zavjeru šutnje" o partizanima  
246 ..... "Patrioti", "rodoljubi", "snage koje se bore" ili - "partizani"?  
248 ..... Bura oko Harisonovog komentara - kritika autora zbog "ljevičarenja"  
250 ..... U čemu je suština sporenja oko Harisonovih komentara  
255 ..... Početak zaokreta u propagandi prema Jugoslaviji  
257 ..... Satisfakcija Hjubertu Harisonu - novi pristup problemu Mihailovića i  
partizana  
259 ..... Harisonova emisija "na neki način revolucionarna"  
260 ..... Oblici propagande jugoslovenskog otpora na BBC-u  
263 ..... Zahvalnost Holandana BBC-u

**Petnaesti dio:**  
**PRITISCI BRITANACA NA MIHAILOVIĆA I ČETNIKE ZBOG NJIHOVE BOR-**  
**BENE PASIVNOSTI PREMA OKUPACIONIM FORMACIJAMA I KVISLINŠKIM**  
**REŽIMIMA**

267 ..... Zahtjevi Draži da se bori protiv okupatora i kvislinga  
268 ..... Umjesto oružanog djelovanja "čekaju veliki dan oslobođenja"  
269 ..... Hadson: "Podršku BBC-a četnicima staviti u zavisnost od njihove spremnosti  
za diverzantske akcije"  
270 ..... Ko čuva, a ko ruši željezničke pruge?  
272 ..... "Mihailovićev pokret u velikoj krizi"

**Šesnaesti dio:**  
**VELIKI ZAOKRET U PROPAGANDI IZ VELIKE BRITANIJE PREMA JUGOSLAVIJI**

275 ..... Vjerodostojna propaganda i životne činjenice  
275 ..... Kako je odzavana "zavjera šutnje" o partizanima i NOP-u  
278 ..... Vještačka ravnoteža "između dviju strana"  
279 ..... Zahtjevi Britanaca za četničku borbu protiv okupatora bez ikakva odjeka u  
praksi  
280 ..... Kad se postjeća preinaci u "željenu stvarnost"  
281 ..... Prepoznao se u radio-emisiji po kolaboraciji sa okupatorom  
282 ..... "Vesti koje dovode narod u strahovitu zabunu"  
284 ..... "Majka Hrvatima a maćeha Srbima"  
285 ..... "London želi da uništi naš pokret"  
285 ..... "Govori se samo o Hrvatima"  
286 ..... Primjedbe hrvatskim ministrima  
287 ..... Zašto se prećutkuje "otpor Hrvata i njihove ogromne žrtve"  
288 ..... "Šta narod traži od radija?"  
289 ..... Moskva kontra Londonu  
291 ..... Ko je izveo "višegradsku operaciju"

- 291 ..... Izmišljena martovska bitka  
292 ..... "Prvi vitežovi slobodnog četničkog neba"

**Sedamnaesti dio:  
BRITANSKA POLITIKA I LONDONSKI RADIO PREMA "PARTIZANSKOM PITANJU" U JUGOSLAVIJI**

- 297 ..... Radio London i partizani u Jugoslaviji  
298 ..... Pokušaj mirjenja četnika sa partizanima kao "naš i engleski marifetluk" i lukavstvo  
301 ..... Trockisti ili partizani?  
302 ..... Vojna snaga - "na čekanju"  
303 ..... Delikatan problem obrade "partizanskog pitanja"  
304 ..... Londonski radio slijedi britansku politiku prema "partizanskom pitanju"  
305 ..... Štokholmske novine otkrivaju partizane  
305 ..... Duel dva glasila - "Dejli Vorkera" i "Njujork Tajmsa"  
306 ..... "Patrioti" i "rodoljubi", a ne "partizani"  
306 ..... Mihailović: "Rodoljub je engleska kamuflaža za komuniste"  
307 ..... "Promašaj sa patriotima"  
308 ..... Šta je kralj rekao Čerčilu o partizanima?  
309 ..... Idnov komentar kraljevog memoranduma  
309 ..... Ko je "glavni neprijatelj" - Osovina ili komunisti: Ko da odredi ko je kvivling?  
311 ..... Mijene u odnosima, na ratištima i na radiju mimoilazile Dražin četnički pokret  
312 ..... Pritisak za potčinjavanje partizana Dražinoj komandi  
315 ..... Život drumom - emisije šumom  
315 ..... "Svi pod jedinstvenu Dražinu komandu"  
316 ..... Zbog čega narod neće da sluša radio?

**Osamnaesti dio:  
DRAŽIN NAPAD NA BRITANSKU POLITIKU KAMPANJA PROTIV BBC-a I AMERIČKE ŠTAMPE**

- 321 ..... Širenje velikosrpskih ideja putem BBC-a  
322 ..... "Jedini cilj saveznika da dobiju ovaj rat na tuđi račun"

*Ostro reagovanje Vinstona Čerčila na Dražin govor*

- 325 ..... Da li se Englezi bore do posljednjeg Srbina u Jugoslaviji?  
327 ..... Poruka emigrantske vlade Mihailoviću  
328 ..... Draža: "Englezi misle da je ovo Afrika, a mi crnci"

**Devetnaesti dio:  
BRITANSKE VOJNE MISIJE U DRAŽINOM ŠTABU I KOD PARTIZANA**

- 333 ..... Prva Hadsonova misija kod Draže  
334 ..... Mračni zadatak majora Atertona: "podržava borbu protiv okupatora"  
336 ..... Dešifrovanje neprijateljskih brzjavki kao izvor saznanja o partizanskim aktivnostima

- 337 ..... Telegrafske krunke Williama Deakina na adresu BBC-a  
339 ..... Odlikovanja Hitlera i kralja Petra četničkim komandantima  
339 ..... 17. februara 1944: formalno službeno otkazivanje podrške Mihailoviću i četnicima  
340 ..... Raskid Britanaca sa Mihailovićem i ravnogorskim pokretom  
342 ..... Mak Daul i izmišljena američka podrška četnicima  
343 ..... Održati monarhiju ili prihvatiti neminovnost komunističke vladavine?

**Dvadeseti dio:  
BRITANSKA POLITIKA U PROCIJEPU**

- 347 ..... Kuda i kako dalje  
349 ..... "Bomba" prvi izvještaj Fitzroya Macleana iz Titove vrhovne komande  
350 ..... Prestanak politike "ophodjenja u rukavicama" prema Mihailoviću

**Dvadesetprvi dio:  
ZAKOŠRET SAVEZNIKA OD ZAŠTITNIKA DRAŽE MIHAILOVIĆA I ČETNIKA KA PODRŠCI TITU I PARTIZANIMA**

- 355 ..... Teheran - od falsifikata ka istini  
356 ..... Veliki zaokret u propagandi: Obustava pomoći Mihailoviću i poslaćenje oficira za vezu kod četnika  
357 ..... Koja je jedina snaga otpora okupacionim i kvivlingškim snagama u Jugoslaviji?  
360 ..... Zbog čega su se Britanci odrekli Mihailovića?  
363 ..... Šok i grom iz vedra neba: Kraljev govor na BBC-u 12. septembra 1944.  
365 ..... Dražina reakcija: "Kralj nam je zadao strašovit udarac"  
366 ..... Ko čini "jedinu mračnu tačku u četnika: kralj ili naša politika?"  
367 ..... Kamen u srcu - kolač u grlu

**Dvadesetdrugi dio:  
SPORAZUM TITO - ŠUBAŠIĆ I NJEGOV ODJEK U ČETNIČKOJ PROPAGANDI**

- 375 ..... Šubašićeva vlada u četničkoj propagandi  
376 ..... Tito i njegov štab od Drvara do Visa  
378 ..... Face to face: Tito-Šubašić na visu sredinom juna 1944.  
380 ..... Položaj kralja Petra u međunarodnim pregovorima  
382 ..... Draža na klizavici - dva rešenja za Dražu  
383 ..... "Vlada ni jugoslovenska ni kraljevska već zaklepa na rusko-engleskom savezu"  
385 ..... Fabrikovanje obmana namijenjenih najširoj javnosti  
386 ..... Stavovi Saveznika kao "političke spletke" - "diplomatski manevari i marifetluci" i "trenutne doskočice"  
389 ..... Ko skriva istinu od naroda?  
391 ..... Sporazum kao "trike i kučine"  
392 ..... Tito-Šubašić u ustaškom tisku  
394 ..... Čišćenje diplomatskog aparata kraljevine Jugoslavije



## UMJESTO PREDGOVORA

### PROPAGANDA U KOLOPLETU SUKOBLJENIH INTERESA

Drugi svjetski rat je, logikom nastupajuće kataklizme, u značajnoj mjeri donio poboljšanje britansko-sovjetskih odnosa. Na mnogim stranama, pa i u Velikoj Britaniji, do tada se na Sovjetski Savez gledalo kao na zemlju komunizma "čija se obilježja ne razlikuju od nacističkog režima". Tako je iskazano i u izjavi premijera Vinstona Čerčila u junu 1941. godine povodom nasrtaja nacističke Njemačke na tu državu. Međutim, u uspostavljenom savezništvu na relaciji London – Moskva Jugoistočna Evropa je bila osjetljiva tačka njihovog ratnog prijateljstva. Dugoročne namjere Britanaca i Sovjeta na tom području izazivale su uzajamno sumnjičenje i nepovjerenje. Kao pripadnice antihitlerovske koalicije obje velesile su skoro do kraja 1943. godine ta međusobna podozrenja podređivale zahtjevima zajedničke strategije i borbe nametnute ratnim požarom svjetskih razmjera. Oprečni ciljevi jedne i druge strane od tada su sve očiglednije uticali na njihovu ukupnu političku saradnju i vojnu doktrinu. Veća otvorena sučeljavanja su izbjegavale sve dok nije bogomdano postalo jasno da je dobijen rat protiv hitlerovske Njemačke.

U tom sklopu je i odnos tih država, naročito Velike Britanije, prema pokretima otpora u Jugoslaviji. Time prevashodno i prema partizanskom i četničkom pokretu. Taj odnos se ne može posmatrati izvan ukupne britanske politike prema Jugoistočnoj Evropi u Drugom svjetskom ratu. Na toj osnovi i prema pokretima otpora u Grčkoj i Albaniji.

Takav njen uklon je sastavni dio ne samo ukupne ratne strategije već i stanja razvitka britansko-sovjetskih aspiracija i interesnih sfera. Ma koliko ta njena politika na prvi pogled, možda, izgledala zbrkana, nedosljedna i kontradiktorna nije neosnovano stanovište pisaca njene povijesti da je ona imala svoju utemeljenu logiku i realno uporište. Čak i neminovna po svemu u čemu se ispoljavala.<sup>1</sup>

Britanci su tim pokretima pridavali različit strategijski smisao i pravac djelovanja. Poklanjali su posebnu važnost njihovoj organizaciji i ideološkoj orijentaciji u okupiranim zemljama starog kontinenta. U to vrijeme i Britanci i Sovjeti su se slagali u svojim pogledima na te pokrete. Posredstvom svojih obavještajnih punktova i u Carigradu i u Moskvi Englezi su jasno stavili do znanja sovjetskim obavještajcima u okviru NKVD-a šta znaju o stanju u Jugoslaviji i šta će sve tamo preduzimati. Njihova vlada je još sredinom ljeta

1. Elizabeth Barker, *Britanska politika u Jugoistočnoj Evropi u Drugom svjetskom ratu*, Globus, Zagreb, 1977., str. 149.

1941. godine raspolagala obavještenjima o početku ustanka u kojem se ističu komunisti. I Antoni Idu je u svojstvu ministra inostranih poslova Velike Britanije razgovarao o tome sa sovjetskim ambasadorom u Londonu Majskim. Potonji je još prve ratne godine nastojao da podstakne Britance kako bi antifašističkom NOP-u u Jugoslaviji počeli slati odgovarajuću pomoć. Da bi stekla što jasniju sliku o zbivanjima u zemlji i da bi tamošnje događaje što više držala pod svojom kontrolom britanska Uprava za specijalne operacije (SOE) uputila je u Jugoslaviju vojnu misiju pod rukovodstvom kapetana Bila Hadsona. S njim u misiji krenuli su i majori Jugoslovenske kraljevske vojske u egzilu Zaharije Ostojić i Mirko Lalatović sa radio-telegrafistom Veljkom Dragičevićem.<sup>2</sup>

Misija se iskrcala iz podmornice kraj Petrovca 20/21. septembra 1941. godine. Hadson je stigao u Dražin štab oko 20. oktobra (više od 20 dana boravio je među partizanima u Crnoj Gori). U tom su do Londona stigle i prve vijesti o oružanim sukobima između četnika i partizana u Srbiji. Vijest je prispjela putem radio-poruke sa zbrkanim sadržajem. Poslao ju je Mihailović, ali je u njoj i Hadsonova dopuna: "Dojam je engleskog oficira da su komunisti, koji predvođe partizane, također protivnici Osovine... Četničke vođe otvoreno kažu da više vole saradivati s Nedićem nego s komunistima".<sup>3</sup>

U radio-poruci zbrkanog sadržaja očita je i druga Hadsonova dopuna: "Partizani su bili za kompromis, no Mihailović vjeruje da drži sve adute". To Dražino uvjerenje podržavao je, po svemu, i Hadson. On je domalo javio: "Rekao sam mu da će mu - ako se obje strane okrenu protiv Nijemaca - britanska pomoć biti odmah na raspolaganju, te da bismo mu mogli pomoći da postane neosporan vojni zapovjednik".

To što je rekao Hadson i dojavio u svom telegramu Kairu i Londonu naročito o Draži kao vrhovnom komandantu, priželjkivali su i Forin ofis kao Ministarstvo inostranih poslova i britanski SOE. Prethodno su poručili Mihailoviću da mora okončati raspru s partizanima i odustati od objavljene nakane da ih uništi. Britanci su od sovjetske vlade zatražili da podstakne komuniste kako bi se "bezuvjetno stavili na raspolaganje pukovniku Mihailoviću kao nacionalnom vođi". Na taj zahtjev Sovjeti nisu odgovorili. Od Draže je, nekoliko dana kasnije, stigla nova poruka. Ona je govorila kako je on "okončao unutrašnju borbu". Na njoj je zasnovana i molba Forin Ofisa sovjetskoj vladi da partizanima dostavi poruku prema kojoj iskazuje svoje "odobrovanje sporazuma što

su ga postigli s Mihailovićem i potiče ih da održe zajednički front pod njegovim vodstvom." Dražina poruka je poslužila i Idnu da u Ratnom kabinetu 17. novembra 1941. godine izjavi kako je "rasprava između dviju strana što sudjeluju u ustanku sada okončana". Od najveće je važnosti da im se pošalje pomoć - dođao je Idu. Načelnik štaba vazduhoplovstva izjavio je 1. decembra iste godine u Kabinetu kako se "poduzimaju koraci da se na Sredozemlje pošalju zrakoplovi koji bi opskrbljivali pobunjene rodoljube".<sup>4</sup>

Tako klimava i krhka podloga poslužila je kao odrednica britanskog stava i odnosa prema pokretima otpora i Jugoslaviji i njihovoj propagandi u Engleskoj. Niti je rasprava Mihailovića i partizana bila okončana, niti je raskol između dvije suprotstavljene strane bio potpun. Draža i njegovi četnici nisu se borili protiv Nijemaca. Stalno su se izmicali od sukoba s njima. Partizane, koji su bez rezerve i ostatka ušli u tu borbu protiv okupacionih formacija, smatrali su glavnim neprijateljem, a ne Nijemce kao porobljivače zemlje. Svoje borbene aktivnosti nisu usmjeravali protiv sila Osovine nego protiv partizana. I pored svega toga, britanska vlada je, uz dogovor sa kraljevskim kabinetom u egzilu, sredinom oktobra 1941. godine donijela odluku da pruži punu podršku Mihailoviću i njegovom pokretu. Polovinom novembra iste godine, štaviše, vršila je snažan pritisak na sovjetsku vladu da im se potčine i partizanske snage. Sovjeti to nisu prihvatili. Znali su da ta podrška zvaničnog Londona odgovara britanskim interesima i britanskoj politici na Balkanu. Tamo nije, doduše, počela pristizati obećana pomoć, a i veza sa Dražom je bila nakratko u prekidu. Osim od britanske, vojno-četnička organizacija u Jugoslaviji objeručke je prihvaćena i od strane izbjegličke kraljevske vlade. Priznata je kao Jugoslovenska vojska u otadžbini (JVUO). Nad njom je od početka uspostavljena puna vladina kontrola. Britanci su, u isto vrijeme, bili uvjereni da će u Mihailoviću i vodstvu četničkog pokreta imati pouzdanog zaštitnika i branioca svojih interesa u ovom dijelu Evrope. A u četnicima snagu za suzbijanje sovjetskog uticaja u Jugoslaviji. Dolazak vojne misije, zajedno sa majorima jugoslovenske kraljevske vojske u Dražin štab, ubrzao je napad ravnogoraca na partizanske snage.

Prisustvo te misije u svom štabu Draža je protumačio kao priznanje po kome je njegova organizacija time postala predstavnik interesa jugoslovenske izbjegličke i britanske vlade u zemlji. Shvatio je da odluka Britanaca o materijalnoj podršci, usto, dodatno učvršćuje njegov legitimitet. Predsjednik emigrantske vlade general Dušan Simović objavio je 15. novembra 1941. godine - putem Radio-Londona - kako je "Mihailović komandant svih oružanih snaga u zemlji". Politička, vojna i moralno-propagandna pomoć iz Londona predstavljala je snažan oslonac programskim ciljevima četničkog pokreta.

2 Dragičević se po dolasku u Užice sa radio-stanicom odvojio od te misije i stavio na raspolaganje Vrhovnom štabu NOP-a. Poginuo je 25. maja 1944. godine prilikom njemačkog desanta na Drvar. Tada je bio šef Odsjeka za vezu Vrhovnog štaba NOVJ.

3 Do početka rata general Milan Nedić bio je ministar odbrane u kraljevskoj vladi Jugoslavije. Smijenjen je zato što je bio voljan da popušta nacističkoj Njemačkoj. U vrijeme kada je 1941. godine uspostavljena Hadsonova veza sa Londonom on je bio predsjednik srpske vlade koju su u Beogradu postavili njemački okupatori. Londonu je to bio prvi glas o saradnji pripadnika Dražinog pokreta za neprijateljem, ali se na to nisu ozbiljno osvrtni niti su tome poklanjali posebnu pažnju.

4 Ni Britanci početka nisu bili u mogućnosti da izdašnje pomognu pokretima otpora u zemljama Jugoslovenske Evrope. Selborne je kao čelnik britanske obavještajne službe početkom 1943. godine upoznao premijera Čehoslovačke kako SOE za svoje djelovanje na Balkanu posjeduje samo četiri "Libertonova" "na samcu". "Halifaks" ne mogu koristiti teret nositi više od hiljadu milja.

I general Simović je, međutim, zapao u nemilost. Članovi kabineta u emigraciji primorali su ga da odstupa sa mjesta predsjednika jugoslovenske izbjegličke vlade u Londonu. U januaru 1942. godine, u novoj vladi dr. Slobodana Jovanovića, Mihailović je zauzeo mjesto ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Britanci su i to prihvatili. Stali su čvrsto na njegovu stranu.

U takvoj svojoj usmjerenosti Britanci su znali da u Jugoslaviji ratuju dvije različite grupacije ustanika. Znali su i za njihova dva različita politička smjera - četnički i partizanski. Nisu im bila nepoznata ni dva njihova suprotstavljena ideološka pravca, te nepomirljivi programski i politički ciljevi. Tražili su da se te dvije grupacije ujedine s tim da se partizani potčine Mihailoviću.

Krunu tom prestižu davala je propaganda. Posebno u inostranstvu. U to je upregnuta i jugoslovenska vladina i britanska mašinerija. Ona je od Draže načinila heroja oružanog otpora nacizmu i fašizmu u evropskim razmjerama. Antifašistu o kome se govorilo i pisalo u štampi i na radiju onog svijeta koji su sačinjavale protivosovinske zemlje. S njim su promovirani i četnici kao borci koji na strani Saveznika učestvuju u velikoj bici protiv trupa sila Osovine. Dražu su priznali kao jedinog legitimnog komandanta snaga otpora u zemlji. I pomoć su mu počeli slati. Najizdašnija je bila propagandna podrška. Informativne emisije moćnog BBC-a pretvorene su, maltene, u zvanični organ izbjegličke vlade i četničkog pokreta. Takvo opredjeljenje izvršilo je pravi zaokret kod Mihailovića i njegovih četnika. Uz materijalnu i propagandnu pomoć, prva vojna misija pri glavnom štabu, u svakom pogledu, donijela im je neosporno veliki prestiž. Službeno su prihvaćeni od Saveznika - zemalja antihitlerovske koalicije. Iz toga su proisticali i druge prednosti u suočavanju s njemačkom okupacionom vojskom, kvislinškim režimima, te sa partizanima i NOP-om kojima su rukovodili komunisti. Svi kontakti zapadnih saveznika vodili su ka Mihailoviću. U odnosima s njima on je stekao monopol. Ne samo sa zapadnim - Velikom Britanijom i Amerikom. Posredstvom izbjegličke vlade njemu su pripadali i zvanični kontakti sa Sovjetskim Savezom.

Sva ta preimućstva pratili su brz hijerarhijski uspon Mihailovića kao čelne ličnosti ravnogorskog pokreta. Od decembra 1941. do juna 1942. dobio je najviši generalski čin, potom položaj ministra u izbjegličkoj vladi, pa funkciju načelnika štaba Vrhovne komande. Ta komanda je i formalno iz Kaira prenesena u zemlju. Na taj način mu je olakšano potčinjavanje onih četničkih grupacija koje su izvan Srbije nastajale nezavisno od Ravne gore.

Elizabet Barker to više pripisuje djelovanju jugoslovenske vlade i njenih ljudi, posebno onih što su bili angažovani u Radio Londonu, nego isključivo britanskoj propagandi.<sup>5</sup> Uprava za političko ratovanje Velike Britanije (PWE) je 14. novembra 1941. godine izdala uputstva BBC u da Mihailovića spominje kao vođu jugoslovenskih rodoljuba. U svojstvu propagandnog štaba

britanske države tražio je da to učini kad se za to ukaže prilika "no ipak ga ne pokušavajte stalno uzdizati kao veliku ličnost". PWE je u svojim smjernicama upozoravala kako ima malo pouzdanih obavijesti o operacijama u Jugoslaviji: "Mihailović je vjerovatno u defanzivi u planinama." U aprilu 1942. godine PWE je saopštila: "Koristite se izvještajima o Mihailovićevim operacijama krajnje oprezno, pokažite samo zanimanje izvaynjskoga svijeta." U maju te godine: "Mihailovićevi izvještaji o velikoj akciji gotovo su uopšte neuvjerljivi, te ih se valja kloniti". A domalo zatim, u novoj poruci engleskim medijima je upozorila: "Čini se da je Mihailović sad u lošim odnosima s komunistima".

I pored tih upozorenja, smjernice PWE su stalno donosile uputstva pri kojima se Jugosloveni pozivaju da se ujedine oko Mihailovića.

Barkerova piše da je to doba oskudice u dobrim ratnim vijestima. Zato je pojava prvog velikog vođe otpora - u liku Mihailovića - izbuzđivala i podsticala i Britance, i druge do kojih je dospjevala ta propaganda. Izvještaji novina i novinskih agencija i sami su postali skloni da svaku posljednost iz oružanog otpora na tlu Jugoslavije pripišu Mihailoviću i njegovima, ni je, kako se misli, uzvratno uticalo i na opseg angažovanja Londonskog BBC i na toj strani.

Ako nije cijela, onda je zasigurno polovična ili nepolovična strana o jugoslovenskom otporu okupatorima bila poznata i Form ohsu i britanskom SOE. Izvještaji što su stizali različitim kanalima od početka 1942. godine, dijelom i posredstvom slovenačkih i hrvatskih političara u emigraciji, ukazivali su da borbu protiv okupacionih snaga u stvari jedino vode partizani. Istim kanalima je Form ohs primio službeni izvještaj o neuspjelim pregovorima između partizana i Mihailovića u jesen 1941. godine i o definitivnim krahu tih pokušaja ujedinjavanja. Ni Form ohs, ni SOE, međutim, ništa nisu govorili o jugoslovenskoj komunističkoj partiji ili partizanima. U aprilu 1942. Douglas Howard iz Južnog odjela Form ohsa piše profesoru Arnoldu Lyndbeetu, tadašnjem pročelniku naučnog oshela: "U posljednje smo vrijeme imali dosta o djelatnostima komunista u Jugoslaviji, te tome, mislimo možemo utvrditi, oni brzo jačaju... i preuzimaju vodeću ulogu u sabotažiji, u otporu njemačkom i kvislinškim snagama. Na žalost, oni jedva da imaju puna tri do četiri čovjeka koji su pak isto one bore." Lyndbee mu nije mogao pomoći da utvrdi ta saznanja. Tražilo je da ih potraži na drugom mjestu, ukoliko se za to ne bilo vremena i potrebe.

Britanci su na taj način, kako piše i Barker, od jeseni 1941. godine "hoćimice i nehoćimice" saradili u gigantiskoj prevari i domaći i svjetske javnosti. Za njihovu propagandu, u cjelini skrenutu ravnogorskim pokretu i Mihailoviću, NOP i njegove stvarne informacije kao da su potpuno nepoznate. Kao da nisu postojali. Zapravo, savršeno nisu htjeli da vide i usvaje činjenicu da su oni bili jedina snaga koja se u zemlji borila protiv okupacionih trupa i domaćih kvislinga. Prizna oštra je uspostavljena propagandna blokada. Nije bilo riječi za njega ni za njegove

Napomena: u izvorniku BBC i nisu ih to spominjale. Mnoge partizanske bitke protiv Nijemaca i Italijana, Nedeljevog režima u Srbiji i Pavličicevog u NDH

5 E. Barker, Isto, 160.

javno su pripisivane četnicima. Kada je, posve urijetko, usputno i sporadično, počelo s vremena na vrijeme puštanje prvih vijesti o partizanskim borbenim uspjesima nahrupili su masovni i oštri protesti. I samo spominjanje partizana, makar i minimiziranih do krajnosti, ražestilo je ne samo Mihailovića i štab na Ravnoj gori nego i komandante četničkih jedinica, te izbjegličku vladu. Oni su zbog toga žestoko zamjerali Britancima. Kritike iz zemlje na adresu Radio-Londona otpremali su svojoj vladi u egzilu, da bi ih ona prosljedila na nadležno mjesto. Ta vlada je, štaviše, dugo imala i kontrolnu funkciju nad informativnim emisijama Londonskog radija na srpskohrvatskom jeziku. Kako u toj sferi, tako i u drugim svojim aktivnostima ta vlada je zloupotrebljavala britansku zainteresovanost za Jugoslaviju. Znala je za privrženost Čerčilove vlade ideji da i u ovom periodu u toj zemlji sačuva otprije rata svoje stečene interese, napeše dugoročne. Na ruku joj je išla i činjenica da su se oko tih kratkoročnih i dugoročnih interesa i u zvaničnim organima Britanije mišljenja ispreplitala, stavovi sukobljavali, a oprečne ocjene morale dugo usaglašavati između pojedinih vladinih odjeljenja i ustanova, službi i analitičara. Britanska vlada je godinama podržavala monarhističko uređenje i dinastiju. Kraljevska porodica je bila rodbinski vezana sa britanskom kraljevskom kućom. Time je po tradiciji uspostavljena i vezanost Jugoslavije za Veliku Britaniju. Nad tom tradicijom se nadvilo strahovanje da će nestankom dinastije Britanci izgubiti svaku mogućnost političkog uticaja u toj zemlji. Stoga za njih nije bilo nevažno i nebitno koje će velike sile imati dominirajući uticaj u tom dijelu Evrope poslije rata. Za te interese nije im bio po volji NOP, partizani, pogotovo dolazak na vlast komunista. Važno je bilo spriječiti i penetraciju Sovjetskog Saveza i širenje njegovog upliva izvan njegovih predratnih granica. Zato su skoro pune dvije i po godine ignorisali NOP i partizane, svesrdno podržavajući Mihailovića i četnike. Nadali su se da će njihovi štitenici toliko ojačati kako bi ovladali cjelokupnim jugoslovenskim otporom nacizmu i fašizmu. Istrajno su nastavljali politiku potpore Draži i njegovom pokretu. To zalaganje su nastavili dugo vremena pošto su imali u rukama nepobitne dokaze o tome da se njihovi miljenici ne bore protiv okupatora i kvislinga. Stekli su i pouzdana saznanja da njihovi miljenici otvoreno saraduju sa onim istim snagama protiv kojih se borila Velika Britanija zajedno sa Sjedinjenim Američkim Državama i Sovjetskim Savezom kao članicama antihitlerovske koalicije. Dokazi o tome su stizali različitim kanalima. Pored ostalih i prislušivanjem neprijateljskih veza koje su pratile odgovarajuće britanske službe u Kairu, Sredozemlju i drugim područjima. Gomilale su se, u isto vrijeme, i saznanja po kojima su partizani glavna snaga oružanog otpora u Jugoslaviji.

Otuda su britanski kratkoročni i dugoročni interesi i način njihovog ostvarivanja često omogućavali izbjegličkoj vladi bahato ponašanje ne samo prema radijskoj kući kakva je BBC već i prema zvaničnim državnim organima u Londonu. Ti interesi su, više od toga, zatočile i SOE, i Forin ofis, u ponećemu zarobili su i samu vladu s njenim premijerom Čerčilom, a da se i ne govori o propagandi. Ona je, isto tako, bila u procijepu: ako su svi oni htjeli podsticati

djelotvorniji otpor okupatorima u Jugoslaviji - to je značilo na svim linijama, pa i u propagandi, potpomagati one pokrete otpora koje su predvodili ljevičari, komunisti prevashodno. Izlišna je bila podrška četnicima koji su, ustvari, izbjegavali bilo kakav otpor okupatorima za razliku od partizanskog pokreta. A kada je trebalo voditi računa o osiguranju poslijeratnih dugoročnih interesa onda se to moglo postizati podupiranjem kraljeva, dinastija u izbjeglištvu, emigrantskih vlada, te antikomunističkih skupina koje su sebi neosnovano priskrbljivale naziv "snaga otpora".

Takvo stanje je pogodovalo i jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi u Londonu. Slijedeći zamjerke iz zemlje ona je radijsko spominjanje partizana izložila bjesomučnoj hajci. Ona je smatrala da i početno, barem i sasvim sporadično, oglašavanje partizana "ugrožava prava generala Mihailovića da ostvaruje svoju funkciju vode otpora u zemlji".<sup>6</sup> Vlada je tim nastupima produžavala praksu prema kojoj su Britanci, slanjem materijalne i vojno-finansijske pomoći, ujedno omogućavali široku propagandnu podršku. Time su najdirektnije doprinosili jačanju političke, moralne, pa i psihološke pozicije, koja je snažila četinike među Srbima u Srbiji i Crnoj Gori, pa i šire.

I Forin ofis i SOE su o tome drukčije prosuđivali. I jedni i drugi su se nadali da će navesti, nagovoriti ili prisiliti Mihailovića da obustavi borbene aktivnosti protiv NOP-a i partizana. Umjesto toga, računali su, usmjereće ga da napadne sile Osovine. Oni nisu željeli da u Jugoslaviji zavladaju komunisti. Zato su sve karte dali na Dražu i njegove četnike. SOE je pri tome imao svoje razloge - do tada je u Mihailovića već bio uložio znatne napore i podosta svoga ugleda. U jesen 1942. godine - da bi postigli svoje ciljeve - uputili su u Dražin štab višeg oficira za vezu. Izbor je pao na pukovnika W. S. Baileya. Računali su da bi on mogao uticati na njihove štitenike tako što bi sa svojim opomenama udružio obećanje da će ih britanski pokrovitelj još izdašnije pomagati i materijalno i propagandno ukoliko izmijene osnovni smjer i pravac svoje oružane aktivnosti. Zaključili su da s tim kombinuju i pritisak tako što će BBC-u dopustiti da otpočne povoljno izvještavanje o partizanskim borbama. Dogovoreno je da se pri tome posluže izrazom "rodoljubi", a ne "partizani". Taj kompromis nije zadovoljio Mihailovića. On je opet žestoko protestovao ali se ni dalje nije pokrenuo protiv snaga Osovine. Termin "rodoljubi" nije zadovoljio ni Titove partizane, koji su se borili na strani Saveznika antifašističke koalicije, dakle protiv okupacionih formacija.

Dugo odsustvo željenih promjena u Dražinoj i četničkoj borbenoj usmjerenosti u sve većoj mjeri je nadomještalo strahovanje od kompromitacije ukupne britanske politike na Balkanu. To strahovanje je najglasnije isticao Antoni Ildn kao čelna ličnost Forin ofisa. On je očekivao da bi ne samo Sovjeti nego i britanski načelnici štabova, uz njih i javno mnijenje, mogli tu politiku optuži-

<sup>6</sup> J. W. Deakin, *The Embattled Mountain*, New York, 1971, str. 182.

ti da je pobornik i branilac čovjeka osumnjičenog za saradnju s neprijateljima ahtihitlerovske koalicije. Čovjeka "koji se ne bori protiv našeg neprijatelja i kojega javno optužuju naši sovjetski saveznici". Idu je na početku 1943. godine zapisao: "Ne vidim smisla takvoj politici, ali vidim kako je sva prilika da ćemo mi i Rusi zbog takve politike zapasti u otvoren sukob".

Nije želio da se sudari sa Sovjetima, ali je bio odlučan da im ne dopusti slobodno djelovanje u Jugoslaviji, niti da ovladaju partizanima. Putem mreže NKVD-SOE Sovjeti su početka 1943. godine zatražili britansku pomoć kako bi Titu uputili grupu svojih misionara. Taj njihov prijedlog nije prihvaćen s britanske strane. Sovjetima je preostalo da se žale kako su Britanci poslali Titu svoje vojne misije a da ih o tome prethodno nisu ni obavješavali. U februaru te godine predloženo je slanje zajedničke sovjetsko-britanske misije, ali to Idu nije prihvatilo. Smatrao je da bi realizacija toga prijedloga "odviše obavezivala Britance". Pripadnici NKVD-a su i nadalje u Moskvi zadirkiivali kolege iz SOE kako Britanci ustrajno "podupiru čovjeka o kojemu se zna da je u vezi sa jugoslovenskim kvislingom i da mu je samo do toga da učvrsti svoj položaj." Govorili su da je cjelishodnije pomagati partizane koji se srčano bore protiv zajedničkog neprijatelja.<sup>7</sup>

Dok su se u zvaničnim organima lomila koplja oko kratkoročnih i dugoročnih interesa Velike Britanije i načinu njihovog ostvarivanja na Balkanu Draža i ravnogorsko vodstvo su stalno odbijali da udovolje vojnim zahtjevima svojih britanskih pokrovitelja. I dalje nisu stupali u oružana dejstva protiv okupacionih i kvislinških formacija. Ometali su i partizanske diverzije i druge oružane akcije, te pokušaje britanskih sabotaža na njemačkim saobraćajnicama na onom teritoriju koju su oni držali pod svojom kontrolom. Uz to su potvrđene odranije uočene indicije i dokazi da saraduju sa italijanskim, njemačkim formacijama i kvislinškim režimima. Sve više se uviđala sva uzaludnost podržavanja desničarskog monarhističkog oficira premda je to bila zvanična politika Forin ofisa. Sila zbivanja i kretanja na terenu prisilila je da Britanci priznaju svoj promašaj. Shvatili su, konačno, da su dugo pomagali pogrešnog čovjeka kao tobožnjeg vođu otpora. Otuda uspostavljanje veza sa NOP-om i partizanima kao mnogo jačom i jedinom snagom suprotstavljenom nacizmu i fašizmu u Jugoslaviji. Iz tih razloga je ubrzana zvanična odluka Britanaca da napuste Dražu kao svoga dotadašnjeg štićenika. S njim i njegov pokret. Bio je to istorijski zaokret britanske vlade i njenog premijera Vinstona Čerčila: od Draže i četnika ka Titu i partizanima. O toj odluci u državnom vrhu se prvi put ozbiljno raspravljalo u novembru 1943. godine. Vojni razlozi su navodili britansku politiku da svoju podršku okrene ka NOP-u i njegovim formacijama.

U historiografiji SR Jugoslavije, odnosno Srbije i Crne Gore, naročito u literaturi nastaloj u autorstvu četničke emigracije nakon Drugog svjetskog rata, već desetljećima se čine pokušaji objašnjenja te odluke Britanaca o napuštanju četništva i zaokretu od Draže ka Titu i NOP-u. Objašnjenja se graniče sa proizvoljnim fabrikovanjem konstrukcija i neutemeljenih pretpostavki i zaključaka. Kreću se od toga kako je "Tito kao lukavi Zagorac preveslao Čerčila" do postavke da su kod Čerčila naglo porasle simpatije prema komunistima i komunizmu. Svoj stav o komunizmu Čerčil je jasno predočio u svojim istupanjima i knjigama, napose u junskoj izjavi 1941. godine. Tom stavu je do kraja ostao dosljedan. Šta je rekao Čerčil na dan napada nacističke Njemačke na Sovjetski Savez - putem Radio-Londona - 22. juna 1941. godine?

"...Nacistički režim ne razlikuje se od najgorih obeležja komunizma. On je lišen svake sadržine i načela sem pohlepe i rasne diskriminacije. On prevazilazi sve oblike ljudske izopačenosti efikasnošću svoje svireposti i surovom agresivnošću. Niko nije dosledniji protivnik komunizma no što sam bio ja u toku poslednjih dvadeset i pet godina. Neću povući nijednu reč koju sam o njemu izgovorio, ali sve to blebi pred prizorom koji se sad otkriva. Iščekava prošlost sa svojim zločinima, svojim ludostima i svojim tragedijama. Ja vidim ruske vojnike kako stoje na pragu svoje rodne zemlje, štiteći polja koja su njihovi očevi obrađivali od pamtiveka. Vidim ih kako štite svoje domove gde se majka i žene mole... za bezbednost svojih drugih... Vidim kako se prema svemu tome kreće grozan nalet nacističke ratne mašine sa kicoškim pruskim oficirima što zvekeću i udaraju petama, svojim podmuklim ekspertima malja. Vidim takođe trupe, obučene, poslušne, sive mase hunske soldateske kako se probijaju kao roj gramzivih skakavaca. Vidim nemačke bombardere i lovce na nebu, još likujuće zbog mnogih razaranja po Britaniji, razdragane što idu na plen koji smatraju lakšim i sigurnijim. Imam da objavim odluku Vlade Njegovog Veličanstva... Nikad nećemo razgovarati, nikad nećemo pregovarati s Hitlerom ili s ma kim iz njegove bande... Svaki čovek i svaka država koja se bori protiv nacizma imaće našu pomoć. Svaki čovek i svaka država koji koračaju s Hitlerom naši su neprijatelji... To je naša politika i to je naša deklaracija..."

Čerčilova izjava nedvosmisleno otkriva da spomenuti zaokret u britanskoj politici nije učinjen ni iz kakvog altruizma. Pogotovo nije proizvod eventualno naglo probuđenih političkih simpatija prema Komunističkoj partiji Jugoslavije i Narodnooslobodilačkom pokretu (NOP-u) kojim je rukovodila ta partija. Prema njima su, prije bi se reklo, prevladavale antipatije. Iskazani stav, uz Deklaraciju britanske vlade, od polovine 1941. godine zaobilazili su stvarno stanje na jugo-ratištima. Duže od dvije godine ljudi što su se borili protiv nacizma i fašizma nisu uživali nikakvu britansku podršku. Čak su bili odgnuti ustranu i lišeni kako propagandne tako i bilo kakve dobre volje i pomoći. Ni Čerčil, kako to pokazuje njegova izjava iz juna 1941. godine, ni Forin ofis, kao ni SOE, niti bilo koji drugi nadležni organ Velike Britanije, nisu imali ni političkih predrasuda. Zaokret u toj politici ima izričito uporište u realnim interesima prvenstveno iskazanim u razlozima vojne prirode. Evo kako i evo zbog čega.

7 E. Barker, Isto.

Vojnici su htjeli, najkraće rečeno, da prevashodno dobiju rat da bi u svijetu nastao mir. Političarima i diplomatama je, takođe, bio bitan mir, ali i konstelacija stanja, interesnih sfera i odnosa u mirnodopskom periodu nakon rata.

Sva ta htjenja su nametala Londonu da, uz političke, sve više neminovno vodi računa i o vojnim razlozima. Ti razlozi su unijeli i mijene u poimanje kratkoročnih i dugoročnih interesa britanske krunice. Konceptija njihovog ostvarivanja morala je biti usaglašavana i sa mijenama objektivne situacije na ratištima i u Jugoslaviji i na Sredozemlju kao cjelini. Neophodno je bilo njihovo usklađivanje i sa ulogom organizacija oružanog otpora okupatorima Jugoslavije i njihovom prisustvu u zvaničnoj britanskoj propagandi. Ta mijena je uočena u toku 1943. godine. Već u ljeto te godine vojni razlozi su morali prevagnuti nad političkim. Sredozemna strategija u ratu Britanaca iziskivala je djelotvorniji doprinos snaga oružanog otpora Nijemcima u zemljama Jugoistočne Evrope. S tim u saglasnosti posebno onog u Jugoslaviji. Britanskim vojnim planerima i ratnim stratezima tada je postala veoma bitna ona uloga NOP-a i partizanskih formacija po kojoj su oni privlačili i vezali okupacione trupe za područje svoga djelovanja. Bez tih oružanih aktivnosti partizana i NOVJ-a te formacije bi bile ubačene na ona ratna poprišta koja su bila u zoni dejstava britanske vojne sile. To znači i na poprišta Saveznika anti-fašističke koalicije. Svojom borбом protiv okupatora i kvislinga u Jugoslaviji partizanski pokret je, bez sumnje, olakšavao položaj britanskih snaga u Italiji nakon izvršene invazije, na Apeninskom poluostrvu i u cijelom Sredozemlju. To odvlačenje i vezivanje neprijateljskih formacija rezultat je vojnih operacija na svim jugoslovenskim prostorima. Njihov doprinos je, po britanskim planovima, trebalo da se potvrđuje i učešćem u brižljivo planiranim akcijama strategijskog zavaravanja. Takvo shvatanje u cjelini je izraslo iz sveukupnog globalnog razvitka ratne strategije u vremenu koje je predstojalo do završetka ratne kataklizme. Ta uloga pokreta otpora u Jugoslaviji nametala je, isto tako, jednakopravno partnerstvo i diktirala nove odnose između Britanaca i vodstva partizanskog pokreta na koji su se mogle naslanjati kako vojne formacije Velike Britanije tako i trupe zemalja antihitlerovske koalicije.

S tim u skladu je usmjeravana vojna, materijalna i propagandna podrška partizanima. Sada je te snage bilo moguće opskrbiti, makar i nedovoljnim, ali povećanim količinama oružja. Na toj liniji je premijer Čerčil 23. juna 1943. godine naložio da se od kraja septembra pomoć, do tada otpremana na Balkan, poveća na 500 tona mjesečno. Partizani su u posljednjim mjesecima te godine primili 113,5 tona zračnim i 1857 tona morskim putem. Vojna pomoć jugoslovenskim partizanima uspostavljena je od juna 1943. godine. Uz vojne aktivnosti partizanskih snaga i dobijenu pomoć rođena je i politička primisao da se kralj Petar II Karadorđević i Tito navedu na međusobni sporazum. Čerčilova nastojanja su bila bezuspješno usmjerena na to da se upriliči sastanak da bi se postigao odgovarajući dogovor među njima. Donosilo je to mnoge prednosti, ali i stanovite teškoće u političkim odnosima.

Najbitnije je da je slom Hitlera bio sve bliži, a konačna pobjeda se ukazala na vidiku. S njom i gašenje Dražine uloge i četničkog pokreta sa ratne i propagandne scene u Jugoslaviji i van nje. Kao vidovitu prognozu definitivnog ishoda nagovijestio je i Antoni Idn kao ministar spoljnih poslova. On je još 20. decembra 1943. godine u Ratnom kabinetu Velike Britanije najavio potrebu da se kralj Petar II Karadorđević upući u Titov štab i da se, makar u završnici rata, bori za svoj narod na licu mjesta, što nije realizovano. "... *Mi se... ne bismo trebali više brinuti... za položaj Mihailoviča ili sadašnje jugoslovenske vlade*"

Bila je to, u isto vrijeme, presuda ravnogorskom pokretu u cjelini.

Fadil Ademović<sup>8</sup>

<sup>8</sup> Ne samo priprema Predgovora, već i postanak i obrada cjelina ovog obimnog rada utemeljena je na širokoj storiografskoj literaturi u autorstvu velike plejade domaćih i stranih stvaralaca. Među njima su mnogi istraživači navedeni u fusnotama i zabilješkama o izvorima grade i podataka za ovo djelo. S njima su podjednako značajna autentična svjedočenja Elizabeth Barker (*Britanska politika na Balkanu u II svjetskom ratu*, *Globus*, Zagreb, 1978; Podjednako značajna tim svjedočenjima je i istraživačka praksa Jozse Tomaseviča. *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, *Liber*, Zagreb, 1979, pa Milija Stanišić *Strategijske vertikale NOR Jugoslavije 1941-1945*, ISI - Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999. Osim spomenutih konsultovani su još mnogi drugi istraživači i autori zavidne reputacije i opusa. Svima njima, zajedno sa čitaocima kao korisnicima ovog štiva, dugujem veliku zahvalnost. Bač kao i osoblju onih biblioteka, arhiva i instituta u Sarajevu i Bosni i Hercegovini, Zagrebu i Beogradu u kojima sam dugi niz godina istraživao da bih došao do onih relevantnih saznanja i sadržaja što su tematski i hronološki uokvireni ovim knjigama. Njihovim posredstvom konsultovani su i takvi izvori kao što su oni u Londonu, Vašingtonu, Moskvi i drugim svjetskim metropolama, dakle, arhivski fondovi i dokumenti njemačke, italijanske, američke, ruske i drugih inspiracija kad je riječ o fenomenu i suštini četništva i četničke propagande u Drugom svjetskom ratu.

**KRALJEVSKA VLADA U IZBJEGLIŠTVU I  
PROPAGANDA IZ LONDONA PREMA JUGOSLAVIJI**

**Prvi dio**

## TRI DIJELA VLADE U EGZILU

Jedanaestodnevni aprilski rat i okupacija zemlje predstavljaju i slom vladajućih građanskih snaga u Jugoslaviji. U panici, oko 200 ljudi iz državnog vrha, predvođeni kraljem i vladom, izbjeglo je iz zemlje.<sup>9</sup> Među njima i većina najistaknutijih jugoslovenskih građanskih političara: iz Demokratske stranke predsjednik Milan Grol, te članovi vodstva dr. Božidar Marković i Božidar Vlajić; iz Zemljoradničke stranke predsjednik dr. Milan Gavrilović i članovi vodstva Miloš Tupanjanin, dr. Branko Čubrilović; iz Jugoslovenske nacionalne stranke predsjednik Jovan Banjanin i prvaci stranke Bogoljub Jevtić, Petar Živković, Grga Anđelković; iz Narodne radikalne stranke predsjednik Miloš Trifunović i članovi vodstva dr. Momčilo Ninčić, Božidar Purić, Krsta Miletić; predsjednik Srpskog kulturnog kluba u Beogradu dr. Slobodan Jovanović; iz Hrvatske seljačke stranke potpredsjednik dr. Juraj Krnjević i prvaci stranke Juraj Šutej, dr. Ivan Šubašić i dr. Rudolf Bičanić. Iz Samostalne demokratske stranke predsjednik dr. Srđan Budisavljević i članovi vodstva Sava Kosanović i Većeslav Wilder; iz Slovenačke ljudske stranke predsjednik dr. Miha Krek i prvaci stranke Franc Snaj i Izidor Cankar. Dio ostalih poznatijih političara je u zarobljeništvu, jedan broj ih je pogubljen u prvim naletima ustaškog genocida od aprila 1941. godine. Neki su se sklanjali od okupacionih vlasti i pasivizirali. Bilo je i onih koji su stupili u službu kvislinškim režimima formiranim pod okupacijom.

Obezglavljene i zahvaćene pometnjom građanske političke stranke su prestale da djeluju organizovano. Njihov uticaj u narodu, međutim, nije posve iščezao, premda su ih okupatori sve zabranili.

Kralj Petar II Karađorđević, sa glavnim vođama puča od 27. marta 1941. godine, zatim ministri, visoki funkcioneri sa kraljevskom vladom i službenicima - nakon sloma Jugoslavije - izašli su u emigraciju u drugoj polovini aprila te godine. Stigli su i privremeno smjestili kod Jerusalima u manstiru "Tampurd". Nastojanjem glavnih faktora vlada se razdijelila u tri dijela. Jedan dio je krenuo u London i tamo došao 21. juna. U glavnom gradu Velike Britanije bile su stacionirane još neke emigrantske vlade izbjegle iz pojedinih evropskih zemalja. Osim u britanskoj prijestonici, dio tih jugoslovenskih funk-

<sup>9</sup> U svojoj knjizi *Tajne i zamke Drugog svjetskog rata* Vladimir Velebit navodi prigovor Čerčila kao predsjednika britanske vlade upućen kraljevskoj vladi Jugoslavije neposredno po bjekstvu iz zemlje pred okupatorima. (V. Velebit, *Tajne i zamke Drugog svjetskog rata*, Prometej, Zagreb 2003). Kada su se kralj i njegova vlada spremali da bijegom iz zemlje spašavaju svoju kožu, britanski premijer je ovako dao oduška svom razočarenju. "Prigovorio je kralju i vladi da su tako malodušno i panično bježali iz zemlje i ostavili vojsku i narod u nevolji. Po Churchillovu mišljenju, vojska se trebala povući u planinske predjele Bosne, Crne Gore i Makedonije, gdje zbog neprikladnog zemljišta snage Osovine ne bi mogle koristiti svoju prednost u motorizaciji, oklopnim trupama i avijaciji. Na tom teškom i vrlo razuđenom terenu, trebala je jugoslovenska pješadija, kao vrsni poznavalac terena, imati stanovite prednosti pred napadačima i produžiti borbu još prilično vremena".



cioneta je ostao u Kairu gdje je smještena jugoslovenska Vrhovna komanda koju je predvodio Bogoljub Ilić kao ministar kraljevske vojske i mornarice. Preostali, treći njihov dio našao je boravište u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi. U američkom dijelu vlade bili su Sava Kosanović, dr. Ivan Šubasić, Božo Marković, Bogoljub Jevtić i Franc Snaj. Svrha te misije u Americi bila je u prvom redu da se u tamošnjoj jugoslovenskoj emigraciji spriječi porazan efekat izazvan razbijanjem Jugoslavije, a naročito Pavelićevim režimom. Među njenim zadacima je i rad na obavještavanju javnog mnijenja SAD-a o pravom stanju i težnjama za ponovnim uspostavljanjem Jugoslavije.

### ČETIRI FAZE VLADINOG DJELOVANJA

#### Srpska dominacija u sastavu vlade - Permanentne razmirice među ministrima

Boravak i djelovanje jugoslovenske vlade u izbjeglištvu dijeli se u četiri različite faze s obzirom na ličnosti koje su držale funkciju premijera. Jozo Tomasevič, međutim, smatra primjerenijom podjelu njene istorije u dva osnovna perioda - prvi onaj do dr. Ivana Šubasića kao čelne ličnosti, i drugo, razdoblje pod njegovim vodstvom.<sup>10</sup>

Prema prvoj podjeli jedna od četiri faze traje od njenog bjekstva iz zemlje u aprilu 1941. do 9. januara 1942. Na njenom čelu u tom periodu bio je general Dušan Simović. U njoj su i svi oni ministri koji su pred okupaciju zemlje izbjegli u emigraciju. Njena karakteristika je u tome što je uživala podršku svih emigranata oficira učesnika 27-martovskog puča u Beogradu. Druga faza je od 11. januara 1942. do 10. avgusta 1943.: njen predsjednik je dr. Slobodan Jovanović, a zatim Miloš Trifunović. Svi vodeći stranački političari iz Simovićevog kabineta ostali su i u toj vladi, osim jednog - Draže Mihailovića. On je imenovan za ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Jedini je ostao u zemlji na čelu ravnogorskog pokreta. Treća je faza od 10. avgusta 1943. do 1. juna 1944. (dr. Božidar Purić na čelu). Umjesto političara sad su u njen sastav uključeni vladini stručnjaci i službenici. Premijersku palicu u četvrtoj fazi istorije kraljevske izbjegličke vlade (od 1. juna 1944. do 7. marta 1945.) preuzeo je dr. Ivan Šubasić. Iz njenog sastava, popunjenog stranačkim političarima, izostavljeni su zastupnici srpskih političkih stranaka. Otrgnula se i ispod uticaja oficira u izbjeglištvu. U toj vladi nije više ni Draža Mihailović. Formirana je s namjerom da postigne sporazum sa maršalom Titom

o spajanju dviju vlada - jedne u izbjeglištvu, i one partizanske, privremene vlade u okviru AVNOJ-a (Nacionalno komiteta za oslobođenje Jugoslavije - NKOJ).

U emigrantskim vladama je na osnovu nacionalne zastupljenosti svaka od političkih stranaka imala po dva člana, Hrvati i Slovenci su imali po jednu stranku, pa su uvijek ostajali u manjini. Srbijanci su u emigraciji držali predstavnika četiri stranke, a zatim i vanstranačke ličnosti u funkciji predsjednika (Simović, Jovanović, Purić). Uz njih najprije Bogoljuba Ilića, pa Mihailovića<sup>11</sup>. Jozo Tomasevič smatra da je jugoslovenska vlada imala manje uspjeha od svih drugih u izbjeglištvu. On kaže da je i korist od vlasti tokom emigrantskih godina zaista mala. I u takvoj vladi, bez obzira na tu korist, način njenog sastavljanja davao je ogromnu prednost Srbima iz Srbije u kontroli njenog rada. Tomasevič je izračunao da su za tih 28 mjeseci bila 62 položaja u kabinetu. Od toga su 36 držali Srbi iz Srbije, 11 Srbi izvan Srbije, osam Hrvati i sedam Slovenci. U to nije uključen načelnik štaba Vrhovne komande - prvo Ilić u Kairu, pa Mihailović u zemlji - koji su takođe Srbi. Nisu uračunati ni ambasadori u Vašingtonu, Londonu i Moskvi. Valja reći da je britanska vlada imala vrlo veliki uticaj na sve važne vladine odluke.<sup>12</sup>

U takvom svom sastavu i sa dominacijom predstavnika jednog naroda vlada je sa sobom prenijela u London sve one suprotnosti koje su do rata razdirale beogradski režim. Permanentne su na prvom mjestu razmirice između raznih nacionalnih grupa unutar kabineta. Nesloga je naročito dolazila do izražaja između Srba i Hrvata. Nesporazumi su se produžili i na onim problemima koje je vlada spačovala u prtljagu pri bjekstvu iz zemlje. Sada su se oni množili, i na drugim pitanjima koja su otvarali bitno novi događaji u Jugoslaviji nakon njenog porobljavanja. U zemlji pod okupacijom je ustaški režim u NDH vršio biološko istrebljenje srpskog naroda, Jevreja i Roma; pojavio se ravnogorski pokret sa četnicima i njihovim masovnim pokoljima hrvatskog, a naročito muslimanskog stanovništva; u Jugoslaviji je, nezavisno od volje te vlade, pokrenuta oružana borba protiv okupatora i kvislinških režima. Tu borbu su vodili partizani predvođeni KPJ; nastao je i sukob između četnika, s jedne, te NOVJ-a i partizanskih odreda, s druge strane. Itd.

Sve što se tamo događalo odzvanjalo je teškom neslogom među ministrima. Ustaški teror je proizveo antihrvatstvo u krugovima velikosrpskih snaga u izbjeglištvu. Ozbiljni raskoli među ministrima emigrantima i njihovim saradnicima unosili su duboke diobe unutar Jugoslavije. Oni su, u isto vrijeme, ispoljavani i u emisijama Londonskog radija. Njihove surevnjivosti i neprekidna kavženja potaborili su ih unutar svih kabineta. Jedan od najdrastičnijih

10. Jozo Tomasevič, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979.

11. Jozo Tomasevič (23\* 238). Ista.

12. Podaci o članovima vlade "Službene novine", br. 1, 19. VIII 1941., br. 4, 16. VI 1942., br. 11, 21. marta 1944., te "Američanski Srboznani" 29. VI 1942. "Srboznani" je bio list u Pittsburghu, koji je izlazio kao glavni organ srpskih iseljenika u Americi.

raskoraka među njima je dosegnut na ustaškom teroru nad Srbima. Srpski ministri su smatrali da fizičko uništenje srpskog stanovništva u NDH vrši hrvatski narod. Ta linija optuživanja svih Hrvata za ustaška zlodjela kontinuirano se provlačila i u četničkoj propagandi unutar zemlje.

Bilo je uobičajeno javno obraćanje ministara pripadnicima pojedinih nacionalnosti u zemlji - srpskih Srbima, hrvatskih Hrvatima, slovenačkih - Slovencima. Javio se i dr. Momčilo Ninčić, ministar spoljnih poslova. On se, 11. oktobra 1941. u 16 sati obraća Srbima: "Vi tamo i mi ovdje treba da računamo sa dužinom trajanja rata... Srpski narod treba da bude istrajan i da sačuva snagu za dugi rat... Doći će dan obračuna. Teška su iskušenja... ali budućnost je naša."

Podjele u vladi dijelile su i slušaoce. Potpaljivani su nacionalizam i mržnja. Razmirice među ministrima su postale predmet opšte pažnje. Tako je Johannes Steel, radio komentator, u oktobru 1941. godine zapisao: "Sve izbegličke vlade imaju teškoća, i Čehoslovaci i Poljaci i drugi. Ali u jugoslovenskoj vladi je najgore. Jugoslovenski ministri javno ogovaraju jedni druge".

#### NEZADOVOLJNI VLASTITOM DOMINACIJOM U IZBJEGLIČKOJ VLADI

Ni s takvom dominacijom Srba u jugoslovenskoj izbegličkoj vladi nisu bili zadovoljni u Štabu Vrhovne komande ravnogorskog pokreta. To se može vidjeti i iz jednog od pisama dr. Stevana Moljevića sa tekstom njegovog Memoranduma i kartom "Homogene Srbije" upućenog u decembru 1941. godine Mihailoviću i njegovim saradnicima.<sup>13</sup> Njima Moljević zahvaljuje što su "srpstvu... spasili čast i pridigli zastavu koja je bila bačena", ali da "ima još mnogo da se uradi", da je "tek sve izgleda, na početku". Pogotovo "što u Londonu i Americi slovenački i hrvatski ministri (pominje im imena) hoće da nastave staru pesmu". Na margini pisma Draža je dometnuo: "Potpuno tačno". "Sve to imaju opet da plate Srbi svojom krvlju".

I Dragiša Vasić u maju 1942. godine sa svojim primjedbama na pismo "prijatelja iz Beograda" iz decembra 1941., podržao je i prijatelje i Mihailovića kad kažu "da se u emigraciji nastavlja stara pesma na račun srpske krvi". "Čovek bi mogao da svisne od bola kad samo pomisli na sadašnju Londonsku vladu, od koje smo doživeli da Hrvati ponovo rade Srbima o glavi, i to da zajedno s našima sede za istim stolom, i dok smo mi tamo i jedino tamo naše oči i naše nade uprli".

13. Moljevićev Memorandum je registrovan u arhivu Vojno-istorijskog instituta pod: Četnički dokumenti, br. 4/1, kutija 154. Inače je do danas integralno objavljen u više publikacija i povodom toga memoranduma postoji dosta obimna historiografska literatura, tako i o svim drugim programskim dokumentima četničkog pokreta; Fikreta Jelić-Burić, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945*, Globus, Zagreb, 1985; Nikola Milovanović, *Zavera protiv revolucije*, 14. i 15. nastavak niza članaka u *Borbi*, Beograd, 23. i 24. oktobra 1970. godine. Itd.

Vasić potom ukazuje da komunistička akcija "ni blizu neće biti onako opasna i snažna kao što je to bila prošle godine", da je "pitanje discipline od najveće važnosti i zato što bi razuzdane i nedisciplinovane mase mogle da izazovu preuranjeni ustanak od čega se treba čuvati kao od žive vatre". On se pribojava hoće li "sadašnje trupe naše vlade odigrati važnu ulogu" kao što je to bio slučaj u zemlji 1918. godine.

"Ta vladina vojska, koju očekujemo, biće pored Srba regrutovana svakako i od Hrvata i Slovenaca koje će pokupiti po Evropi i Americi, ali čije će učee i komplikovati naš položaj. Svi se dobro sećamo kako je ona šaka Hrvata što je učestvovala u probju solunskog fronta, pravila kapital od uloga koji je ona dala, tvrdeći čak da nas je oslobodila i na taj način prevućiavajući svoju ulogu. Uloga njihova ovoga puta može biti još značajnija, te nije isključeno da će se oni truditi da nam pokvare mnoge račune prilikom posedanja teritorije i odmazde koja bi imala na njoj da se preduzme".<sup>14</sup>

#### RADIJSKA SLIKA BJEKSTVA KRALJEVSKE VLADE IZ ZEMLJE

"... U poslednjem trenutku, prkoseći skoro sigurnoj smrti, izašli smo iz zemlje kao vojnici, da spasemo čast zastave i da se pridružimo zajednici slobodnih naroda... U toj službi dali su već svoje živote dva člana vlade: dr. Fran Klovec i Marko Daković..."

Tako se prvi put na Londonskom radiju oglasio predsjednik izbegličke vlade general Dušan Simović. Javljajući se okupiranoj Kraljevini Jugoslaviji, on je bio i načelnik štaba Vrhovne komande. Na BBC-u se javio 28. juna 1941. godine. Prije bjekstva iz zemlje, dok su armije Osovine u odlučnom naletu napredovale na svim frontovima, prenio je svoja vojna ovlašćenja na generala Danila Kalafatovića. Dao mu je instrukcije da zatraži primirje i potpiše kapitulaciju.<sup>15</sup>

Kralj Petar II Karađorđević sa svojim okruženjem je 14. aprila, a predsjednik vlade Simović i ministri su dan kasnije pobjegli iz zemlje sa jednog aerodroma kraj Nikšića u Crnoj Gori. S njima je i mali dio oružane sile (1.072

14. VII, (CA), kut. 12, f. 1, d. 172; ZR, XIV/1, d. 85

15. General Dušan Simović je bio nominalno vođa u državnom udaru 1941. godine u Beogradu, ali nije imao političke moći i autoriteta. Vladu sastavljenu nakon državnog udara, koja je poslije okupacije Jugoslavije došla u London, sačinjavali su uglavnom političari tradicionalnih srpskih stranaka: Hrvatske seljačke stranke i Slovenske klerikalne stranke. Oni su bili toliko zaokupljeni svojim tradicionalnim svadama i razmiricama da su Britanci ubrzo izgubili poštovanje prema njima. Prestali su se zanimati za njih. Već od kraja 1942. godine su pokazivali da se prema njima malo ovičaju obavezama. Forin ofis je katkad gubio nadu da će narodi moći živjeti zajedno u obnovljenoj Jugoslaviji. Pomislao je kako bi jedna od prednosti balkanske konfederacije mogla biti u tome što bi joj Srbija, Hrvatska i Slovenija mogle pristupiti kao neovisne jedinice.

vojna lica, pretežno vazduhoplovci i mornari). Uspjeli su da izbjegnu zarobljavanje i izmaknu se u Egipat i Grčku.<sup>16</sup> Nisu pomišljali na nastavljane borbe protiv fašističkih okupatora. Znao se da ni ministri nisu voljni da se odupru agresoru. Generali pogotovo. Na sjednici izbjegličke vlade kraljem aprila 1941. godine Simović je izjavio: "Skoro svi generali bili su protiv otpora".<sup>17</sup>

O nastupima generala Dušana Simovića u emisijama Radio-Londona piše Miloš Crnjanski.<sup>18</sup>

... Simović je prvo, preko radio-stanice Londona (BBC) predstavio svetu, kao što se predstavljaju bokseri, svog pulena Petra II kao viteza koji je svoj mladi život izlagao u bezbroj prilika, bez ikakvog kolebanja, najvećim opasnostima! Što se tiče matere Petra II, o njoj je rekao da plače zajedno sa svim ojađenim majkama, suprugama i sestrama, koje su ostale same kraj pustog ognjišta! Pa je dodao da ona brine i za svu našu decu, koja danas rastu bez svojih očeva! Sve te bestidne fraze čitalac može naći u "Službenim novinama" Simovića br. 1. Valjda da bi se njegovi ministri pročuli, Simović je, tom prilikom, preko radija, rekao da su oni izašli iz zemlje kao vojnici, u poslednjem trenutku, prkoseći sigurnoj smrti! Zašto? Zato 'da bi spasili čast zastave'!<sup>19</sup>

Pored toga, sa kraljem Petrom II i njegovom vladom, nalazio se i jedan broj "dvadesetsedmomartovaca". To su sudionici opštenarodne manifestacije 27. marta 1941. godine protiv pristupanja zemlje Trojnom paktu sila Osovine. Od prvog dana je među izbjeglim ministrima vladalo političko i duhovno nejedinstvo. Zbog nesloge nisu bili u stanju ni da ponište pristupanje Kraljevine Jugoslavije tom paktu.<sup>20</sup>

## PRVI KONTAKTI MIHAILOVIĆA SA LONDONOM

Forin ofis se do kraja 1942. godine već ozbiljno razočarao u Mihailovića. Još tada je pomišljao da uspostavi dodir s partizanima. Niži službenici SOE u Kairu su povlađivali toj promjeni politike, ali se SOE u Londonu, sa Selbornom na čelu, njoj žestoko suprotstavio.

<sup>16</sup> Jozo Tomasević, *Cetnici u Drugom svjetskom ratu 1941-1945.*, Zagreb, 1979., str. 251.

<sup>17</sup> Velimir Terzić, *Slom KJ 1941.*, drugo izdanje, Ljubljana-Beograd-Titograd, 1984., str. 604-605.

<sup>18</sup> *Embajade*, Beograd, str. 73.

<sup>19</sup> Izbjeglička vlada je u Londonu izdavala "Službene novine Kraljevine Jugoslavije". Urednik tih novina se javljao na Londonskom radiju. Prvi put se javio 13. oktobra. "Odluka o izdavanju 'Službenih novina'... tako će biti produžen državni život Kraljevine Jugoslavije... da one novine stignu i do vas, da tako bude uspostavljena duhovna veza između Kraljevske vlade... i njenog naroda pod okupacijom..."

<sup>20</sup> Milija Stanišić, *Strategijske vertikale NOR Jugoslavije 1941-1945.*, ISI, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999.

Razočarenje je nastalo manje od godinu dana nakon prvoga britanskog dodira s Mihailovićem: u jesen 1941. godine. Britanci su odranije znali da jugoslovenski političari i vlada u izbjeglištvu žele da uspostave veze s potencijalnim snagama otpora u Jugoslaviji. Kralj Petar je nekome britanskom diplomatu u maju 1941. godine izjavio da je zainteresovan za uspostavljanje dodira "sa vojskom koja se bori u jugoslovenskim planinama". Od jula nadalje u neutralnom novinstvu i iz Moskve bilo je izvještaja o gerilskom ratovanju u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni. To se ratovanje ponekad pripisivalo komunistima. Predsjednik vlade general Dušan Simović se zabrinuo zbog njemačkih odmazdi. On je 22. avgusta zatražio da britansko novinstvo i radio budu na oprezu i da jugoslovensko pučanstvo nipošto ne potiču na otpor. Htio je da se preko radija u Jugoslaviju uputi poruka: "Pričekajte dok slavuj ne zapjeva na piramidi". Zatražio je od Vinstona Čerčila da pošalje podmornicu kako bi stupili u dodir "s radnim odborom za akciju" u Splitu, koji im je već bio i izaslao svoga kurira. Taj je odbor bio možda u vezi sa Ilijom Trifunovićem, vođom Narodne odbrane, od kojeg se moglo očekivati da će igrati veliku ulogu u otporu. U Splitu je kasnije bio njegov štab. Simovićev prijedlog nije ostvaren.

Čerčilovo se zanimanje za otpor u Jugoslaviji povećavalo. On je 28. avgusta prve ratne godine upitao Daltona kakve veze ima SOE sa gerilama i kako bi on u tome mogao pomoći. Na početku septembra 1941. godine Čerčil je u Ratnom kabinetu predložio da bi "u novinstvu valjalo objavljivati ohrabrujuće vijesti o Jugoslaviji... a mi bismo morali poduzeti što god možemo kako bismo ponovo opremili jugoslovenske snage što se bore na našoj strani". Upravo u to vrijeme Draži je pošlo za rukom da uputi prvu radio-poruku koju su Britanci uhvatili na Malti. No, očito je otprije bio u vezi sa jugoslovenskim vlastima u izbjeglištvu. Osobito je ta veza cirkulisala s Jovanom Đonovićem, koji je tada bio u Carigradu. Britanski odnosi s Mihailovićem su od početka do kraja bili zategnuti zato što su mu Jugosloveni u izbjeglištvu, iz vladinog okruženja, slali upute drukčije od onih koje su mu slali Britanci. Godine 1942. izbila je i prepirka između Forin ofisa, koji je podupirao zahtjev vlade u izbjeglištvu da s Mihailovićem saobraća svojim tajnim šiframa, i SOE koji se tome zahtjevu žestoko usprotivio. Protivljenje su podupirali SIS i svi obavještajni odjeli. Zahtjev je naposljetku odbijen, no vlada u izbjeglištvu i nadalje je raznim putevima slala Mihailoviću svoje poruke. Zbog toga Mihailović nije nikada britanske zahtjeve - pa ni kada ih je nedvojbeno podržavala njegova vlada - uzimao ni doslovno, ni odviše ozbiljno. Britancima je bila osobito sumnjiva djelatnost majora Živana Kneževića, koji je odigrao važnu ulogu u beogradskom puču 1941. a 1942. je u Londonu ovladao nad ostarjelim predsjednikom vlade Slobodanom Jovanovićem, Simovićevim nasljednikom. Britanci su bili uvjereni da je on poslao Draži "tajne poruke" i da je zbog tih poruka Mihailović postupao prema Billu Hudsonu, prvome britanskom oficiru koji je stigao u njegov štab, "veoma suzdržano čak i sumnjičavo".

## VEZA RAVNE GORE I IZBJEGLIČKE VLADE

Paralelno sa nastojanjima emigrantske vlade i vodstvo ravnogorskog pokreta je poklanjalo izuzetnu pažnju svojoj propagandi u inostranstvu. Ta intenzivna djelatnost četničke provenijencije situirana je posebno u zemljama zapadnih Saveznika - Velikoj Britaniji, Sjedinjenim Američkim Državama te na Bliskom i Srednjem Istoku. Znalo se da ona veoma značajno doprinosi formiranju mišljenja u najširoj javnosti kao i u zvaničnim državnim organima o tome šta se događa u jugoslovenskim prostorima u toku Drugog svjetskog rata. Od toga mišljenja je zavisilo mnogo šta u ostvarivanju programskih ciljeva i vlade i četničkog pokreta. S njima i podrška od koje je mogla da zavisi njihova ukupna sudbina i naročito četničkih oružanih formacija, vojnih i političkih ciljeva postavljenih u programskoj platformi koja je utvrđena već u prvim mjesecima njegove organizacije i ukupne orijentacije.

U javnoj promociji ravnogoraca i njihovog vodstva u inostranstvu vrlo krupnu ulogu odigrala je vlada Kraljevine Jugoslavije u izbjeglištvu. S tom vladom, čije je sjedište bilo prvo u Kairu pa u Londonu, Mihailović je održavao stalne veze. Evo šta je on o tim vezama i njihovom uspostavljanju ispričao 18. septembra 1942. godine u intervjuu Mili Vasoviću, novinaru i publicisti, koji je taj intervju namjeravao poslati u London radi propagande u inostranstvu.

*"Mi smo još 26. septembra 1941. godine uhvatili vezu sa našom vladom u Londonu. Tada su došli podmornicom major Lalatović (Mirko) i major Ostojić (Zaharije - Branko) sa uputstvom i radio-stanicom. Od tada smo u stalnoj vezi sa našim vladarom i sa našom vladom, od koje ja, kao njen predstavnik u zemlji, imam puna ovlašćenja za ono što radim i što sprovodim u četničkoj borbi."*

Neposrednu radio-vezu izbjegličke vlade sa Mihailovićem uspostavila je, u stvari, obavještajna služba Velike Britanije. Sa majorom Lalatovićem i Ostojićem u Dražin štab je podmornicom stigao i prvi šef britanske vojne misije D. T. Hadson.<sup>21</sup>

Ta veza je i vladi i Mihailoviću donijela mnoga preimućstva. Pomogla je da vlada redovnije prima izvještaje iz zemlje i da šalje svoje poruke i uputstva. Mihailović je od nje primao direktive, slao joj sva potrebna obavještenja. Četnička organizacija i njene jedinice dobile su naziv Jugoslovenske vojske u

21 U svom radu "SOE na Balkanu" Bickham Sweet-Escott piše kako je jugoslovenska izbjeglička vlada u Londonu širila vijesti da su se u Srbiji odmetnuli u planine gerilci koje vodi Draža Mihailović. Jugoslovenski rojalisti su se pobrnuli da to saznaju mnogi Britanci, među njima i Cerčil. Da bi doznala šta se događa u Jugoslaviji, SOE je nagovorila ratnu mornaricu da na obalu Crne Gore iskrca dvojicu oficira jugoslovenske vojske sa dva primopredajnika. Njima se pridružio i kapetan D. T. Hadson. Tada je Draža već bio simbol otpora na Balkanu, Hadson do tog trenutka nije ništa znao o Draži, ni kako se zove. Javljao je da se Dražini ljudi bore protiv komunističke vojske.

otadžbini (JVUO). Vlada sa kraljem na čelu, osim toga, odlučila je da svoj autoritet prenese na Mihailovićevu organizaciju. Time je direktno uticala na opredjeljivanje ljudi za četnički pokret. Krajem oktobra vlada je isticala da oružani odredi četnika treba da budu jedine oružane formacije pokreta otpora u zemlji. Tražila je da se sve druge snage u njih uključe i prihvate njihovu komandu. Pokrenula je široku akciju kod savezničkih vlada za pomoć četnicima u oružju i ratnom materijalu. Na toj osnovi Draža je tražio i posredstvom vlade primao novac i potrebnu opremu, određivao i ugovarao mjesta gdje će saveznički avioni spuštati robu i oružje za vojne i druge potrebe ravnogoraca.

Četnički gorski štab je prerastao u Vrhovnu komandu jugoslovenske vojske, a Mihailović imenovan za načelnika te komande. Zato je dotadašnja Vrhovna komanda u inostranstvu pretvorena u Komandu jugoslovenskih trupa. Za načelnika operativnog odjeljenja postavljen je Luka Baletić, a zatim i za Mihailovićevog pomoćnika. Mihailović je dobio ovlašćenje izbjegličke vlade da se na naredjenjima vojnog karaktera potpisuje: "Po zapovesti vrhovnog komandata, načelnik štaba Vrhovne komande".<sup>22</sup>

Od naročtog značaja je činjenica što je organizovana najšira propaganda četničkog pokreta u javnosti savezničkih zemalja.

## PODRŠKA LONDONA PROGRAMU RAVNE GORE

*"Moja je težnja bila da se sve borbene snage u zemlji, bez obzira na političke razlike, slože u jedini front protiv zavojevača."*

Prva vijest je stigla iz Londona gdje su stolovali kralj Petar i jugoslovenska izbjeglička vlada. Javljala je da je Draža Mihailović postavljen za vrhovnog komandanta Jugoslovenske vojske u otadžbini i unaprijeđen u čin armijskog generala. U tom novom svojstvu Mihailović je dao izjavu za savezničku javnost i za narod u Otadžbini. Rekao je, najprije, kako je nakon sloma i kapitulacije u aprilu 1941. godine pristupio okupljanju razbijenih dijelova jugoslovenske vojske i hrabrih ljudi iz naroda. Tu je borbu, kako kaže, nastavio pod autoritetom Nj. V. Kralja Drugog, čuvajući ustavni i pravni poredak do vremena kad će narod u punoj slobodi moći sam da odluči o budućem političkom i socijalnom uređenju svoje državne zajednice. "U toku naše borbe pojavile su se i druge borbene snage kojima je komunistička partija uspjela da silom nametne svoje vodstvo". Kaže da je ova "partija i ranije služila neprijatelju, beskonačne akcije ovih grupa oružanih... primorile su me da branim narod od njihova nasilja i terora, otežavajući mi time da razvijem punu aktivnost protiv neprijateljskih

22 Mirošević, *Crnaška ili odobrotvorna vojska u Jugoslaviji*, Miro, Novi Sad, 1992.

okupacionih snaga. Došlo je do podvojenosti i razdora u zemlji krivicom tih nesavesnih, protunarodnih snaga".

Partizani su vodili oružanu borbu protiv okupatora i kvislinga, a Draža i četnici nisu. Sada iz prvih Dražinih izjava za javnost proističe da njemu i četnicima partizani otežavaju "punu aktivnost" koje nije bilo protiv okupacionih snaga. Krivicu za podvojenost i razdor u zemlji svaljuje na partizanske, on ih naziva protunarodne snage. Te snage, veli, vrše teror i nasilje nad narodom, a Draža i četnici brane taj narod.

"Naš Vrhovni Zapovjednik Nj. V. Kralj Petar II potvrdio me, na predlog slobodne jugoslavenske vlade u Londonu, za Komandanta celokupne jugoslavenske vojne sile na okupiranoj teritoriji Kraljevine Jugoslavije. Time su svi naoružani pokreti u celoj državi stavljeni pod moju komandu i podređeni starešinama koje ću imenovati, kako vojni zakoni i disciplinski propisi naređuju".<sup>23</sup>

To je bio Mihailovićev proglas Srbima, Hrvatima i Slovencima. Objavljen je dan nakon što je predsjednik emigrantske vlade general Dušan Simović, polovinom novembra 1941. godine, na Londonskom radiju saopštio Dražino imenovanje za "komandanta svih jugoslovenskih snaga u zemlji".<sup>24</sup>

Simovićevom govoru na Radio-Londonu prethodila je puna podrška izbjegličke vlade programu četničkog pokreta. Na tom programu i njegovim ciljevima Mihailović je smatran glavnim nosiocem pokreta otpora u zemlji. Takvi programski cljevi, te vijesti i izvještaji što su pristizali o ustaškim zločinima nad srpskim stanovništvom, određivali su i usmjeravali sadržaje propagande. Jedan njen pravac je usmjeren ka jačanju Dražine i pozicije četnika kod Britanaca, a drugi ka raspirivanju antihrvatskog i antimuslimanskog raspoloženja. S emigrantskom vladom i Britanci su službeno priznali Mihailovića kao jedinog vođu otpora u Jugoslaviji. Priznata je i njegova JVUO (Jugoslavenska vojska u otadžbini). U štab te vojske na Ravnu goru upućena je i britanska vojna misija. Time se četnički pokret svrstao u savezničke snage protiv osovinskih sila.

Sa svoje strane položaj ministra u izbjegličkoj vladi, te načelnika štaba Vrhovne komande, Britanci su potpomogli akciju ravnogorskog vodstva da na područjima izvan Srbije ustroji i učvrsti četničku organizaciju. Da je, uz pomoć izaslanika sa Ravne gore, stavi pod Dražinu kontrolu i potčine četničke i pročetničke grupe nastale nezavisno od Ravne gore. Te grupe otpora su formirane samostalno najčešće u neposrednoj vezi sa partizanima, a bez ikakvog udjela ravnogoraca. Tako je bilo u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, sjevernoj Dalmaciji, jugozapadnoj Hrvatskoj - Lici, Baniji i Kordunu, a dijelom i u Slo-

23 Zbornik NOR-a, XIV/1, 76

24 "Službene novine Kraljevine Jugoslavije", London, br. 3, decembar 1941.; Jovan Marjanović, *Dražina Mihailović između Britanaca i Nemaca*, knj. 1, Britanski štampari, Zagreb-Beograd, 1979., 57 i dr.

veniji. Može se taj rezultat vidjeti i po štabu emisara Jezdimira Dangića koji je sa Ravnom gorom povezivao četničke odrede u istočnoj Bosni, a Todorovičev štab operativne jedinice u istočnoj Hercegovini i istočnoj Bosni.

## KAKO JE OBOREN GENERAL SIMOVIĆ Političke diobe među oficirima u izbjeglištvu

Razmimoilaženja se nisu završavala samo u vladi, među srpskim i hrvatskim političarima u njoj i njenom okruženju. Na propagandnom planu ispoljavale su se i političke diobe izvršene među oficirima u izbjeglištvu. Svi su bili Srbi podijeljeni u dvije grupe. Jednu je predvodio general Dušan Simović dok je bio u svojstvu predsjednika vlade a kraće vrijeme i ministar vojske i mornarice. Sačinjavali su je stariji oficiri. Njima suprotstavljena je grupa mladih vojnih starješina koji su izbjegličke dane provodili u Londonu i Kairu. I jedni i drugi su učestvovali u 27-martovskom puču 1941. godine u Beogradu. Na njihovom čelu bio je major Živan L. Knežević. Mladi su tražili svoj veći uticaj na donošenje vladinih odluka. Otvoreno su govorili da su očekivali kako će im sudjelovanje u tom puču donijeti i više činove. Pridružio im se i ministar inostranih poslova Momčilo Ninčić. Njemu je taj spor poslužio da na adresu generala Simovića uputi optužbu da ima diktatorske ambicije. Protiv Simovića se okrenuo i kraljevski dvor. Nije mu mogao oprostiti što je namjeravao da smanji apanažu kraljice Marije i kralja Petra.<sup>25</sup> Simoviću nije išla u prilog, kažu, ni Mihailovićevo pojavu na bojnopolju u zemlji i puna podrška koju uživa od zapadnih Saveznika. Oficiri iz grupe mladih pučista, s njima i srpski političari, usto privrženi Mihailoviću i lojalni prema kraljevskom dvoru, pridobili su kralja na svoju stranu. On je u decembru 1941. godine dao izjavu prema kojoj su 27. marta u Beogradu glavnu ulogu u puču odigrali "mladi oficiri i srednji činovi (oficira) jugoslovenske vojske." Indirektno, kralj je tom izjavom nipodaštavao Simovićevu ulogu, s njim i doprinos starijih oficira u toj pobuni. Simoviću je u grijeh nadometnuta još i nedovoljna podrška Mihailoviću i njegovom ravnogorskom pokretu u zemlji. Za ravnogorske četnike je rečeno "da su se upustili u nadljudsku borbu protiv sile Osovine u slobodnim planinama Jugoslavije."<sup>26</sup> U toj knjizi autor Pavelić kao obznanjuje tekst izvještaja majora Živana Kneževića predsjedniku vlade Slobodanu Jovanoviću. U tom izvještaju je data nepovoljna ocjena politike generala Simovića kao predsjednika vlade. Kneževiću kao autoru toga izvještaja pripisuje se i anonimni pamflet što je u aprilu 1942. godine kružio u Londonu

25 Vojmir Kljaković, *Memori generala Simovića i dokumenti 1939-1942*, Politika, 13. XI 1970.  
26 Ante Smith Pavelić, *Karaska afera*, Pariz, 1961, str. 55-57.

sa veoma ostrim kritikama na račun Simovića.<sup>27</sup> Kao jugoslovenski diplomat A. S. Pavelić je u decembru 1941. godine postao sekretar dr. Ivana Šubašića. Na tom mjestu ostao je sve do 7. marta 1945. godine. Tada je ujedinjena izbjeglička vlada sa privremenom vladom NOP-a i maršalom Titom na čelu. Jozo Tomasević misli da su Paveliću, zahvaljujući takvom mjestu, postali dostupni razni dokumenti izbjegličke vlade. Neke od njih objavio je u svojoj knjizi "Karijska afera" i u jednom svom članku.

Vladini ministri i kralj su se dogovorili da sruše Simovića na neobičan i neuobičajen način. Svi su članovi kabineta u januaru 1942. godine podnijeli kolektivnu ostavku. Njihovu ostavku pratila je izjava da Simović nije sposoban da rukovodi vladom. Kralj je povukao logičnu konsekvencu; napisao je pismo dotadašnjem predsjedniku vlade stavljajući mu do znanja da je time onemogućena saradnja između ministara i predsjednika Simovića. Tim padom generala Simovića pozabaviće se Kosta St. Petrović u posebnom članku objavljenom pod naslovom "Pad Simovićeve vlade".<sup>28</sup> Autor toga priloga koji je otprije rata jugoslovenski diplomata, postaće 1. januara 1942. godine šef Purićevog kabineta do maja 1944. godine. O Simoviću i spletkama koje su pratile njegovo obaranje sa mjesta predsjednika izbjegličke vlade Radoje L. Knežević napisao je tekst "Slobodan Jovanović u politici".<sup>29</sup> Kao što je poznato, kad je u London došla vojna misija NOV-a i POJ-a Simović je odmah s njom uspostavio kontakt, a 20. februara 1944. godine putem BBC-a izjavio da podržava NOP i partizane. U maju 1945. godine vratio se u Beograd gdje je živio u mirovini od nove vlasti do smrti 1962. godine.

## VRTOGLAV USPON MIHAILOVIĆA

### Dolazak Slobodana Jovanovića na čelo emigrantske vlade

Još prije obaranja Simovićevo kabineta otpočeo je vrtoglav uspon Draže Mihailovića. U jugoslovenskoj emisiji "A" na Londonskom radiju je 18. novembra 1941. godine Dušan Petrović pročitao "Rešenje kraljevske vlade u Londonu o imenovanju pukovnika Draže Mihailovića za vrhovnog komandanta svih oružanih snaga u zemlji. To je događaj od izvanredno krupnog značaja.

<sup>27</sup> A. S. Pavelić, isto, str. 38-64.

<sup>28</sup> (Pavelić, *Karijska afera*, 55-57 navodi tekst izvještaja majora Kneževića predsjedniku vlade Jovanoviću (12. februara 1942.) nakon Simovićevo pada koji negativno ocjenjuje Simovića i njegovu politiku. Zatim je, početkom aprila 1942. godine, po Londonu kružio anonimni pamflet (Pavelić ga pripisuje Kneževiću) u kojem se Simović još oštrije kritikuje.

<sup>29</sup> Poruka, januar-mart 1959., str. 26-41). To obraduje i A. S. Pavelić u spomenutoj "Karijskoj aferi", te Dušan Plenk, *Međunarodni odnosi Jugoslavije u toku Drugog svjetskog rata*, Beograd, 1962., pa Vladimir Kljaković, *Memoari generala Simovića i dokumenti 1939-1942.*, Politika-Beograd, 22. VIII do 24. XI 1970., kao i sam Simović u svojim memoarima.

*Kraljevska vlada je, znači, uhvatila kontakt sa našim novim Obličem, sa ovim istinskim viteзом bez straha i mane".*

Već od 7. decembra te godine u više emisija je objavljeno još jedno Dražino unapređenje. Radio-London je prenio "Ukaz kojim se generalitabnu pukovnik g. Dragoljub Mihailović, za osvedočenu hrabrost i za nobite zasluge stečene za Otadžbinu u ovom ratu, unapređuje u čin brigadnog generala."

Dolaskom dr. Slobodana Jovanovića na čelo izbjegličke vlade nastavljen je još izdašnija žetva Mihailovićevo unapređenja i odlikovanja. Ta vlada ga je 11. januara 1942. godine imenovala za ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. U tim svojim potezima Jovanovićev kabinet je imao i podršku britanske vlade. Naglim jačanjem Dražine pozicije u zemlji na osnovu visokih činova, odlikovanja i vojnih funkcija, istovremeno je i vlada sama snažila, naročito u krugu zemalja Saveznica antihitlerovske koalicije - Velike Britanije, SAD-a i Sovjetskog Saveza.

Dok je Njujork, pozivajući se na BBC, pripisivao četnicima ono što nisu učinili, Radio-London je istovremeno saopštio ukaz o odlikovanju Draže Mihailovića. Taj radio je 27. marta 1942. objavio: "Mr. Petar II, po milosti Božjoj i volji narodnoj, na predlog Našeg Predsednika Ministarskog Saveta, a za pokazanu i osvedočenu izvanrednu hrabrost u borbama koje se vode u našoj okupiranoj Otadžbini pod najtežim okolnostima, koje se mogu zamisliti, rešili smo i rešavamo da se odlikuje Ordenom Karadorđeve zvezde sa mačevima III reda naš Ministar Vojske, Mornarice i Vazduhoplovstva, divizijski general Dragoljub M. Mihailović, oslobođajući ga od plaćanja takse."

Uoči Vidovdana, 27. juna 1942. godine, u emisiji Londonskog radija pročitano je još jedno unapređenje generala Mihailovića. Uz taj "dan mučeništva i slave našega naroda, dan dostojanstva i časti, dan našeg ponosa objavljujemo našem narodu da je na predlog Predsednika Ministarskog saveta za pokazanu i osvedočenu komandantsku i ličnu hrabrost i izvanredne zasluge za naš narod i našu Otadžbinu, u ratu protivu neprijatelja i u okupiranoj Jugoslaviji - Njegovo Veličanstvo Kralj Petar II unapredio u čin armijskog generala divizijskog generala Mihailovića M. Dragoljuba, Ministra vojske, Mornarice i Vazduhoplovstva."

Zatim se major Živan Knežević iz studija BBC-a obratio generalu Mihailoviću: "... Borbi našeg naroda pod Vašom komandom divi se ceo civilizovani svet. Naš mladi Kralj u svoim govoru pred američkim Kongresom govorio je o vama i vašim borcima. Pri pomenu imena generala Draže svi članovi Kongresa ustali su i svojim manifestacijama izrazili svoje poštovanje i divljenje za herojsku borbu koju vodi vaš narod pod vašom komandom." Kao drugi spiker major Vladimir Roždjalovski je nakon toga izvijestio slušaoce o prijemu američke štampe Nj. V. gde je Kralj izgovorio ove reči: "General Draža Mihailović, Moj dragi prijatelju i Ministar vojni, produčuje borbu na rodnoj grudi. On se bori uz bijele naših ljudi, čije je poštovanje toliko da naša gordost postaje nema pred njegovim vitežtvom"

Radio London je, uz pomoć saradnika iz bliskog okruženja emigrantske vlade, stvarao mit i legendu o Draži.

Domalo iza ovog, uslijedilo je novo unapređenje. Radio-London je 9. jula 1942. godine u Vojnoj emisiji majora Živana Kneževića i Vladimira Roždjalovskog saopštio "našem narodu, svima Srbima, Hrvatima i Slovencima da je Nj. V. Kralj posle objektivno procenjene situacije Ukazom svojim V. K. Broj 6651 od 10. juna preneo jugoslovensku Vrhovnu komandu iz Kaira u okupiranu ali nepobedenu Otadžbinu Jugoslaviju, sa svim pravima i dužnostima po Uredbi o formaciji vojske i mornarice u mobilno i ratno doba. Za Načelnika Štaba jugoslovenske Vrhovne komande u okupiranoj Otadžbini... postavio je armijskog generala Dražu Mihailovića, Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva. Tako je sada, u ličnosti generala Mihailovića, sasređena sva vojno-administrativna vlast i komandna uloga na celoj teritoriji Jugoslavije."

Na te riječi majora Kneževića nadovezao se drugi major Roždjalovski. "Ovo je jedinstven slučaj u istoriji ratova od postanka sveta da se na okupiranoj teritoriji nalazi aktivni Ministar vojske i Vrhovna komanda koja rukovodi borbom i organizovanjem čitavog jednog naroda."

## STRAH OD NARODNOG USTANKA U ZEMLJI

Na tu emisiju i ukaz o Dražinom unapređenju za načelnika štaba Vrhovne komande, promptno je reagovao generalni konzul Jovan Đonović iz Jerusolima. On je već 10. jula 1942. godine, dakle dan nakon Londonske emisije, zatražio objašnjenje: "Molim izveštaj usled čega je nastala promena u gledištu? Vi ste do sada savetovali da se narod ne potstrekava na bunu. Međutim, jutros Radio-London, objavljujući naimenovanje generala Mihailovića za Načelnika štaba Vrhovne komande, daje komentar da on sprema naš narod u Jugoslaviji za ustanak. Smatram da je potstrekavanje na bunu suviše rano i vrlo zločest posao posle dosadašnjih ogromnih žrtava koje je dao naš narod..."<sup>30</sup>

Iz Londona je 14. jula šifrovanim telegramom Jovanu Đonoviću upućen odgovor Predsjedništva vlade. To Predsjedništvo vlade u tom odgovoru pere ruke od "potstrekavanja naroda na ustanak". "Vlada nema kontrolu nad engleskim radio-stanicama. Generalu Mihailoviću izdate su precizne instrukcije da podigne ustanak samo na slučaj iskrcavanja jačih savezničkih snaga u Jugoslaviju ili na slučaj sloma Nemačke. I ni u kom drugom slučaju i ni po kakvom pozivu nijedne radio stanice. Preko vojnih emisija svakog četvrtka Vlada daje uputstva narodu. Predsednik Ministarskog saveta i zastupnik Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva, S. Jovanović".

Kad je Londonskoj vladi iz Jerusolima otpremio svoj demars zbog straha da se "sprema naš narod za ustanak", Jovan Đonović je dobro znao šta je u temelje četničkog ratnog programa ugrađena Dražina "strategija čekanja". Neki je nazivaju "atantizam ili - defanzivna strategija". S kakvim je ciljem stvarana? Cilj je da četnički pokret izgradi vojnu i političku organizaciju koja će u vrijeme sloma fašističkih sila očuvati red u zemlji, preuzeti vlast koju će predati kralju i izbjegličkoj vladi. Do toga trenutka nipošto ne dizati ustanak, ne voditi borbu protiv okupatora. Važno je da se četnička organizacija sačuva od uništenja s tim da se usredsredi na propagandu, obavještajnu djelatnost i sitnije diverzije. Draža je to smatrao maksimalnim ciljem koji četnička organizacija može ostvariti, a prihvatit će je i najširi slojevi u selu i u gradu.

Sve do sredine 1941. godine vlada Velike Britanije kao da još nije imala određenu politiku u pogledu držanja stanovništva prema vojnim formacijama na okupiranim teritorijama. To zapaža i Vladimir Velebit.<sup>31</sup> On kaže da tada još nije u punoj mjeri došao do izražaja pritisak emigrantskih vlada. "Te vlade su se redom suprotstavljale dizanju ustanaka u njihovim zemljama. Isticale su bojazan od njemačkih represalija kao opravdanje za takav stav. U stvari, bojale su se da narodni ustanici ne poprime sve više takav karakter koji ne bi bio u interesu režima koje su te vlade zastupale. Bojale su se da rukovodstva nad ustanicima ne dođu u ruke opozicionih, ljevičarskih ili, čak, komunističkih partija." Velebit je čvrst u uvjerenju da u avgustu 1941. godine još nije važno pravilo da se porobljenim narodima savjetuje da strpljivo čekaju signal koji će jednog dana doći iz Londona, a da se do toga pritaje...

Da "još nije došao čas" za vojno djelovanje savjetovala su i pojedine britanske vojne ličnosti 1941. godine. Masovni pokret otpora, ne može se po volji pokrenuti i obustaviti, kao što se sijalica pali ili gasi prekidačem.<sup>32</sup> Neregularna vojna organizacija može da se razvija, jača i postane upotrebljiva vojna formacija samo u stalnoj borbi, u neprekidnim okršajima. To je jedan od razloga zbog kojih su četničke jedinice, koje su izbjegavale borbu protiv okupatora, u pogledu borbene efikasnosti uvijek bile znatno slabije od jedinica NOV-a. Odredi "koji su čekali na znak" predstavljali su demoralisane vojno neupotrebljive odrede.

Još iz vremena dok je bio na premijerskoj stolici Dušana Simovića spominje i Miloš Crnjanski u svojim "Embahadama".<sup>33</sup> Crnjanski (1893-1977) je bio činovnik jugoslovenske vlade u egzilu i boravio je u Londonu. On je do rata službovao u Portugaliji ili kao kulturni ataše ili ataše za štampu.<sup>34</sup> Crnjan-

31. *Svjatija*, Zagreb, 1983, str. 78.

32. Vladimir Velebit, Uvod u knjigu *Isto i zapad, drugo bajno, izabrano i uređeno dr. Dušan Biher*, Athy Jugoslavije, Beograd, Globus, Zagreb, 1982.

33. *Nolit*, Beograd, sv. str. 40.

34. Miloš Crnjanski je ostao u emigraciji do 1965. godine, kada se vratio u zemlju. "Embahade", koje je on objavljivao u "Amerikanskom Slobodnom", predstavljaju njegove bilješke o događajima i diplomatskim iz vremena prije 1941. godine. Zbog neke izazivačke dovitke protiv Crnogo-

ski Simovića dovodi u vezu i sa Londonskim radiom. "Želim da mu skrenem pažnju na to da ne valja Londonski radio, sa emisijama za našu zemlju. Ja bih rado uverio to. U ovom trenutku oni govore kao da čitaju pregled engleske štampe u nekom jagodinskom Depli Njuziu, a savetuju nam da se okupimo oko Čirila i Metodija. Ne valja to. (Simović) Veli, dobro, dobro, da kažem to Vilderu. Vidim da je umoran i da ne izgleda dobro. Ne sluša me pažljivo..."

## SWAĐE MEĐU MINISTRIMA

### Oko čega su se sporili, na čemu su se razilazili u izbjegličkoj vladi?

U prepirkama među ministrima vlade u izbjeglištvu dominirala su uglavnom sporna pitanja. Razmirice su nastajale i oko statusa uočratnog sporazuma Cvetković-Maček i njegovog tumačenja u novim povijesnim okolnostima. Nesloga je i oko ocjene krivice za aprilski slom Jugoslavije 1941. godine. Različiti su pogledi bili i na pitanjima rata i mira sa Nijemcima. Postavljena ministara i poslanika u onim zemljama gdje je Jugoslavija održavala svoja poslanstva bila su stalni izvor prepirki i nesporazuma. Ključno pitanje o odnosu prema NOP-u i ravnogorskom pokretu u zemlji takođe je izazivalo razlike u gledanjima među ministrima u svim emigrantskim jugoslovenskim kabinetima što su djelovali u Londonu ili Kairu za vrijeme Drugog svjetskog rata.

"Uopšte govoreći, Simovićeva vlada se smatrala slabom, podijeljenom, teškom, tvrdoglavom, uobraženom, neobaveštenom, nepredusretljivom, a za neke od ovih prideva se svakako smatralo da se mogu odnositi i na samog generala Simovića" kao čelnika izbjegličke vlade do 9. januara 1942. godine. To su ocjene koje proizlaze i iz otvorenih dokumenata do kojih je došao Jozo Tomasevič u britanskom Ferin ofisu (Foreign Officeu). Sumorne ocjene i razočaranost Britanaca djelovanjem izbjegličke vlade datiraju još od jeseni 1941. godine.<sup>35</sup>

35. raca crnogorski iseljenici su u emigrantskoj štampi pokrenuli glas protiv Crnjanskog i tako onemogućili da dalje objavljuje svoje uspomene u vidu bilješki u "Amerikanskom Srbobranu". Autor je zatim svoje *Embahade* ponudio časopisu "Naša reč", koji je počeo da izlazi 1948. godine u Parizu i krajem 1958. nastavio u Londonu sve do decembra 1990. pod uredničkom rukom Desimira Tošića, ali te njegove bilješke časopis nije prihvatio. On ih je objavljivao u "Glasu kanadskih Srba". Desimir Tošić piše (*Vreme*, Beograd, I. III 1997) da Crnjanski "nije bio politički čovek i nije bio politički aktivan. Njegovo desmitarenje pre Drugog svetskog rata i njegovo levičarenje posle 1965. po povratku u zemlju nisu plod neke političke ideologije, iako nose intelektualni prkos prema onima koji nisu na vlasti." Možda je Crnjanskog najbolje okarakterisao njegov poznanik Milan Grol (1876-1952) u svoime "Londonskom dnevniku" (Filip Višnjić, 1990): "Njegov slučaj je kompleksan. On je, do skoro bar, ostao dubovno fašist, iako je rekao mišlja o Musoliniju i Hitleru... Suvise je inteligentan da ne bi osećao zlo tih režima. Ali je on skeptik o demokratiji, i averzijan prema vladi gomile... U suštini, on je manje vaspitanik reaktivije nego što je ludo nastrojen..."

35. Mihajlo Marić, *Kralj i vlada u emigraciji*, Zagreb, 1966., str. 434.

Od 18. decembra 1943. do 17. februara 1944. godine Forin ofis je protiv sebe ujedinio vojsku, SOE u Kairu i Londonu, uključivši i Čerčila. Forin ofis to nije činio zbog odanosti kraljevskoj vladi.

Do jeseni 1942. ljudima u Forin ofisu su dosadile neprestane i vječne svađe među izbjeglim jugoslovenskim političarima. Svađe su se razgorijevale i nakon te godine. Dovele su do mišljenja u Forin ofisu da će nakon rata teško biti restaurirati ujedinjenu Jugoslaviju. U svojoj oproštajnoj poruci, napisanoj u avgustu 1943. godine, britanski ambasador kod jugoslovenske izbjegličke vlade Dž. Rendel oborio se žestoko na jugoslovenske političare: "Jugoslovenski ministri znaju kako mi ne očekujemo da će se upravo oni vratiti na vlast u Jugoslaviji..." "U jesen 1943. godine na više mjesta se mogu naći zabilješke funkcionera Forin ofisa: "Nas nije i najmanje briga za Purićevu vladu". Ili: "Ne marimo za Purića ni koliko je crno pod noktom". Rose je 1. XI 1943. napisao: "... što je Purićeva vlada spremna uraditi nije važno ni koliko je crno pod noktom. Ona se može slobodno vratiti u ništavilo iz kojega je došla, a da nitko od toga nema štete". Depeša Forin ofisa Stivensonu u Kairu 3. XI 1943.: "Sadašnja vlada nema nikakve važnosti... ako ustreba kralj će morati biti spreman da žrtvuje sadašnju vladu..." J. Nicholson 10. XI 1943: "Kralj je glavni klin naše politike, a za g. Purića ne marimo ni koliko je crno za noktom".

Gloženja su nastavljena od početka do kraja. Vlada je početkom 1943. godine pokušavala da poboljša odnose među raznim nacionalnim grupama jugoslovenskih iseljenika u SAD-u. To je u stanovitoj mjeri doprinosilo boljoj atmosferi, ali nije ublažilo nezadovoljstvo Britanaca u pogledu neodlučnosti te vlade prema dokazima o četničkoj kolaboraciji s Osevinom. Odnosi britanskih vojnih i civilnih vlasti i izbjegličke vlade bili su sve hladniji. To je vodilo ka potpunom prekidu odnosa britanske politike i Britanaca s Mihailovičem i njegovim pristašama u vladi te uspostavljanju veza s partizanima. NOP-om i njegovom Vrhovnom komandom od sredine februara 1943. godine.

## PROPAGANDA IZ LONDONA I PODJELA U NARODU

Emigrantska vlada u Londonu sa svoje strane je činila sve što je mogla da učvrsti poziciju Mihailovića i četničkog pokreta. Stalno je podsjećala da je najvažnije da ravnogorski pokret vrati političko i socijalno uređenje stare Jugoslavije.<sup>36</sup> Na borbu protiv okupatora treba čekati do vremena kada okupator, pod udarcima savezničkih sila, bude počeo da napušta zemlju. Svojom propagandom u zemlji i inostranstvu uvjeravali su domaću i inostranu jav-

36. M. Milić, *Četnici i njihova uloga u vreme narodnooslobodilačkog rata 1941-45*, Beograd, 1982., str. 25-28.



nost da u Jugoslaviji nije u pitanju borba protiv okupatora, već da se vodi građanski rat, koji su, kako su oni govorili, nametnuli komunisti, jer hoće da uvedu sovjetsku vlast.

U propagandi za domaće potrebe, ali i u onoj koja je intenzivno vođena putem radiostanica i listova, uporno su objavljivane obmane u ulozi četničke organizacije, koja je pripisivala sebi borbe i pobjede NOV-a i POJ-a.<sup>37</sup>

Na toj liniji su kralj Petar II i njegova izbjeglička vlada iz Londona nastojali da ostvare svoju politiku putem svestrane podrške i pomoći četničkom pokretu. Otuda se putem Londonskog radija naročito vojnim emisijama svakog četvrtka u sedmici, često donose spiskovi "novih viteзова" koje je na prijedlog ministra vojske Mihailovića Kralj odlikovao ordenom *Karadorđeve zvezde sa mačevima*, ili medaljama vojničke *Karadorđeve zvezde sa mačevima*. To je obrazlagano "junačkim držanjem pred neprijateljem, pri čemu su i svoje živote položili". Mnogi su podlijegali toj propagandi koja je sa Ravne gore vođena putem letaka i proglašenja, širena i preko "videnih" domaćina i oficira po selima, ali i u emisijama Radio-Londona.

Apeli preko Londonskog radija nisu postizali nikakve efekte. Ti apeli su upućivali na saradnju ali jedino u okviru četničkih snaga i pod Dražinom komandom. Ta propaganda je cijepala porodice i braću. Često je jedan brat išao na jednu, a drugi na četničku stranu. Razdvajane su čitave porodice, ali se i narod razdvajao na dva dijela. Podjela je ubrzana nakon odustajanja četnika od borbi kod Kraljeva i kad su oni okrenuli puške na partizane. Jaz među njima se širio i u Srbiji i u drugim područjima zemlje, pošto nisu uspijevali pokušaji za formiranje zajedničkih komandi i zajedničkih borbenih dejstava protiv okupatora i kvistlinga. Mnoge tekstove u vojnim emisijama na Radio-Londonu čitao je lično major Živan L. Knežević. Tako i na dokumentu uz tekst emisije na Radio-Londonu od 20. avgusta 1942. godine piše: "Čitano na BBC-u... 7,45 časova". Na propratnom aktu upućenom "Komandantu jugoslovenskih trupa na Bliskom Istoku", te "U dosije Vojne emisije" piše da je tekst u prilogu čitan u 20,45", a ovjeren je: P. z. Predsjednika Min. saveta, Šef Vojnog kabineta, major Živan L. Knežević". To nije uticalo na suštinu poruka koje su možda u oba termina saopštene preko Radio-Londona. Vojna emisija toga, ali i mnogih drugih dana, objavljuje imena "junačkih boraca pod Dražom Mihailovićem koji su odlikovani". Završavao ih je major-čitač: "Neka je večna slava besmrtnim herojima koji padoše u odbrani časti i slobode Otadžbine".

## HRVATSKI MINISTRI I USTAŠKI ZLOČINI

Jasno i otvoreno ogradili su se hrvatski ministri od ustaških zločina počinjenih prema srpskom stanovništvu pod vlašću NDH. Oni su se, pri tome, koliko god su mogli odlučno protivili svim nastojanjima da se ta zlodjela pripišu čitavom hrvatskom narodu.

I ministar dr. Juraj Krnjević govori o tome u emisiji BBC-a na srpskohrvatskom jeziku 17. novembra 1942. godine. Kaže da su "Rim i Berlin doveli u okupiranu Hrvatsku svoje gojence, koji su pod krinkom čistoga i nepomirljivoga hrvatstva imali iz Radičeve seljačke i čovječanske Hrvatske stvoriti Hrvatsku nacističkih i fašističkih janjičara i graničara na jugovistoku Evrope. Jedna otudna granica je imala biti udarena između Srba i Hrvata, zato je moralo doći do proljevanja srpske nevine krvi... Suze hiljada i hiljada nesrećenih matera, djece, žena i staraca vape do neba, hrvatski narod ne može ovoga časa pozvati: krvave na odgovornost. Ali će doći čas, kada opet bude u Hrvatskoj narodna riječ jača od tuđinske sile, koja danas drži Pavelića. Onda će hrvatski narod suditi svim zločincima prema njihovoj zaslugi. Niko tome sudu izbjegli neće..."

Krnjević javno proširuje listu ustaških zlodjela. "Između ostalih zločina naglasit ću jedan, za koji ćemo tražiti naročiti račun. A to je prisilno pokatoličavanje. Mačem primoravati nekoga da mijenja vjeru, još je odvratnije od tjelesnog umorstva." Na koncu je on u hrvatskom narodu i diljem cijele Jugoslavije "pozdravio sve one, koji su na bilo koji način pružali i pružaju otpor našim neprijateljima i njihovim pomagačima. Svojom požrtvovanošću osvjetlali ste lice svoga naroda." On apeluje da se svi oni nađu na suradnji protiv zajedničkog neprijatelja. Pozvao ih je da surađuju, da se slože i spremaju se da zajednički ispune svoju zadaću u času kada "bude vaša pomoć savezničkoj vojsci najviše vrijedila."

I pored toga, dr. Radoje Vukčević, podsjećajući na izbjegličke dane, u junu 1962. godine u Americi objavio je članak kojim ponovo napada te ministre. "Hrvatski deo vlade imao je svoj poseban radio-čas za vezu sa Hrvatskom. Preko tog radija nije se nikada čuo ni jedan protest protivu ustaških pokolja izuzev jednog anemičnog Krnjevićevog govora... Hrvatski ministri su tim putem hteli da pogrome sakriju pred svetom i očuvaju savezništvo Hrvatske, kao da se lelek miliona i groblja stotina hiljada nevinih žrtava mogu i smeju skriti".

I K. St. Pavlović je u tom "Glasniku"<sup>38</sup> napao hrvatske ministre. "Dr. Krnjević se obratio hrvatskom narodu preko radija, uoči katoličkog Božića, 24. decembra 1941. Ali u tom govoru ni jedne reči nije bilo o pokoljima. Dok je srpska krv nemilice tekla, on je hrvatskoj braći i sestrama poželeo da Božićne blagdane provedu u veselju i zadovoljstvu."

37 M. Minić, Isto, str. 44.

38 "Nogot, glasnik Srpskog bratimsko-kulturnog društva Nogot, jun 1962, str. 2-3.  
39 "Svečki drugi, str. 69, decembar 1958.

A dr. Krnjević je govorio: "Za mene i za svakog Hrvata najsvetije ime Hrvat i Hrvatska, koje su dali razbojničkoj organizaciji svog plaćenika, poglav- nika Pavelića u času kada sa svojim ustašima čine najbestijalnije zločine nad bratskim srpskim narodom i onim div-junacima hrvatskim koji se stavljaju u odbranu svoje časti narodne i svog narodnog hrvatskog ponosa... Ja odbijam svaki pokušaj uvlačenja u zločin i optuživanja hrvatskog naroda za zvjerstva koja se, i u koliko počinjuju, u domovini bilo prema kome, a naročito prema bratskom srpskom narodu."

Radio-Jerusalim se 19. maja 1942. osvrće na poruku koju je nedavno dr. Krnjević iz Londona uputio hrvatskom narodu... "Kasno je došlo hrvatskom narodu šta mu valja činiti danas. Šuma, puška, osveta, smrt tuđim plaćenicima i domaćim izrodima, saradnja sa generalom Mihailovićem i pristupanje odredima njegovim. To su uglavnom poruke dr. Krnjevića hrvatskom narodu. Tako vam bog pomogao".

Tu izjavu je podupirao dr. Večeslav Wilder nagovještajem potrebe borbe "pod jednom komandom". On je podržavao poruku dr. Krnjevića. Oспорava "spletke" da se borbe u Jugoslaviji prikažu kao građanski rat Hrvata protiv Srba. Na Radio-Londonu on kaže (20. maja 1942.) da "ovom porukom dr. Krnjević onemogućava davolsku spletku fašista i nacista da svoju vojnu akciju protiv Draže prikažu kao neki građanski rat Hrvata protiv Srba... Draža Mihailović se bori za veliku Jugoslaviju".

Hrvatski ministri nisu dopuštali ljagu i kolektivnu odgovornost hrvatskog naroda za zločine pojedinaca ili grupa među ustašama i u vodstvu ustaškog pokreta. Te razmirice nisu ostajale samo u zatvorenim vladinim krugovima. Izdašno su dospijevale u javnost Velike Britanije, Jugoslavije i šire.

### TRVENJA MINISTARA - RAZDVAJANJE HRVATA I HRVATSKOG NARODA OD USTAŠA I USTAŠKIH ZLOČINA

U britanskoj štampi, a i na BBC-u, vladala je čitava zbrka oko "Hrvata" i "ustaša". Smišljeno su Hrvati i hrvatski narod poistovijećeni sa ustašama. U propagandi su izjednačavani. Ministri Hrvati u izbjegličkoj vladi su nastojali da to spriječe, ali im nije polazilo za rukom da bilo šta postignu ni u propagandi, pogotovo među ministrima Srbima u vladi. Dr. Krnjević je, osim bitke za redovne emisije na hrvatskom jeziku, vodio i borbu protiv neadekvatnog tretmana čitavog jednog naroda. Njemu je iz Oklanda sa Novog Zelanda stiglo i protestno pismo jedne slovenske organizacije sa zahtjevom da se u emisijama Londonskog radija odvajaju ustaše od ostalih Hrvata. Krnjević je to pismo dostavio Džordžu Rendelu, britanskom ambasadoru pri jugoslovenskoj vladi u Londonu, a ovaj ga odmah prosljedio Daglasu Hauardu u Foreign Office 1. septembra 1942. godine.

Rendel u pismu Daglasu priznaje da je istina da ustaše nisu svi Hrvati. "Izgleda da su ustaše mala grupa fašista koju plaćaju Nemci i Italijani kako bi podržavali Pavelića. I sam Nindić (tadašnji ministar inostranih poslova u kraljevskoj vladi) rekao mi je da je velika većina Hrvata protiv ustaša i podržava Ujedinjenu Jugoslaviju. Istina je takođe da postoji takozvana hrvatsku regularna vojska pod vodstvom Pavelića čiji je jedan deo poslat na ruski front, a drugi se bori protiv Mihailovića, tako da nije čudno što britanska štampa i BBC ponekad upadnu u klopku koju postavlja Osovina i govore o Hrvatima da su svi kvislinzi i ustaše".

Rendel smatra da se ne može mnogo učiniti na tome, ali je kopiju svoga pisma razaslao na još neke adrese. Praksa propagande u Britaniji nastavljena je dotadašnjim tempom, a protest sa Novog Zelanda i Krnjevićeva ljutnja zbog toga ostali su uzaludni.

Radio je posebno u vojnim emisijama, napadao ustaško vodstvo u NDH, naročito Pavelića. Kad je u NDH počela registracija Srba s ciljem da ih upotrijebe za rad u Njemačkoj, radio prenosi saopštenja Mihailovića "zastupnika Njegovog Veličanstva Petra II u okupiranoj Otadžbini" i njegova naredjenja "svima Srbima da se ne odazivaju pozivu Pavelića već da beže u šume i pridruže se odredima jugoslovenske vojske".

Nisu samo hrvatskom narodu kao cjelini pripisivani zločini ustaša u Drugom svjetskom ratu. Sklonost ka pripisivanju zločina čitavim narodima umjesto individualnim ili grupnim počiniteljima ispoljavana je u vojnim emisijama emigrantske vlade na Londonskom radiju. Tako je činjeno stalno, takoreći. To ilustruje i jedan od primjera te emisije na BBC-u od 3. decembra 1942. godine. Tada su bugarski, mađarski i albanski narod optuženi za zvjerstva počinjena u ratu. Predsjedništvo kraljevske vlade je s tim u vezi 19. decembra te godine obavijestilo svog vojnog izaslanika u Ankari.<sup>40</sup>

"Vojni kabinet u emisijama koje daje četvrtkom na Londonskom radiju do sada je uvek objavljivao svoja zverstva i zločine koje okupatori vrše u Jugoslaviji. U poslednje vreme britanska cenzura pokušava i traži da se o ovim zverstvima što manje govori, da se ne bi naš narod deprimirao i moral pao. Tako su u vojnoj emisiji od 3. decembra pokušali da izostave bugarska, mađarska i arnautska zverstva. Predsedništvo vlade nije pristalo na ovo i veći je emisija o zverstvima pročitana, samo je reč 'bugarski' zamjenjena rečima 'Borizovi zločinci'".

<sup>40</sup> UOY, Dr. V. N. 22853.

## PRVE VIJESTI U INOSTRANSTVU O USTANKU U JUGOSLAVIJI

*"Kraljevska vlada zna da takva nesavesnih ljudi današnjom preuranom akcijom nemaju neke patnje naroda. Novine žrtve koje Nemci danas streljaju, biće isto tako osvećene i na način Nemaca i na način onih koji čine da te žrtve padaju. Čak iako je blizu, a prava vlada u Londonu daće signal kada će početi ponovna borba za slobodu."<sup>41</sup>*

Ustanku se protivila i izbjeglička vlada u Londonu. Smatrala ga je preuranjenim, pogotovo kad ga ne bi vodili kraljevski oficiri. Takav stav je putem BBC-a u svom govoru izrazio jugoslovenskom narodu i predsjednik te vlade general Dušan Simović. "Čekati na znak iz Londona" – otuda je savjetovano ustanicima u porukama koje su otpremene za Jugoslaviju. Taj savjet je podudarao sa pogledima Mihailovića i njegovog ravnogorskog pokreta.

NOP i partizanski odredi nisu čekali. Oni su od početka čistili pojedina područja od okupatora i njegovih saradnika. Ravnogorski pokret se protivio njihovim oružanim akcijama. Za takve akcije je rasprostirao parole "Još nije vreme", "Treba još čekati", "U akciju krenuti kad dođe vreme", "Nije trenutak da se napadaju nemačke i italijanske oružane formacije".

Tri su kanala prodora vijesti u inostranstvo o ustanku. Četnici su do jula i avgusta 1941. godine stupili u dodir s jugoslovenskim predstavnicima u Istanbulu posredstvom povremenih putovanja poslovnih ljudi iz Srbije. Tim putem su istovremeno potekli prvi izvori vijesti o ustanku. S njima i informacija da ustanak nije izbio pod vodstvom bivših oficira jugoslovenske vojske. Govorile su da ustanak vodi KPJ. Izvještaji o tim stečenim saznanjima dospjeli su do britanskih vlasti i jugoslovenske izbjegličke vlade u Londonu.

I kvislinska štampa u Beogradu donosila je izvještaje o ustanku. Prenosila su ih listovi i radio emisije u raznim evropskim zemljama. Radio-Moskva je o tome prvu informaciju objavila 8. avgusta 1941. godine. U tom mjesecu je došlo i do službene britanske reakcije na događaje u Jugoslaviji. Iskazao ju je Hugh Dalton. Rekao je da bi gerilske i sabotažne grupe koje sada djeluju u Jugoslaviji trebalo da pokažu dovoljno aktivan otpor kojim bi trajno ometali okupacione snage i onemogućavali njihovo smanjivanje na jugoslovenskom tlu. Svojim akcijama bi, prema tome, zapriječile prebacivanje trupa sila Osovine na druge frontove u svijetu. Dalton je, takođe, savjetovao da te grupe ostanu u ilegalnosti. Smatra da bi morale izbjegavati bilo kakav pokušaj dizanja ustanka u širokim razmjerama. Pogotovo da započnu ambicioznije vojne operacije. Takvi pokušaji bi doveli do oštrih represalija pa i gubitka ključnih ljudi oružanih grupacija. Umjesto tih širih akcija

savjetovao je da "pripremaju široku podzemnu organizaciju koja će biti spremna da snažno udari kasnije, kad mi damo znak".<sup>42</sup>

## KRALJEVSKA IZBJEGLIČKA VLADA I ORUŽANI OTPOR OKUPATORIMA I KVISLINZIMA

**Parole za usporavanje ustanka - Od protivljenja ustanku preko podrške ustanicima do usporavanja i pasivizacije oružanog otpora**

Izbjeglička vlada nije povoljno ocijenila ni vijest o dizanju oružanog ustanka u zemlji protiv okupatora i kvislinških režima. Njene prve reakcije su negativne. Smatrala je da se to čini preuranjeno. Nepovoljno je primila i činjenicu što je ta borba počela bez njenog konsultovanja ili konsultovanja Britanaca. One koji su je poveljeli nije smatrala legitimnim. Posebno je negativno ocijenila što je ustanak poveljela KPJ (Komunistička partija Jugoslavije). U ovojstvu predsjednika te vlade u emigraciji general Dušan Simović je u tom smislu istupio u svom govoru na BBC-u 12. avgusta 1941. godine i nekoliko dana pošto su u Jugoslaviji zapaljene julske ustaničke vatre. On je, čak, osudio tu akciju. Prijetio je i sankcijama protiv vođa ustanka. Kad za ustanak dođe pravi čas vlada će zajedno sa Britancima dati odgovarajući znak – rekao je on.

Partizanski odredi oslobodili su 27. jula 1941. godine Drvar i Okreli. Proглаšen je opšti ustanak u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Potom su nastavljene operacije prema Bos. Petrovcu, Bos. Grahovu, Grlamoću i u oblasti Kozare (Prijedor, Kostajnica i Dubica). Među borcima još nije bila nazvijena vijest o pravim ciljevima borbe, više ih je odlučivala borba protiv "Furaka", "batalja" nego protiv okupatora.

Simovićeve vlada je, međutim, putem Radio-Londona osudila dizanje ustanka. Smatrala je da će ustanak biti uzrok osimazde neprijatelja i patnji naroda. Poručivao je da će vlada blagovremeno dati signal kad narod treba da se digne i vrati oduzetu mu slobodu.

Ustanak je podignut ali rasjepljen u dva ideološka krila. Vođi ustanka su Draža Mihailović na nacionalističko-monarhističkoj liniji i Tito na socijalističko-republikanskoj liniji. Na Dražu je imala uticaja legalna emigrantska vlada, dok je Tito bio revolucionarno samostalnik.

Vlada je uskoro ublažila to svoje protivljenje. Ocijenila je da i ona za sebe iz toga može izbiti krajnje korisno. Smatrala je da može steći određena prednostava iz činjenice što je buknuo ustanak u zemlji koju je napustila pri okupaciji u aprilu 1941. godine. Shvatila je da se ustanicima kao vojskovođe može

41 Vojmir Kljaković, *Memoari generala Simovića i dokumenti 1939-1942*, Politika, Beograd, 30. 8. 1970.

42 *John G. Stovall, "Road to Sarajevo: 5 August 1941 - September 1944, History of the Second World War - British Campaigns, Military Science, London, 1961, 22.*

poslužiti za dolazak na vlast u Jugoslaviji po završetku Drugog svjetskog rata. Od početka se stavila na stranu ustanika četničkog usmjerenja smatrajući ih snagom oružanog otpora. Pogotovo otkad je Mihailović uspostavio veze i sa izbjegličkom, i sa britanskom vladom. General Dušan Simović je često istupao u emisijama BBC-a.

On, a nakon njegovog pada sa funkcije predsjednika vlade, i kralj Petar su u tim javnim istupanjima učvršćivali ravnogorski pokret i njegovo vodstvo u uvjerenju da će dobiti pomoć Velike Britanije kao saveznice antifašističke koalicije. Savjetovali su mu šta treba i kako da preduzima. Simović se javljao, a Londonski radio rasprostirao njegove poruke:

*"Nj. V. Kralj i Kraljevska vlada preduzimaju sve potrebne mere da vam se što pre pruži sva potrebna pomoć. Pitanje povoljno rešeno. Pripreme u toku. Stoga sačekajte i savetujte svima strpljenje i uzdržavanje od prenapregnute akcije, kako biste izbegli gubitke i održali se preko zime. Sad se ne izlagati i sačekati odavde znak za akciju.*

*Održavajte stalno vezu s našima u Bosni i Crnoj Gori. Preduzmite mere: za manevrovanje u cilju prebacivanja iz ugroženih mesta u krajeve van neprijateljskog dometa, za slučaj potrebe za zimovanje i za predstojeću akciju. Do datog znaka za zajednički rad ne bez krajnje potrebe ne izazivati neprijatelja."*<sup>43</sup>

Zbog svega toga i Radio-London ispisuje mijene u svom djelovanju. Poput izbjegličke vlade najprije je, na primjer, davao podršku ustanicima. Onda je otpočela kampanja za usporavanje ustanka parolama da se ne izazivaju okupatori. Zatim su emitovana direktna naređenja i saopštenja da se svi patrioti potčine Mihailoviću. To nisu mogle promijeniti ni Čerčilove poruke od 28. novembra 1941. kad nalaže: "... Sve što je u ljudskoj moći trebalo bi učiniti da se pomogne gerilskim borcima u Jugoslaviji. Molim, izvestite šta je učinjeno." Što se radija tiče, učinjeno je to da je britansko geslo otpora "radi polako" uticalo i na realizaciju ideje radio-poslenika Ričija (razglašavana preko Radio-Londona lupkanjem Betovenovih zvukova iz Pete simfonije) da se smiri i čak prepusti Nijemcima. Tako je i parola "Kad dođe vreme" bila u suprotnosti sa partizanskom "Smrt fašizmu - sloboda narodu". Ispisivana je svuda, na svakoj poruci i proglasu, na letku i na zidovima, sve dokle su dopirale pismene ruke i dokle je doticalo boje da se ta parola iskaže. I to u vrijeme - kako piše M. Jevtović - kada su svi mogući radio-talasi stižavali bilo kakvo talasanje i narastajuću plimu borbe protiv okupatora. Ti talasi su sputavali ljude, prisiljavajući ih da čekaju da sebe i svoj narod, zemlju i domovinu drugi oslobadaju. Radio je govorio jedno, a stvarnost je otkrivala drugo. A to drugo i novo će mnogo kasnije prisiliti radio da bude drukčiji.<sup>44</sup>

I 15. novembra 1941. premijer Simović je izjavio kako se Mihailović nalazi na čelu svih snaga otpora u Jugoslaviji. Tražio je da se svi borci stave pod njegovu komandu. Mihailović je uživao punu podršku vlade u emigraciji. Ubrzo je 7. decembra 1941. godine, odlukom vlade i voljom kralja, unaprijeđen u čin brigadnog generala. To mu je ujedno bila nagrada za izvještaj od 22. novembra te godine po kojem je on, navodno, postigao sporazum između četnika i partizana. Tim izvještajem je, u isto vrijeme, naveo i zaveo i vladu i Britance na primisao kako su partizani prihvatili njegovu vrhovnu komandu.<sup>45</sup>

Draža Mihailović je za ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva u vladi KJ u emigraciji imenovan 11. januara 1942. godine. Toga dana je dr. Slobodan Jovanović došao za predsednika vlade.<sup>46</sup>

*"... Sad treba da se priberete od pretrpljenih udaraca, da se prikupite i organizujete pod vrhovnim vodstvom generala Draže Mihailovića. Treba se čuvati preuranjenih akcija koje bi donele žrtve prevelike i nesrazmerno sa onim što se može postići. U borbu sa neprijateljem stupiće svi, i Srbi, i Hrvati, i Slovenci kad dođe pravi čas i znak bude dat."*<sup>47</sup>

To su riječi kralja Petra u emisiji BBC-a 27. marta 1942. godine. U svim tim istupanjima putem Londonskog radija, u emisijama na srpskohrvatskom jeziku, stalno su odzvanjale poruke da borba počne "kad dođe pravi čas" i kad "znak bude dat". To je značilo kad počne iskrcavanje Saveznika u Jugoslaviji što će označiti "juriš na evropsku tvrđavu fašizmu". To se kao politički princip u odnosu na oružani otpor protiv okupatora u Jugoslaviji nije promijenilo ni pod novim predsjednikom izbjegličke vlade Slobodanom Jovanovićem od 10. januara 1942. do juna 1943. godine.

Kao predsjednik, dr. Slobodan Jovanović 31. jula 1942. piše potpredsjedniku Ministarskog savjeta dr. Mihi Kreku o upotrebi riječi "partizani" na Londonskom radiju. "Molim da se... preko BBC-a više ne upotrebljava izraz partizani, jer su to obični pljačkaši koji ubijaju i bore se protiv naroda i Draže Mihailovića, a često puta u dogovoru sa Njemcima. Zbog toga narod više neće da sluša Londonske emisije... Juče sam o ovoj stvari govorio sa g. Rendelom..."

Vlada Slobodana Jovanovića otkad je formirana u januaru 1942. godine davala je Draži svestranu podršku. Imenovala ga za ministra vojske, za ne-

mapa upisno se nosio i publikovao Beogradu Miodrag Jostović. U Londonu je istraživao ratni radio i emisije u toku Drugog svjetskog rata. Rezultat toga njegovog istraživanja je zbirka arhivskih i drugih dokumenata koje je u svat sa stranim u Jugoslaviji otkreni i učinio dostupnim Jugoslavenskoj javnosti. Objavljeni su pod naslovom "Šta kaže Radio-London" u izdanju "24-5 delo" Beograd, 1989.

43. Vojmir Kljaković, *Memuari generala Simovića i dokumenati, 1940-1942*, Politika, 7. XI 1970.

46. Taj resor Mihailović je došao sve do dolaska dr. Ivana Subašića za predsjednika vlade 1. juna 1942. godine. Na njegovo ministarsko mjesto je tada došao Petar Živković, divizijski general. Prije obrazovanja vlade dr. Ivana Subašića, predsjednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije maršal Josip Broz Tito izjavio je da prihvata Subašića pod uslovom da buduća vlada odbaci Dražu Mihailovića i osudi sve saradnike okupatora u Jugoslaviji. No, i poslije toga Draža Mihailović u njegovj potčinjenj oslobđavali ministrom

47. R. Knežević, *Isto*, str. 12.

43. Iz govora generala Dušana Simovića na BBC-u, Radoje Knežević, *Jugoslavenska vlada i Draža Mihailović*, Poruka br. 10, London, 1954., str. 11.

44. Potrebno je dosta vremena da bi se u velikoj arhivi Public Recording Office u Ričmondu kraj Londona pronašlo neko saopštenje ili barem trag tom saopštenju. U taj mukotrpni istraživački

koliko mjeseci dala mu dva generalska čina (divizijski i armijski), Kraljevim ukazom od 10. juna 1942. Dražin štab je preformiran u Vrhovnu komandu jugoslovenske vojske, a Draža postavljen za njenog načelnika. Od puča 27. marta 1941. do juna 1943. godine ministar dvora bio je Radoje L. Knežević. On je u inostranstvu bio najvatreniji pobornik Mihailovića i ravnogorskog pokreta. Iz pozicije takve funkcije koju je obnašao i iz shvatanja i stavova koje je imao on je nakon završetka rata napisao brojne članke i publikacije o izbjegličkoj vladi i Mihailoviću. U tim okvirima je od 1952. do 1954. godine pisao i o oružanom otporu u zemlji.<sup>48</sup>

*"(1) Pre svega, učiniti da se dva rivalna pokreta otpora sliju u jedan, pod vodstvom generala Mihailovića; ukoliko bi to bilo neizvodljivo, nastojati da se obustavi njihova međusobna borba i postigne izvesno sadejstvo protiv zajedničkog neprijatelja. (2) Maksimum snaga prebacivati iz Srbije u Crnu Goru, na teritoriju Paveličeve države, da bi se akcijom protiv ustaša umanjilo i eventualno zaustavilo dalje uništavanje Srba. (3) Otporne elemente povezati širom zemlje, radi dejstava protivu okupatora u širim razmerama gde god i kad god to budu zahtevali interesi savezničke strategije. Tom stalnom pretnjom organizovanih snaga biće, u svakom slučaju, vezan za Jugoslaviju veći broj neprijateljskih divizija. (4) Opšti ustanak za oslobođenje zemlje dići u času savezničkog iskrcavanja na Balkan ili kad se bude od strane koalicije slobodnih naroda pristupilo jurišu na "evropsku tvrđavu". (5) Propagandom preko radija i delovanjem na samom terenu suzbijati plan prepredenih neprijatelja koji su potpirivanjem antagonizma između pojedinih delova naroda podrivali same osnove jugoslovenske države i za sutrašnjicu."*

Koliko su bili važni stavovi vlade u izbjeglištvu u pogledu oružanog otpora u zemlji još je bitnija svakodnevna politika koju je provodio ministar vojske, mornarice i vazduhoplovstva kao vladin predstavnik u Jugoslaviji. Razmatrajući njegovu političku praksu, Jozo Tomasevič ukazuje na promjenljivost te politike i njenu nekonzistentnost. Nikada ta politika nije bila jasno definisana, puna je obrta i zaokreta, varirala od područja do područja, od jedne do druge faze rata, a često je i protivrječna. Tomasevič kaže da joj je nemoguće dati jedinstvenu karakterizaciju.

U toj politici se, i pored toga, nalaze tri glavna motiva u pozadini četničkog djelovanja: prvo, Jugoslaviju nanovo sagraditi oko Velike Srbije, sa svim područjima u kojima su Srbi sačinjavali većinu ili samo znatan dio stanovništva, s dinastijom Karađorđevića na čelu i sa četnicima koji bi potpuno kontrolisali državni mehanizam; drugo, izbjegavati borbu s mnogo nadmoćnijom silom Osovine sve do završne faze rata, a tek tada boriti se samo sa saveznicima nakon njihovog iskrcavanja na jadransku obalu kada bi postali glavni faktor pri istjerivanju neprijatelja iz zemlje; treće, partizani su njihov glavni neprijatelj na kratki rok i dugoročno, pa su bili spremni saradivati

sa svakim, pa i sa okupacionim snagama koje su se borile protiv NOV-a i POJ-a. U tome su sadržane tri osnovne crte četničke politike. Sve druge specifičnosti njihovog ponašanja su samo varijacije ili finise tako ustrojene političke i programske orijentacije.<sup>49</sup>

## RADIO-LONDON, KRALJEVSKA VLADA I PARTIZANSKI POKRET

### Jesu li partizani "agenti Gestapoa" a partizanski odredi "skup međunarodnih zločinaca"?

Emisije Londonskog radija nerijetko su dospilevale i na dnevne redove sjednica jugoslovenske izbjegličke vlade. Prva spominjanja partizana u njegovim emisijama u toj vladi su nazivana aferama. Da li je uputno, braneći Mihailovića, vrijeđati partizane u Jugoslaviji? Jednom prilikom je radio-emisija Vojnog kabineta te vlade prenijela na BBC-u govor u kojem se partizani nazivaju agentima Gestapoa. I sam Mihailović je poslao vladi u London telegram u kome saopštava "da srpski narod smatra partizanske udrede kao skup međunarodnih zločinaca". Sve to je rečeno na sjednici Jugoslovenskog ministarskog savjeta u Londonu 21. oktobra 1942. godine. Tada je o tome govorio ministar Budisavljevič. "... Došlo je do afere oko Draže Mihailovića... Sovjetski ambasador kod naše vlade u Londonu izneo je optužbe protiv generala Draže Mihailovića. Kakve su te optužbe nije nam kazao gospodin Ninčić (ministar vanjskih poslova izbjegličke vlade - o. a.) i tako mi članovi vlade... ne znamo šta sovjetska vlada zamjera i u greh upisuje Draži Mihailoviću... Vlada kao celina ni danas nije obavještena ni o noti g. Bogomilov a (sovjetskog ambasadora - o. a.) ni o našem odgovoru na tu notu. Ja tražim odlučno od g. Ninčića da i o jednom i o drugom naknadno obavesti vladu".

Vlada kao cjelina i svi njeni ministri nisu znali mnogo šta što je bilo dostupno samo određenom broju članova njenog kabineta. Jedni su znali sve ili skoro sve, a drugi - ništa. Budisavljevič je podsjetio i na Dražin već spomenuti telegram vladi o partizanima kao skupu međunarodnih zločinaca: "...

48 *Poruka*, br. 8, 10, 13, 18, 23 i 24, London, 1952./53./54.

49 Sire Jozo Tomasevič (*Četnici u Drugom svjetskom ratu*, Liben, Zagreb, 1979), str. 154. I Majkl Lis u svojoj knjizi "Nalazanje Srbije" govori o Mihailoviću i njegovim političkim ciljevima. U te ciljeve njegovog politika Lis ne svrstava ono što je osnovno stvaranje velike etnički čiste Srbije. To on naprosto ne spominje. On kaže da je Draža htio da kamufliira taj osnovni cilj kada zemlju oslobodi od okupatora, da je spasio od komunističkog prevrata i da, potom, održi slobodne demokratske izbore uz pomoć zapadnih saveznika. "Zeleno se des nastavljen legitiman vlast pod monarchijom i na kraju da vrati (ali) vojske posle trinaestog posrta u aprila 1941. godine." U svom konceptu općeg otpora i njenom provođenju pokret je bio spreman da saraduje, kaže Lis, i da prihvati oporuka saveznika, pod uslovom da su njegove vode zadovoljne i da se s njima ne manipuliše ili traži da svoj narod podvrgne represalijama bez vaganja posljedica. *Duga*, Beograd, br. 345, 16. do 29. III 1991.

*Držim da je saopštenje telegrama Draže Mihailovića o partizanima g. Bogomilovu počinjena jedna greška koja šteti naše interese. Mi moramo svom odlučnošću braniti Dražu Mihailovića od svih napadaja... ali držim da ne smemo vredati partizane u Jugoslaviji kod sovjetske vlade kojoj smo doduše pogrešno, kako je to ovde obrazložio gospodin Krujević, priznali pravo ingerencije na naše partizane da saraduju sa Dražom Mihailovićem." Budisavljević je smatrao krupnom greškom i emisiju preko BBC-a o partizanima kao agentima Gestapoa.*

U raspravi na sjednici te vlade nije izostavljena ni radio-stanica "Slobodna Jugoslavija" u Moskvi. Ona je oštro napala jugoslovensku vladu. "Mora biti jasno da ovaj napad na našu vladu na moskovskom radiju nije mogao uslediti bez znanja i odobrenja sovjetske vlade... Sovjetski ministar inostranih poslova imade u rukama i ovaj akt naše vlade i informacije date iz Vašingtona u 'Njujork Tajmsu'. On mora doći do zaključka da je napadaj na partizane... delo naše... Onda se mora smatrati tačnom izjava gospodina Grola kada su naši odnosi sa Rusijom došli u kritičan stadijum. To se mora smatrati krupnim neuspelom naše spoljne politike."

Sjednica vlade je završena prividnom saglasnošću da je načinjen "krupan neuspel naše spoljne politike". Kao da niko od ministara nije ni pomislio, a kamoli rekao da je to, uistinu, najkrupniji promašaj unutrašnje politike izražen u propagandi te vlade.

#### **DA LI SRBI RAZUMIJU IJEKAVSKI?**

##### **Oštra sporenja o hrvatskom jeziku na Londonskom radiju**

Radio-London je imao emisije, osim na srpskohrvatskom, i na slovenačkom jeziku. Ali nije ih imao na hrvatskom. O tome su vođeni oštri i žestoki polemički sporovi u krugu emigrantske vlade i u njenom okruženju. Za Hrvate ministre u emisijama nema Hrvata i hrvatskog jezika. Za srpske članove kabineta ima ih i previše. I u zemlji, među četnicima slušaocima, govorilo se da Radio-London i njegove emisije vode isključivo Hrvatima, a da su Srbi iz toga posla potpuno potisnuti.

Ne bi se reklo da se Harison protivio zahtjevu za uvođenje emisija na hrvatskom jeziku. Za njihovo svakodnevno funkcionisanje navodi teškoće (prevodioci, najavljiivači, spikeri) koje ih čine preuranjenim. Možda je na ocjenu o preuranjenosti uticala i sama vlada koja se protivila njenom uvođenju. Na toj osnovi će među članovima vladinog kabineta iskrsnuti teška neslaganja čak i oko uvođenja radijskog biltena jednom dnevnom na "ijekavskom" izgovoru. Ijekavski, dakako, nije mogao biti preuranjen, ali je i to izazvalo burne polemike i žustra reagovanja među vladinim ministrima, s jedne strane, onih iz srpskog (koji su u većini), a s druge, onih iz hrvatskog nacionalnog korpusa. Evo kako je nastao taj spor.

#### **Drugi dio:**

### **LICE I NALIČJE PROPAGANDE IZ VELIKE BRITANIJE USMJERENE PREMA JUŽNOSLOVENSКИM ZEMLJAMA**

## Propaganda u procesima donošenja britanskih odluka u ratu

### BBC KAO ORUĐE A NE TVORAC POLITIKE

#### Razmimoilaženja, natezanja i sukobi mišljenja unutar i između SOE, Forin ofisa i PWE

U složenom procesu donošenja britanskih odluka u toku rata postojala su četiri faktora: Forin ofis, SOE pod svojim različitim nazivima, vojska (Zajednički štab načelnika štabova, vrhovni zapovjednici za Bliski istok i Sredozemlje) i sam Winston Čerčil. Tu su i brigadni general Fitzroy Maclean, pukovnik F. W. Deakin i u jednom razdoblju Randolph Čerčil, koji su uticali na događaje kao pojedinci a ne kao pripadnici ove ili one organizacije ili institucije. Na rubu donošenja odluka su još dvije organizacije - BBC - PWE.<sup>50</sup> To je organizacija koja je vršila političku propagandu namijenjenu neprijatelju i zemljama pod okupacijom sila Osovine. Politički je bila potčinjena Forin ofisu, a u administrativnom pogledu Ministarstvu informacija. Iza PWE nije stajao nikakav ministar, a imao je direktora. Na BBC se gledalo kao na oruđe za provođenje politike, a ne kao na tvorca politike. Elizabeth Barker piše da je bio oruđe kojim se teško baratalo, s njim se teško izlazilo na kraj. Zbog toga je vršio stanovit uticaj na stvaranje politike kojoj je imao biti samo oruđe.<sup>51</sup>

Među tim organizacijama je dolazilo do sukoba i nesuglasica. Antoni Idn je vjerovao u ispravnost metoda i mudrost odluka Forin ofisa.

I druge su se organizacije ubacivale u poslove političkog odlučivanja. U tome je naročito prednjačio SOE. U njemu su kao rukovodioci sjedili ljudi iz bankarskog svijeta i iz Sitija. Lord Glenkoner u novembru 1941. piše Forin ofisu: "*Pružati podršku partizanima značilo bi politički odbaciti jugoslovensku vladu... Ako želimo da pobuna u Jugoslaviji bude uspješna, mora je nadahnjivati želja da bude borba svih Jugoslovena za Jugoslaviju, a ne pobuna iza koje stoje Moskva i koju vode komunisti, koji se bore za Rusiju*". I lord Selborne, ministar za ekonomsko ratovanje od 1941. godine, koji je na tom položaju zamijenio

50 PWE: Political Warfara Executive (Uprava za vođenje političkog rata).

51 U Drugom svjetskom ratu Elizabeth Barker je rukovodila balkanskom sekcijom Uprave za političko ratovanje (PWE) i u političko-obavještajnom odjelu britanskog Ministarstva vanjskih poslova (Political Intelligence Department, Foreign Office). Uz uvid u mnoge britanske tajne dokumente, ona je pripremala direktive za emisije britanskog radija i štampe, upoznala je brojne političare i novinare koji su iz Jugoistočne Evrope bili u emigraciji u Londonu. Nakon rata se dugo bavila novinarstvom i publicistikom. Bila je i dopisnik britanske novinske agencije Reuter, izvještavajući o političkim zbivanjima u zemljama Jugoistočne Evrope. U britanskoj radio-kompaniji (British Broadcasting Corporation) radila je kao diplomatski dopisnik a kasnije je postala načelnik sekcije za evropske razgovore. Ima veliko novinarsko, publicističko, diplomatsko i životno iskustvo, piše jasno, zgusnuto, zanimljivo. Opšte je uvjerenje da poštuje postulate povijesne znanosti.

Hugha Daltona, svoj barjak je objesio na jarbol antikomunizma. Za to se opredjeljenje toliko fanatično borio da su ga događaji pregazili. On čak i u maju 1944. godine upozorava Čerčila na političke opasnosti u koje će uletjeti ako bude visoko ocjenjivao doprinos partizana savezničkom ratnom naporu.

U Zajedničkom vijeću načelnika štabova lord Mauntbatten uživao je u tome da pecka Ildu ulazeći u Ildov zabran. Taj lord je 6. maja 1943. godine kritikovao politiku daljeg pružanja pomoći Draži Mihailoviću. Rekao je da bi to moglo dijelom ugroziti "naše dobre odnose sa Rusijom". Mauntbatten je i u junu 1943. godine poslao Zajedničkom štabu načelnika štabova memorandum u kojemu optužuje Forin ofis da je glavna misao vodilja njegove politike nastojanje da ne dolazi u "političke sukobe" (navodnici su njegovi) s jugoslovenskom vladom. "Čini se vjerovatnim... da je Mihailovičeva snaga velikim dijelom plod podrške koju mu pružamo. Međutim, nije baš vjerovatno da ministar rata, kojega vlada Njegova Veličanstva mora pozivati da bi se kategorički izjasnio da je protiv sila Osovine, uživa veliki ugled u svojim sunarodnjaka, od kojih se mnogi aktivno bore protiv Osovine. Budući da se čini kako je Mihailović doista u vezi sa Italijanima i zbog toga što se zna da se on bori protiv partizana, koje opremaju Rusi<sup>52</sup> mi se zapravo upuštamo u opasnost da izazovemo stvaranje takve situacije da će nam se moći prigovoriti kako smo uzrokovali mali građanski rat, i to takav građanski rat u kojemu ćemo mi i Rusi podupirati dvije suprotne strane. Očiti su vojni nedostaci politike Forin ofisa, kojoj je glavna težnja izbjegavanje 'političkih sukoba' s jugoslovenskom vladom. Predlažemo da ih na to upozorimo".

## KO JE I KAKO UPRAVLJAO CJELINOM BRITANSKE PROPAGANDE

Cjelinom propagandne djelatnosti za vrijeme Drugog svjetskog rata u Velikoj Britaniji upravljao je PWE (Political Warfare Executive - Egzekutiva za političko ratovanje). Jozo Tomasevič je istraživao i sastav toga organa, koji je usmjeravao i emisije BBC-a, u njegovim okvirima utvrđivao i pravila ponašanja jugoslovenske službe u toj radio postaji. Taj organ je sačinjavao jedan usmjeravajući ministarski odbor. Ispočetka su u tom odboru i ministar inostranih poslova, ministar informacija i ministar za ekonomsko ratovanje. Ovaj potonji će kasnije biti izostavljen, a ostaće prva dvojica. Uz odbor je postojalo i izvršno tijelo sa osobljem kojim je rukovodio Brus Lokart (R. H. Bruce Lockhart) u svojstvu generalnog direktora. Zna se za njegovu napomenu o teškoćama britanske propagande. "Promjenljiva situacija na Balkanu bila je

52 Bilješka: nema nikakvog dokaza da se to opremanje partizana od strane Rusa u tom razdoblju doista događalo - napomena Elizabeth Barker.

trajni izvor nepravilnosti za našu propagandu, zbog konfliktirajućih političkih odluka ili još bolje niza improvizacija koje su smišljali premijer Čerčil (Churchill) i načelnici štabova, a ne Forin ofis (Foreign Office)"<sup>53</sup>

## ODREĐIVANJE LINIJE RADIO-LONDONA

### Politika nedjeljnih direktiva

Radio se striktno pridržavao one linije kursa određenog iz političkog centra. Ko je to i kako činio za emisije Radio-Londona namijenjene Jugoslovenima? To su PWD - politica weekly Directiv. To znači Politika nedjeljnih direktiva. To je zapravo sedmični pregled događaja. Taj pregled su pratile precizne napomene o tome šta, o čemu, o kome, kako i kada (ne) treba govoriti. To je uredno, jasno pripremano, pisano i umnožavano. Mirosljub Jevtović je, istražujući ratni radio-mozaik<sup>54</sup> ustanovio je da je te PWD o jugoslovenskoj problematici pripremala dotadašnja članica Jugoslovenske sekcije, koja je pre-tvorena u PWD-odjeljenje - Elizabet Barker (Elizabeth Barker).

Barkerova će dočimje napisati knjigu o tom svom radu u sferi ratne propagande.<sup>55</sup>

Na simpozijumu u Budimpešti, organizovanom 1978. godine, Elizabet Barker je izabrala temu posvećenu radu u BBC-u i u PWE. Govorila je i o vojnim emisijama koje su na Londonskom radiju pripremali i vodili majori Živan Knežević i Vladimir Roždjalovski. To su bile emisije jugoslovenskog Vojnog kabineta. Do njih je došlo prema sporazumu Forin ofisa sa kraljevskom izbjegličkom vladom. "U zimu 1942/43. godine te emisije su zadale mnoge glavobolje PWE" - rekla je Elizabet Barker. "Ove emisije bile su u potpunosti protivrječnosti sa apelima za jedinstvo, što je bila osnovna politika PWE. U jesen 1942. PWE je, preko Forin ofisa, tražila da se ove emisije obustave, ali bez uspeha..." Tekstovi iz nedjeljnih direktiva su, inače, umnožavani za potrebe tekuće propagande putem radija. Duh te politike određivao je ton radio-emisija. Utvrđivao je mjere do kojih se može ići u otvorenosti prema ličnostima i događajima o kojima se govorilo ili o kojima se šutilo. Jedne su posve prešućivali, druge previše reklamirali.

Radio-London u tome nije nikakav izuzetak. U svim drugim zemljama su to isto činili prema svojim radiostanicama. Takva je zajednička sudbina radija

53 R. H. Bruce Lockhart, *Comics (the Keck-sting, London, 1994)*, str. 200, 24 nedjeljne direktive PWE jugoslovenskoj službi u BBC-u i J. Tomasevič istražuje na dokumentima Foreign Officea koje se odnose na jugoslovenske stvari u toku toga rata (1/44289; B1450172xvii2)

54 M. Jevtović, *Stari kabe Radio London*, A. S. Difer, Beograd, 2000

55 *Britanska politika prema jugoslovenskoj Evropi u Drugom svjetskom ratu*, Globus, Zagreb, CCIP Delo.



u ratnim vremenima. A slušaoci? Šta će oni reći kad čuju emisije skrojene saglasno politički nedjeljnih direktiva?

Isticano je stalno da je BBC "nezavisna" radio-kompanija. Odozgo i sa strane se itekako uralo na uređivanje njenih emisija Iz Political Intelligence Dept of Forigne Office fizionomija i sadržaji emisija su često do u detalje diktirane, takoreći.

Ako je dirigovano emisijama Londonskog radija, ni druge radiostanice nisu bile bez dirigenata. I. Milutinović i M. Đilas u avgustu 1942. godine pišu Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru. "Šaljemo vam letak VŠ (Vrhovnog štaba - o. a.) iz kojeg ćete vidjeti naš stav po svim važnijim pitanjima. Čudimo se da ne pratite i ne umnožavate 'Slobodnu Jugoslaviju', koja je sada sve bolja i značajnija i kojom mi dirigujemo i dajemo joj materijal i stavove..." Jesu li već tu začeti recidivi dirigovanja, koje će se, docnije, prenijeti i uticati na mnoga javna glasila i nakon Drugog svjetskog rata? U ovom telegramu se spominje dirigovanje radijem. Oni što diriguju ne pitaju se šta kažu slušaoci?

## PWE I UPUTSTVA ZA PROPAGANDU

Kako protivnike tako i pristalice u BBC-u i britanskim organima koji su se neposredno bavili usmjeravanjem propagande prema Jugoslaviji izazvao je prijedlog britanskog ambasadora pri jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi. Prema tom prijedlogu, prije svake emisije o unutrašnjoj situaciji u Jugoslaviji treba konsultovati predstavnike kraljevske emigrantske vlade. O tome se govori i u Uputstvu PWE. Ta uputstva su pisana svakog četvrtka za predstojeću sedmicu koja počinje u narednu nedjelju: u tim uputstvima se skrivaju mnogi stavovi kojima je određivan ili usmjeravan sadržaj i duh radio-emisija. Miroslub Jevtović, pri istraživanju u Arhivu Radio-Londona, za taj period djelovanja toga radija, nije mogao da pronađe ili dobije na uvid ta uputstva. Ona koja su mu učinjena dostupnim, u cijelosti ili u dijelovima, odnose se na kasniji period. PWD dokumenti prikazuju šta se sve i kako se sve precizno određivalo radio-poslenicima. Tačno im je skrajana mjera izvan koje se, ni za dlaku, nije smjelo. Utoliko je bilo riskantnije pa i hrabrije kršenje uspostavljenih granica koje su najzvaničnije utvrđivane.

Često se dešavalo da se, u međuvremenu, od jednih do drugih uputstava u toku sedmice, promijeni stanje na ratištima u Jugoslaviji. Konsultovanje o tim promjenama i načinu njihovog tretmana uvijek je dovodilo do nesuglasica. To se posebno odnosilo na eventualno predloženu, iako veoma blagu, promjenu politike prema partizanskom pitanju.

## POSTANAK ZVUČNOG SIGNALA: "TUP-TUP-TUP-TUP!"

Kada je BBC počeo da razvija emisije za razne zemlje u prvom periodu rata rodila se ideja o zvučnom signalu. Svakom ko je u to doba bio u prilici da sluša Radio-London dobro su poznata tri kratka i jedan dugi udarac - "Tup-tup-tup-TUP". Pokretač toga signala je novinar Riči. Uzeo ga je iz Betovenove Pete simfonije a odgovarao je otkucaju morzeovog znaka za slovo "V", što je protumačeno kao Viktorija - Pobjeda. Kažu da je Betoven ideju u ovim udarcima dobio od nekoga ko je iznenada baš na taj način zakucuo na njegova vrata. Ljudi inače po tom signalu kucaju na vrata kada najavljuju svoj dolazak. Tako je i novinar Riči, predlažući da se u svakoj radio-emisiji javlja *pobjeda*, svojim kucanjem ulazio na vrata očekivane slobode.

Inicijativa novinara Ričija o slovu "V" potkopana je birokratskom ograničenošću i kratkovidim interesima nekih britanskih političara. Njihovim oklijevanjem, sporošću, nedoumicama i nespremnošću da djeluju brzo i efikasno omogućeno je i njemačkim propagandistima da počnu primjenjivati znak Viktorije (pobjede) kao svoje simbole. Otuda i zbrka na poprištima ratne propagande. Propagandna ideja slova pobjede i zvučnog Betovena napori-ma njemačke propagandne mašinerije pretvorila se u nacističku grozomornu FAU nad britanskim prostorima.<sup>56</sup>

Slovo "V" objašnjava i Vladimir Dedijer 17. jula 1941. godine u svom "Dnevniku" (str. 22). "Nemci su uzeli slovo V kao simbol svoje pobjede... Pored upotrebe u pisanom obliku V (Viktorija - pobjeda) oni su svoje radio-emisije otpočinjali Morzeovim znakom za slovo V". Posle su na Radio-Beogradu pročitali imena Vula Antića, Slobodana Škerovića još mnogih drugova. Streljani su! Na kraju opevana Lili Marlen.

Tim slovom i njegovim objašnjenjem se pozabavio 22. jula 1941. Dušan Petković na Radio-Jerusalimu. "Ovo slovo koje znači pobjeda pustio je u svet engleski pukovnik Britton sa ciljem da se pod njim okupe svi potlačeni narodi u jednu nevidljivu, ali dobro organizovanu, disciplinovanu i oduševljenu vojsku u borbi protiv evropskih ugnjetaca, modernih nemačkih Hunu, italijanskih hvalisavaca i njihovih bednih čankoliza... poznatih satelita. Širite slovo "V"... jer je znak našeg skorog vaskrsa i nemačkog pada za vekove"

## SOE, PWE I PROPAGANDA NAMIJENJENA JUGOSLAVIJI

Na početku svoga postojanja i djelovanja SOE je bio organizovan u dva dijela: SO-1 i SO-2. SO-1 se bavio propagandom namijenjenom neprijatelji-

56 M. Jevtović, Isto.

ma u zemljama koje su pod fašističkom i nacističkom okupacijom. Njegovo sjedište je smješteno u dvorcu Woburn Abbey. Na čelu mu je bio viši funkcioner Forin ofisa Reginald Leeper, koji će kasnije biti imenovan za ambasadora pri grčkoj izbjegličkoj vladi u Londonu, a od 1944. godine je ambasador u Atini. Za razliku od propagandne djelatnosti toga prvog ogranka, SO-2 je bio zadužen za organizovanje fizičkog ili oružanog otpora osovinskim silama u okupiranim zemljama.

Kratko vrijeme nakon njihovog osnivanja izvršena je reorganizacija tih vrlo vitalnih službi Velike Britanije. SO-1 je pretvoren u PWE. To znači u egzekutivu za političko ratovanje - Political Warfare Executive ili, najkraće, PWE. Politiku i djelatnost te službe direktno je kontrolisao Forin ofis, odnosno Ministarstvo spoljnih poslova te države. Dotadašnji SO-1 i SO-2 stekli su novi naziv - SOE, koji je objedinjavao prvobitnu djelatnost, propagandu i organizovanje oružanog otpora osovinskim silama. Na čelu cjeline SOE bio je Dalton. Premda su integrisane u jedinstvenu službu te dvije djelatnosti su skoro u toku cijelog rata međusobno antagonizirane i bile u raskoraku. Nosioći djelatnosti u prijašnjoj SO-2 okrenuli su protiv sebe djelatnike SO-1, u stvari novostvorene PWE, a naročito čelnu ličnost propagandne službe Reginalde Leepera. Snažan ogranak objedinjene SOE djelovao je u Kairu. Odmah pošto su ujedinjene krenule su u opticaj mutne glasine o stanovitom skandalu u kairskom ogranku SOE. Dalton je u svojstvu čelne ličnosti cjeline SOE, ne konsultujući se o tome s Lipperom, uputio u Kairo ekipu oficira sa zadatkom da izvrše čistku, uvedu red i vrate prvobitni ugled službi. Mjere koje su tom prilikom preduzete teže su pogodile prijašnji SO-1 nego SO-2. I Lepper je bio nezadovoljan. On je smatrao da je kairski SO-2/SOE do tada uspjelo da zadrži kontrolu nad propagandnim aktivnostima na Srednjem istoku namijenjenim Balkanu, pa je čak preuzeo i one poslove kojima se prije bavio SO-1. Lepper je, međutim, bio nemoćan. On nije mogao preduzeti šta je trebalo da bi se u Kairu ustrojila struktura i podjela rada unutar nje kakva je neophodna. Da preduzme odgovarajuće korake Lepperu je omogućila naredna ratna godina, pošto je izvršena smjena na čelu SOE u Londonu: Daltona je zamijenio Selborne, a sir Robert Bruce-Lockart, nije nevažno reći, bio je prijatelj Antoni Idna, preuzeo rukovođenje egzekutivom za političko ratovanje - PWE. I u Kairu je izvršena kadrovska promjena. U tamošnjem PWE za šefa je postavljen Paul Vellacott. Smatran je otrešitim, mudrim i okretnim čovjekom, koji je sebi postavio zadatak da iz SOE preotme propagandnu aktivnost. On je taj cilj postigao, ali je protiv sebe okrenuo kairski SOE, koji je smatrao da je PWE oruđe pomoću kojega Forin ofis nastoji da nametne svoju vlast nad SOE.

Neizbježno je predočiti sve te pojedinosti da bi se mogle shvatiti rivalstvo i borbe između raznih službi što će imati odgovarajuće posljedice u propagandi 1942/43. godine. Tim rivalstvom se može objasniti i pozadina "natezanja" i raskoraka što je nastajao između Forin ofisa i SOE oko propagande, naročito one koja je namijenjena Jugoslaviji, mimo bazičnih problema ukupne politike.

Postojao je za to još jedan razlog. U to vrijeme još nije bilo aviona potrebnih za transprotovanje ratne pomoći Jugoslaviji. U odsustvu tih aviona uklonjena je i mogućnost materijalne podrške određenim snagama otpora u toj zemlji. Time je otpala i šansa za ostvarivanje britanskog uticaja na tamošnje elemente za koje se smatralo da pružaju otpor silama Osovine. Umjesto aviona i ratne pomoći jedino što je Britancima preostalo kao raspoloživo oružje za pružanje pomoći i za uticanje na tokove događanja predstavljala je propaganda. Zato se s propagandom operisalo kao sa moćnim adutom podrške snagama otpora i uspostavljanja svog uticaja nad njima.

Na toj osnovi su planirane zamašne političke i vojno-obavještajne aktivnosti. Jednu od njih preuzeo je kairski SOE.

Još prije napada sila Osovine 1941. na Kraljevinu Jugoslaviju SOE je u Beogradu imao svoje predstavnike detaširane spolja: Alexander Glen, George Taylor i Julian Amery.<sup>57</sup> Oni su imali česte kontakte sa Mihailovićem, ali im nije pošlo za rukom da s njim načine bilo kakve zajedničke planove. Do rata su održavali veze sa svima koji su bili agenti SOE. Među njima i neke vođe političkih stranaka, lica iz državnog aparata i dr. Neki su stekli nove funkcije u izbjegličkoj vladi ili u njenim pratećim službama. Zato su sve prijeratne veze SOE nakon početka rata poprimile marginalnu ulogu. Inače naklonjen Mihailoviću, Tujanjanin se učvrstio na Bliskom istoku kao žestoki antikomunist; Gavrilović je bio zaokupljen svadama i emigrantskom politikom u Londonu; Narodna odbrana je potpuno išeznula sa scene, a time i lica koja su saradivala sa SOE; od prvih ratnih mjeseci su neke četničke formacije, među njima i Ilija Trifunović - Birčanin, uspostavile saradnju sa Italijanima; svi ostali su se deklarirali kao lojalni prozapadni rojalisti i pridružili se Mihailoviću; Trifunovićev prijatelj Jovan Đonović je kao službeni predstavnik izbjegličke vlade u Kairu bio odgovoran za veze sa Srbijom, ukoliko te veze nije preuzeo i održavao SOE.<sup>58</sup> Tu je i general Bogoljub Ilić, koji je 1941. postao ministar rata u emigrantskoj vladi.

Nakon stanovitog vremena provedenog u britanskoj obavještajnoj službi, naročito u operacijama SOE, jedan broj tih djelatnika se oglasio i knjigama u svom autorstvu. Ta literatura je dosta brojna i pokušava da objasni stanje i odnose koji su vladali unutar SOE i u britanskoj politici i orijentaciji u propa-

57 Ameryjev otac je bio ministar i vrlo blizak Čerčilu. Na taj način je Julian kao ministrov sin imao značajan ugled u britanskoj administraciji koja je zahvaljujući njegovom angažmanu željela doći do obavještajnih podataka sa terena. Vladimir Velebut u već spomenutoj knjizi piše kako je britanska obavještajna služba SOE dobila prve sigurne informacije o tome da na jugoslovenskom teritoriju postoji druga odvojena organizacija, čije su osnovne orijentacije neprijateljski raspoložene prema okupatorima. Dalje su iz radiograma britanskog člana te misije, kapetana Hudsona, doznali da se samo partizani i oružjem u ruci bore protiv okupatorskih trupa, dok druga skupina, pod komandom pukovnika Mihailovića, smatra da je svaka borba preuzajmena te se u skladu sa svojim uvjerenjem diči pasivno. Britanska vojna komanda je, prema tome, vrlo rano, krajem rujna 1941. godine, znala da se Mihailovićeve skupine neće boriti protiv okupatora, već da je njihov tzv. otpor samo deklarativne prirode.

58 Šire o tome F. W. Drake, *The Embattled Mountain*.

gandi prema Jugoslaviji. Među ostalim je Bil Dikin objavio knjigu *"Bojovna Srbija"*. Britanski historičar Majkl Mekonvil je načinio zapaženo djelo *"Mali rat na Balkanu"*. Pojedinci su do te mjere zaobilazili istorijske istine da su posve iskrivljeno predstavili ratna zbivanja na tlu Jugoslavije i odnose između NOP-a i ravnogorskog pokreta. Nasuprot činjenicama, oni su ostali na onom nivou političke propagande koja je bila karakteristična za vojne emisije Živana Kneževića i izbjegličke vlade na Londonskom radiju u prve dvije i po godine Drugog svjetskog rata. Jedan od njih je Roj Lis koji je objavio knjigu *"Silovanje Srbije"*. U vrijeme skorašnjih ratova (1991-95) na prostorima bivše SFRJ režimska propaganda u Beogradu davala je tom autoru veoma širok publicitet sve u nastojanju da reafirmiše ravnogorski pokret kao antifašistički u toku Drugog svjetskog rata.

U skladu s tim je i Lisovo predstavljanje stanja i ličnosti u kairskom SOE. Roj Lis piše kako je pukovnik Gaj Templin bio načelnik štaba lorda Glenkonera, bogatog brodovlasnika i glavnog političkog šefa SOE u Kairu. Premda je taj lord izrazito konzervativna politička konstitucija, Lis ga profilira kao prokomunistički nastrojenu ličnost. Tako piše kako je izvještaj toga lorda od 29. maja 1943. godine *"ocrnio Dražine četnike"*. Kaže da je zbog toliko ocrnjenih ravnogoraca taj izvještaj anuliran, a Glenkoner opozvan već krajem juna na intervenciju Forin ofisa i Čerčilovog ličnog savjetnika za obavještajna pitanja Dezmonda Mortona, a uz žestoke proteste i Glenkonera i brigadira C. M. "Bola" Kibla. Za Kibla Lis kaže da će ubrzo preuzeti glavnu ulogu u stvaranju plana za uništenje Mihailovića. Na čelo ureda SOE stigao je Bob Vejd. Po tome kako tu sredinu opisuje Lis, Vejd je navodno zatekao, uz Kibla, ljevičarske intelektualce Dejvidsona, Siton-Votsona i Dikina, zatim sekretara komunističke organizacije u Kembridžu Džejmisa Klugmana, glavnog liferanta izvještaja sa jugoslovenskog ratišta i montiranih obavještajnih karata, te pukovnika Bejlja. Lis Bejlja opisuje kao čovjeka veoma naklonjenog alkoholu. On je mjesec dana nakon dolaska Vejda u vilu *"Rustem"* bio poslat kod Draže. Ne samo Lis i Martin već i sam Dikin navode da je u to vrijeme *"kairski projekat"* već bio u toku. U čemu je suština toga kairskog projekta? Bio je to plan pomenute osmorice da se četnicima i Srbima uopšte ukine svaka pomoć i podrška, da se proglase saradnicima okupatora i da se potpora Saveznika okrene "hrvatskim partizanima". Lis misli da je ideja bila Klugmanova.

Izvještaj Vilijema Bejlja iz Lipova gdje je Draža održao govor protiv britanske politike u Jugoslaviji - piše Roj Lis - uobličili su u Kairu Dejvidson i Klugman, a *"direktno do Čerčila dogurali Kibl i Glenkoner, uz pomoć premijerovog sekretara Dikina"*.

Roj Lis piše da su mnogi oficiri u uredu SOE u Kairu bili prokomunistički ustrojeni.<sup>59</sup> To ne odgovara činjenicama. Naprotiv, mnogi su britanski

oficiri bili skloniji četnicima, dok su pokrete otpora u Evropi u pravilu vodili i održavali lijevo orijentisane političke stranke i pokreti - piše Vladimir Velebit. Zbog konzervativnog sastava SOE kao britanske obavještajne službe, ti pokreti nisu uživali simpatije čelnika SOE, pa ni mnogih njenih djelatnika. To je otežavalo međusobnu saradnju. To pokazuje i primjer odnosa SOE prema NOP-u. Londonsko središte je bilo konzervativno, protokomunistički nastrojeno, ali je ured SOE u Kairu bio sastavljen od još konzervativnijih, a uz to pod uticajem krugova bliskih jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi i komandi jugoslovenske kraljevske vojske u Kairu.

Saglasno zemljopisnoj raspodjeli Jugoslavija je potpadala pod regionalni ured SOE u Kairu. Zbog daljine od centra Londona i otežanih komunikacija, kairski je ured imao priličnu mjeru samostalnosti od Londona tako da je u nekim stvarima provodio svoju politiku. Vladimir Velebit smatra da je taj ured, ako je to bilo moguće, još konzervativniji od Londonskog središta, a u slučaju Jugoslavije bio je pod stalnim uticajem komande jugoslovenske kraljevske vojske, koja se nalazila u Kairu. Pošto je jugoslovenski otpor i borbu protiv osovinskih okupatora organizovala KPJ, kairski sektor SOE nastojao je ignorisati činjenično stanje u Jugoslaviji, prihvatajući i pomažući stvaranje legende o četničkoj borbi protiv okupatora.<sup>60</sup>

Aktivnosti Službe za specijalne operacije (SOE), koji se nalazio u obavještajnoj piramidi Velike Britanije, bilježi i britanski autor Jasper Ridley (Džasper Ridli). On u svojoj knjizi *Tito* piše kako je *"Služba za specijalne operacije Ministarstva ratnog gospodarstva u Londonu uspostavila u Kairu štab za Bliski istok i Balkan"*. U jesen 1942. godine stigao je u ured SOE u Kairu podatak da u Jugoslaviji *"Nijemci svoje snage koriste više u borbi protiv partizana nego protiv četnika. Ne znamo kako je SOE došao do ovog podatka, jer oko toga ima mnogo neslaganja"*, navodi Ridli. Podatak je dio izvještaja koji je napisao brigadir Keble, načelnik štaba lorda Glenkonera, šefa SOE ureda u Kairu. Iedna je teorija da ovaj podatak potiče iz njemačkih radio poruka, koje je preuzeo i dešifrirao britanski aparat Ultra u Bletchleyu, u Bukim Buckinghamshireu u Engleskoj. Brigadir Keble, koji je pri prijašnjoj dužnosti bio na vrlo ograničenom popisu osoba kojima je bilo dopušteno primati dešifrirane poruke, nastavio ih je primati i u Kairu, iako na to nije imao pravo.<sup>61</sup>

<sup>59</sup> Duga, Beograd, br. 451, od 8. juna do 22. juna 1991.

<sup>60</sup> V. Velebit, *Tito i njegovi Drugog svjetskog rata*, Prosveta, Zagreb, 2003.

## EVOLUCIJA I SPOTICANJE BRITANSKE POLITIKE PREMA POKRETU OTPORA U JUGOSLAVIJI

U evoluciji britanske politike prema Jugoslaviji važna etapa je odluka da se uhvati kontakt s partizanima. Taj kontakt nije podrazumijevao prekid dalje podrške Mihailoviću uprkos njegovom odlaganju oružanih akcija protiv neprijatelja i saradnje sa vojnim formacijama sila Osovine. Do te odluke se dolazilo dugo vremena - od jula 1942. do aprila 1943. godine. Prethodno je nastao i raskol između Forin ofisa i SOE koja se tvrdokorno, u svojoj centrali u Londonu, protivila vezama sa partizanima.

Počelo je na sjednici koju je Sargent sazvao u Forin ofisu 8. avgusta 1942. godine. Raspravljano je o dva pitanja: dokumentu o primjerima saradnje četnika i Italijana u borbi protiv partizana marta 1942. godine. Taj dokument je Antoni Idu kao britanski ministar spoljnih poslova dobio od sovjetskog ambasadora. Naveden je i slučaj saradnje sa Nedićem kao predsjedniškom kvislinške vlade u Srbiji i njegovim jedinicama. Drugi dokument je bio strogo povjerljiv. Zasnovan je na Hadsonovim depešama o generalu Mihailoviću, koji "ne vodi igru kako treba". Zatraženo je da Hadson iznese svoje mišljenje o tome. Očito su na dnevni red stigle šire implikacije Dražine saradnje sa okupatorima.

SOE je teško prihvatio zahtjev Forin ofisa da se od Hadsona zatraži da odgovori na tri pitanja. Jedno je glasilo: "Je li Vaše mišljenje da je sav dosadašnji Mihailovićev ratni napor usmjeren protiv partizana i ide za tim da se oni ili potčine ili budu iskorijenjeni?" Hadson je poslao zagonetne odgovore, koji su zabrinuli Forin ofis. Posebno onaj u kojem Hadson tvrdi da će se partizani potčiniti Mihailoviću samo ako im on obeća da će u poslijeratnoj Jugoslaviji vladati politička sloboda i ako im dozvoli da nastave borbu protiv sila Osovine. U Južnom odjelu Ministarstva su pomislili da je Hadson možda u zabludi. Zato su Forin ofis i SOE odlučili da na lice mjesta pošalju pukovnika Baileya i da pričekaju njegovo mišljenje prije nego što odgovore na ruske optužbe protiv Mihailovića i izmijene svoju politiku. Bailey je u jednom od svojih prvih izvještaja nakon dolaska u Jugoslaviju javljao: "Naše sumnje u pogledu autorstva Hudsonovih brzajavki bile su neosnovane. Osim toga, on odlično poznaje sve vidove (ovdašnje) situacije".<sup>61</sup>

Prema je sumnjao u poruke Hadsona iz ravnogorske komande Forin ofis ih nije mogao ignorisati. Taj britanski misionar je sve oštrije izvještavao o Mihailovićevoj saradnji s Italijanima. Polovinom novembra ovako je ocijenio Mihailovića: "Smatram ga potpuno kadrin da sklopi ili s Italijanima ili s Nijemcima bilo kakvu pogodbu za koju smatra da će poslužiti ostvarivanju

njegovih ciljeva, a da ga ne kompromitira".<sup>62</sup> Hadson je u toj depeši odgovorio: "Mihailović je... pristao da odobri politiku saradnje s Italijanima koju provode crnogorski četnici... Mihailović je i dalje protivnik poduzimanja sabotažnih akcija protiv Italijana. On tvrdi da će Italijani ionako uskoro pasti, pa će se on tada domoći njihova oružja i opreme i tako naoružan braniti Crnu Goru od Nijemaca... Na teritoriju Srbije Mihailovićevi četnici imaju veliku slobodu kretanja. Međutim, oni jedva da su nešto više od simbola otpora... Kad god od njih zatražim sabotažne akcije velikih razmjera, general (Mihailović) i ljudi oko njega odgovaraju mi da je već do sada izgginulo pola miliona Srba... Kada general bude jednom siguran da je pobjeda osigurana neće se štedjeti krv, ali ja smatram da će sve do tog časa on ostati potpuno kadrin da sklopi svaku pogodbu, bilo s Italijanima bilo s Nijemcima... Ne znam ima li Mihailović pogodbu s osovinskim silama u vezi s njegovom neaktivnošću u Srbiji i u vezi s njegovim antikomunističkim operacijama u sjeverozapadnoj Bosni..."<sup>63</sup>

Dok su prispijevale te brzajavke Forin ofis je reagovao na to i druga zbivanja. Dixon je 9. oktobra 1942. godine zabilježio: "Smatramo da moramo i dalje podržavati Mihailovića zbog potencijalne vojne i političke vrijednosti koju će on imati u kasnijem razdoblju rata... "U tom pismu Dixona 9. X 1942. Pearsonu stoji: "Mi još uvijek smatramo da moramo i dalje pomagati Mihailoviću, i to zbog njegove potencijalne vrijednosti, kako vojne tako i političke, koju će imati u kasnijoj fazi rata. Mislimo da (Mihailoviću) treba pružati pomoć bez obzira na to hoće li on i dalje odbijati naše zahtjeve da aktivnije sudjeluje u otporu i da napada osovinske snage u Jugoslaviji... Predlažemo... da se situacija ponovo razmotri pošto naš emisar (pukovnik Bailey) stigne u Mihailovićev štab i uzmogne nam poslati izvještaj o tome kako prema njegovu mišljenju izgleda situacija..."<sup>64</sup>

Dvije sedmice kasnije Dixon je na jednom pismu koje je primio od Murraya zapisao: "Treba li da nastavimo svoju sadašnju politiku... ili bi možda bilo bolje da je izmijenimo na taj način da nešto novca uložimo i na partizanskog konja?" Mjesec dana poslije toga, krajem novembra, Howard je napisao zabilješku: "Svi mi uvidamo da ćemo se možda suočiti s nezgodnom dilemom - Mihailović ili partizani - ali mislim da bi za nas bilo i beskorisno i kobno da se istovremeno kladimo na oba konja".

Svom silinom je na vrata SOE, njenog antikomunistički nastrojenog šefa Sergenta, pa i Forin ofisa nahrupila baš ta, kako su je zvali, "nezgodna dilema": Mihailović ili partizani? Još nisu bili spremni da se "klade na oba konja". I dalje su se slijepo držali jednog - onog četničkog i Dražinog, odgurkujući podalje od sebe onog partizanskog. Da prihvate ovog potonjeg nije kod njih uticao ni prvi Baileyev izvještaj poslat sa lica mjesta poslije njegovog dolaska

61 Baileyeva brzajavka citirana u pismu Petera Bougheya, iz Londonskog SOE, poslanom 9. I 1943. E. M. Roseu u Južnom odjelu Forin ofisa. Arhiva Forin ofisa 371/37578.

62 Brzajavka koju je Hadson poslao 15. XI 1942. kao odgovor na pitanje Londonskog SOE o izvještajima da Mihailović saraduje s italijanima.

63 Arhiv Forin ofisa 371/37578.

64 Arhiva Forin ofisa 371/37578.

u Jugoslaviju. On je odbacio sve sumnje iskazane u pogledu autentičnosti u Hadsonovih depeša. Potvrdio je i neosnovanost bilo kakvih sumnji da su one neosnovane. I još jednom istakao da Hadson "odlično poznaje sve vidove (ov-neosnovane). I još jednom istakao da Hadson "odlično poznaje sve vidove (ov-dašnje) situacije". Sve to nije smetalo Sargentu da na izvještajima o četničkoj saradnji sa Italijanima zabilježi: "Ne mislim da je došlo vrijeme da raskinemo s Mihailovićem, a još manje smatram da je došlo vrijeme da počnemo izravno po-magati partizanima". Idn je 17. decembra 1942. godine poslao Čerčilju zabilj-magati partizanima". Idn je 17. decembra 1942. godine poslao Čerčilju zabilj-magati partizanima". Idn je 17. decembra 1942. godine poslao Čerčilju zabilj-

Do 1. januara 1943. godine funkcioneri Forin ofisa su počeli predlagati da se ta poruka ne šalje Mihailoviću dok se britanska diplomatija ne obrati Rusima, i to po mogućnosti samom Staljinu, s prijedlogom da se otpor u Jugoslaviji ujedini. To odugovlačenje realizacije odluke da se Mihailović izlo-ži najoštrijem pritisku izazvala je ljutiti komentar Idna. Napisao je da nema naprosto smisla davati punu podršku čovjeku koji se ne bori protiv naših neprijatelja i kojega javno napadaju naši sovjetski saveznici. On je to napisao pripisavši krivicu SOE i britanskom vrhovnom zapovjedniku za Bliski istok. U toj njegovoj zabilješci 3. I 1943. godine piše: "Meni se ovo čini nepriklad-nim. Situacija je sve više pogoršava... Eto, opet smo se vratili na odluku koju smo već bili donijeli (i to zato što se, kako izgleda, s njom ne slažu SOE i vrhovni zapovjednik za Bliski istok, premda se predsjednik vlade slaže). Tako smo se opet vratili na to da pružamo svu podršku Mihailoviću premda se on ne bori protiv naših neprijatelja i premda ga javno napada naš sovjetski saveznik. Smatram da takva politika nema nikakva smisla i da postoje svi izgledi kako ćemo zbog nje doći u otvoren sukob s Rusima..."

Idna je umirio Cadogan. Rekao mu je da je Bailey tek stigao u Jugoslaviju i da treba pričekati njegov izvještaj. Sir Alexander Cadogan, stalni podsekretar u Forin ofisu, zabilježio je 4. I 1943. godine nakon što je upozorio da je Bailey tek stigao u Jugoslaviju: "... razumije se da smo dosad bili pod uticajem dalekoročne spoznaje kako bi možda bilo mudro podržavati Mihailovića želimo li spriječiti da se nakon rata Jugoslavija raspadne u sistem sovjetskih republika pod ruskom dominacijom. Smatram da bismo morali prethodno obavijestiti kralja ako donesemo odluku da Mihailoviću oduzmemo našu podršku". Idn je odgovorio: "Kad je tako, pričekajmo izveštaj Baileya".

Bailey je, nekoliko sedmica nakon toga, podnio plan kojim se predlaže da se partizani povuku u Hrvatsku, a Bosna prepusti Mihailoviću. Barkerova kaže da je to bio prvi u nizu planova u kojima se predlagala teritorijalna podje-la Jugoslavije između Mihailovića i partizana. U Forin ofisu su se Idn, Sargent i Cadogan usprotivili tom planu. Složili su se da treba učiniti napor i doći u dodir s partizanima, pokušati pomiriti ih s Mihailovićem i pružiti im podrš-

ku ako bude moglo. Južni odjel je zapisao da je to "prvi korak u našoj politici pružanja podrške partizanima". U isto vrijeme, 11. februara 1943. godine Zajednički štab načelnika štabova razmotrio je jednu studiju sastavljenu u Kairu. Autori te analize su se zalagali za istovremeno pružanje pomoći elementima otpora u Hrvatskoj i Sloveniji kao i Mihailoviću.

Cadogan je 18. februara iste godine sazvao sastanak s predstavnicima SOE, i drugih službi radi dogovora o tome kako da se uhvati veza sa partizanima. Howard kao načelnik Južnog odjela Forin ofisa zabilježio je sa tog sastanka: "Razumije se da je SOE stavio sav svoj novac na Mihailovića... pa su ga upra-vo zato uporno napuhivali... Do jedne točke ta se njihova politika poklapala s našom politikom. Međutim, kada smo počeli predlagati da se uhvati veza s partizanima... oni su počeli stvarati beskrajne teškove, što je bilo posljedica njihova nezadovoljstva perspektivom da ćemo (mi Britanci) poduzeti nešto što će nauditi Mihailoviću ili što će Bailejev položaj učiniti još težim. Zbog toga su oni uporno umanjivali značenje i opseg aktivnosti partizana i njihovu koris-nost, ali su isto tako uporno umanjivali Mihailovićevo odsustvo akcije i njegovu saradnju sa okupatorima kao mane i nedostatke četničkog pokreta. Zbog toga toga prilično smo ih teško, na sastanku koji je sazvao ur Cadogan, nagovorili da poduzmu korake kako bi uhvatili vezu s partizanima. Kasnije su prilično nenado prihvatili ispravnu liniju..."

Zajednički štab načelnika štabova u međuvremenu je javio da ne raspolaže traženim "liberatorima". Iznio je mišljenje da bi bilo pogrešno podupirati istovremeno obje strane kad nema dovoljno aviona, čak ni da bi se efikasno pomagala samo jedna strana. Zajednički štab načelnika štabova razmotrio je problem Jugoslavije na sjednici 4. III 1943. I lord Selborne se u pismu Sargentu založio protiv pomaganja obje strane. Zatim je, 12 aprila, pukovnik Pearson u pismu Howardu napisao da partizanski pokret posjeduje zapravo neuporedivo manji potencijal nego četnička organizacija. Zato nema ni naj-manjeg izgleda da bi se ta dva pokreta mogla zajedno upregnuti.

Zajednički štab načelnika štabova zatražio je da se pojača gerilski rat na Balkanu. SOE nije mogao ignorirati tu vojnu potrebu britanske armije. On je izrazio spremnost da će, ako se Mihailović ne popravi i ne promijeni, biti sklon da svoju podršku s Mihailovića prebaci na neku drugu grupu otpora. Njihovo popuštanje je bila novost jer SOE do tada nije odstupao od svoje politike slijepog podržavanja Mihailovića.

Tako je Forin ofis, uz podršku vojske, gurao Londonsku centralu SOE u povezivanje s partizanima. Time je određen i karakter propagande. Kasnije je bilo i drugih promjena: ostajući pristaša i zagovornik povezivanja s partiza-nima, Forin ofis je istovremeno postao odaniji zagovornik Mihailovića nego što je to činio SOE. Pri tome mu nije smetalo gomilanje dokaza da Mihai-

loviću nije ni na kraj pameti da radi ono što od njega traže Britanci. On se, štaviše, svakog dana sve više približava, uz Italijane, i Nijemcima u zajedničkoj borbi protiv partizana. Londonska centrala SOE stala je iza Forin ofisa.<sup>66</sup>

## RATNA CENZURA I AUTORITET CENZORA "Slučaj" Grabovšek

U ljeto 1942. godine za britanske snage na Srednjem istoku usvojene su odredbe o ratnoj cenzuri. Po njima je cilj te cenzure "sprečavanje... obavještenja koja bi mogla poslužiti neprijatelju... Za svaki prekršaj biće preduzete stroge disciplinske mere. Ratnoj cenzuri podležu prepiska od strane svih vojnih lica bez obzira kuda je upućena, kao i prepiska, bez obzira odakle dolazi."

Sve obaveze i nadležnosti su precizno utvrđene. Pod cenzurom je i privatna međusobna prepiska. Ako je tako za privatnu kako je tek bilo ili trebalo da bude propisano za radio-talase i ono što putem njih stiže na sve strane svijeta.

I na Londonskoj, i na Jerusolimskoj radiostanici naglašavano je da su novinari uživali javne slobode. U ratnom vremenu, međutim, javna riječ je ograničavana. I štampa i radio su stavljeni u službu pobjede. Pa su kao javna glasila podvođena pod određeni smjer. O ograničavajućim faktorima novinarske slobode izražavanja i dokle doseže ruka cenzure rječito otkriva i jedno pismo H. D. Harisona. On je bio novinar - urednik uz to stručnjak za Jugoslaviju u BBC-u. Radio-slušaočima u Jugoslaviji obraćao se komentarima koji su počinjali "Dragi prijatelji". Mnogi koji su ga tada slušali kažu da je te riječi izgovarao na karakterističan način plijeneci simpatije velikog broja ljudi. Harison je u ime uredništva BBC-a za Balkan ukazao na kršenje propisa cenzure. Za primjer mu je poslužio Grabovšekov govor 26. jula 1942. godine na BBC-u. "U govoru gospodina Grabovšeka našla se sledeća rečenica: 'Nemamo ništa zajedničko ni sa italijanskim fašizmom a ni sa slovenačkim komunizmom. Reči ni sa slovenačkim komunizmom bile su brisane u prvom primerku i kako ja nisam imao vremena da proverim govor, Klemenčič kao prevodilac je objasnio dr. Grabovšku da ove reči neće biti čitane u studiju. Dr. Grabovšek se složio i izbacio ovaj deo iz primerka svog teksta. No, on ih je ipak u studiju pročitao.

Brisanje je obavljeno na moj izričiti zahtev pošto smo i ja i slovenački prevodilac Klemenčič smatrali da se to može shvatiti kao da se odnosi na partizane koji se bore u slovenačkim planinama, s obe strane italijanske granice.

66 Lord Selborne je krajem jula 1943. uletio u sukob s Brandanom Brackenom zbog toga što je BBC emitovao nešto što nije moglo goditi Mihailoviću. Howard je o tome zapisao: "Neko što je meni u svemu tome najčudnije jest činjenica da lord Selborne uporno ide svojim putem totalnog simpatiziranja Mihailovića premda je takvo ponašanje suprotno stavovima i politici njegovog vlastitog ministarstva".

*Nema sumnje da se ovdje radi o namernom kršenju propisa cenzure, a oni se moraju shvatiti veoma ozbiljno."*

Tako piše u dnevniku kontrolora BBC-a. Zapis je uz kontrolorov tekst unio sam Harison, koji je kao urednik profesionalac nastojao da se o ljudima i zbivanjima u Jugoslaviji govori što potpunije i objektivnije.

Time je - u neposrednoj vezi s ratnom cenzurom - otpočela još jedna od mnogih prepiski na relaciji izbjeglička vlada - Radio-London. Ovog puta je potpredsjednik te vlade Miha Krek pisao Londonskom radiju o javnom istupanju Slovenca na političkoj liniji kraljevske vlade dr. Grabovšeka. Miha Krek je, naime, u svojstvu potpredsjednika kabineta u izbjeglištvu 1. avgusta 1942. godine uputio pismo BBC-u uz objašnjenje slučaja sa spomenutim govorom dr. Grabovšeka kao presedanom na radiju. U pismu se podsjeća da je Večeslav Wilder, direktor za informacije pri emigrantskoj vladi, uputio pismo BBC-u kao odgovor na upozorenje koje je BBC poslao u vezi sa incidentom u Londonskom studiju.

"Naravno, odmah sam se obratio mom prijatelju Grabovšku da mi objasni svoju ulogu u ovom nemilom događaju. On tvrdi da je rečenica glasila ovako: 'Sa njima ne smemo imati više ništa (sa Italijanom) čak i da nam se pojave u jagnjećoj koži. Nemamo više ništa ni sa italijanskim fašizmom, niti sa italijanskom komunizmom'. Reči 'italijanskim komunizmom' bile su cenzurisane. Umesto da se pridržava cenzorovih uputstava, ali verujući da cenzor nije nametavao da zabrani pominjanje Italijana, već komunizma uopšte, gospodin Grabovšek je na sledeći način izmenio rečenicu: 'Ne želimo da imamo ništa sa italijanskim fašizmom, niti sa bilo čim drugim italijanskim, pa makar to bilo prerušeno u komunizam'. Ovim je on želeo da akcent stavi na Italijane uopšte, a ne na neki poseban italijanski pokret. No, na nesreću je propustio da se konsultuje sa cenzurom o ovoj drugoj verziji teksta.

Gospodin Grabovšek je zatim objasnio da izveštaji iz italijanskog dela Slovenije (Gorice) nalažu da se u BBC-jevoj emisiji na slovenačkom jeziku istakne da se Slovenci moraju čuvati svega što je italijansko, a naročito "komunista" koji su, ustvari, obični agenti poslani da izazivaju nered i Italijanima daju priliku da prema narodu vrše odmazdu.

Grabovšku sam predočio svu ozbiljnost ovog nemilog događaja i naglasio da se autoritet cenzura mora poštovati, pa čak i onda kada predloži neku drugu prirodniju formulaciju."

Nisu samo srpski ministri u jugoslovenskoj izbjegličkoj vladi brižovali i usmjeravali emisije Londonskog radija na srpskohrvatskom jeziku. I slovenački dio ministarata u i oko te vlade nastojao je da nametne svoja gledanja emisijama BBC-a na slovenačkom jeziku. Oni su smatrali da se u Sloveniji BBC-jeve emisije prihvataju, kao što piše Miha Krek, "kao odraz moje politike u jugoslovenskoj vladi. Mene smatraju odgovornim za sve što se kaže ili propusti, mene kude ili hvale". Zbog toga Krek kaže da dijeli mišljenje po kojem je saradnja sa cenzurom od presudnog značaja. On je, veli, svim slovenačkim

govornicima savjetovao da se strogo pridržavaju pravila BBC-a. Postavio je sebi zadatak da sa britanskim vlastima raspravlja sva principijelna pitanja koja se tiču propagande za i o Sloveniji. Izražava nadu da odluka u pogledu buduće saradnje Grabovseka i BBC-a i njegovog isključenja iz emisija nije konačna. Jer, gospodin Grabovšek, katolički sveštenik, star 52 godine, član Skupštine i generalni direktor Unije Slovenije je čovek znatnog uticaja i glasa u slovenačkim narodnim masama. "On svakako nije slučajno sa mnom u Londonu. Pošto ovde imam svega nekoliko Slovenaca koji pomažu, gubitak njegovih usluga osetio bih kao još jednu teškoću više, a u Sloveniji bi sigurno mene okrivili što je njegov glas nestao iz emisija".

### MEDIJI KAO SVOJINA RADIO-SLUŠALACA ILI NOSILACA MOĆI?

I u Radio-Jerusalimu je postojao sistem kontrole i cenzurisanja tekstova za radio-emisije. Djelatnici Denić, Petković i drugi u emisijama namijenjenim Jugoslaviji, u svojim obraćanjima slušaocima često ističu da su slobodni i bez cenzure u svojim programima. A da je jedno ono što se saopštava javnosti, a drugo što se dešava u svakodnevnoj praksi otkriva i jedan dokument datiran 12. novembra 1942. godine u Jugoslovenskom pres-birou - P.B.S. U tom dokumentu se kaže: "Javni sistem radio-emisija. Transmisor na stranim jezicima. Raspored P.B.S. za i od nedelje 15. novembra biće kako sledi... Petkom: Jugoslovenska emisija u 22,30 - 24,45. Probe: Sve probe moraju biti prijavljene najmanje 24 sata ranije, s napomenom razloga i broja izvodača. Propusnica: Sve privremene propusnice treba da budu zahtevane 24 časa ranije navodeći sve potrebne detalje i imena molilaca. Mesečna propusnica biće obnovljena od strane Haggard-a, P.B.S. pisci skripata mole se da obezbeđuju kratke sadržaje svojih priloga u oko deset redova na engleskom jeziku. Ovi sadržaji biće upućivani kapetanu Haggardu u isto vreme kad i sami prilozi. Skripta za emisije predati na cenzuru. Skripta će biti cenzurisana kao i ranije od strane Centralnog Registrata. S. H. za majora R. A."

Da li je tako bilo samo u Radio-Jerusalimu? U isto vrijeme se visoki zvaničnici Velike Britanije, djelatnici u raznim odgovornim službama, natežu oko djelovanja BBC-a. Kako je to izgledalo u Londonu najpotpunije svjedoči diskusija koja je tamo vođena u to vrijeme a koju je zapisala Elizabeth Barker u svojoj već spomenutoj knjizi.

Barkerova, o britanskoj politici na Balkanu u II svjetskom ratu, bilježi:

"Taylor: ... Kairo i London upustili su se u to vreme (krajem 1942. godine - o.a.) u dugu i smušenu perpirku o tome treba li partizane hvaliti u emisijama BBC-a. U prosincu 1942. godine znalo se općenito o partizanima prilično mnogo... London je tada prihvatio sugestiju Foreign Officea (od kojeg je to

tražila sovjetska ambasada) da se partizani hvale u emisijama ili da se o njima barem dovoljno govori. Kairo je odgovorio da to nije ono što je on zapravo htio reći. Javio je da je veoma sklon ideji povezivanja s partizanima, ali da bi u međuvremenu, do toga kontakta, hvaljenje partizana u emisijama BBC-a dovelo samo do toga da bi se Mihailović razbesneo, postao još tvrdoglaviji te bi se s njim teže izlazilo na kraj; to ne bi bilo ničim nadoknađeno, jer veza s partizanima još nije uspostavljena...

E. Barker: Kad već govorimo o BBC-u, treba napomenuti da je Hadson (šef britanske vojne misije kod četnika - o. a.) bio apsolutno za to da se partizani spominju u emisijama BBC-a, jer je smatrao da će to poslužiti kao oruđe pritiska na Mihailovića. U prvo vrijeme ta mu se ideja veoma sviđala.

Taylor: Naime, Hadson je tada bio sav zaokupljen problemom kako da stekne takav adut u odnosima sa Mihailovićem. Zapravo su argumenti i teze koje su iznosile dvije strane, London i Kairo, bile nevjerovatno konfuzne, zbrkane, i to toliko da su na kraju krajeva dvije strane doslovno razmijenile stajališta. Kairo, koji je bio prvi pokrenuo davanje podrške partizanima i prvi zatražio da se ona daje, na kraju je bio čak protiv toga da se partizani spominju u emisijama BBC-a, čak je izgledalo kao da zastupa antipartizansku liniju, dok je London, koji je zbog svojih veza sa izbjegličkom vladom, bio u početku čak i protiv toga da se s partizanima uspostavi kontakt, na kraju krajeva energično zahtevao da ih BBC spominje.

Bailey: Taj je problem postojao još krajem 1942. godine. Međutim, Hadson je u međuvremenu izmijenio svoj stav. Mislim da su mnogi ljudi bili pod uticajem (a bilo je teško ne biti pod uticajem) lokalnih reperkusija propagande za jednu ili drugu stranu. Ponekad je propaganda izazivala bijes lokalnog stanovništva, a ponekad posve obratnu reakciju. Osim toga, to je djelovalo i na svakog od nas koji je bio na terenu po nekoliko mjeseci, bez veze ili samo sa sporadičnom vezom s vanjskim svijetom. Jednostavno smo postajali nespoisobni da sačuvamo objektivnost.

Taylor: Ne sumnjam ni najmanje da je stav, koji je konačno zauzet u Kairu, neposredno prije Božića 1942. godine, bio ispravan. Bio je to stav da bi taktički bilo nerazborito upravo sada hvaliti partizane preko BBC-a, to jest u ovom konkretnom trenutku, dok još s njima nismo uhvatili kontakt i da ne bi bilo razborito hvaliti ih i rušiti Mihailovića prije nego što dođe do tog kontakta i dok još nemamo nikakve praktične mogućnosti da na partizane utječemo ili da od njih bilo šta dobijemo.

17 Vidi Hadsonovu brzojavku (Bullseye-828) priloženu pismu št. 24181, 1. novembra 1942. Peter Bogley (iz Londonske centrale SOE) poslao Elizabeth Barker. Arhiva FO 371/344451; Hadsonovu brzojavku od 15. novembra 1942. priloženu Bogley u pismu upućenom 27. novembra 1942. Dixonu u FO.

*Barker:* Nije li neposredno predstojalo i spuštanje Baileya u Jugoslaviju i to da ga nismo htjeli ubaciti u naročito neugodnu atmosferu?

*Taylor:* Da, i to je davalo toj tezi posebnu težinu. Emisije BBC-a, koje su bile u skladu sa predloženom linijom, sigurno bi dovele u pitanje uspjeh Baileyeve misije i još više otežale njegove odnose s Mihailovićem, a u toj fazi ne bi bilo od njih nikakve konkretne koristi osim što bi zadovoljile sovjetsku ambasadu.<sup>68</sup>

Tako se, pri toj raspravi-natezanju u Londonu, gledalo ne samo na četničko-partizanske odnose, posebno na spominjanje partizana na Londonskom radiju. Ali se tako gledalo i na slušaocce radija, njihovu zrelost i sudbinu. Stavovi sa ovakvih razgovora su pretvarani u naloge koji su morali biti poštovani od novinarskih i drugih radio-poslenika u BBC-u. Pri tome nije bilo bitno što se radio obraćao najširem auditorijumu slušalaca, a ne samo ambasadorima, vođama pokreta, partija ili država kao predstavnicima ili nosiocima moći. U ratu je radio potčinjavan onima koji drže vlast. Da li je tako samo u ratu? Medij koji je po svojoj prirodi svojina, htio ne htio, namijenjena milionima radio-slušalaca biva doveden u poslušničku pokornost i situaciju da iznevjeri očekivanja onih koji njime, posredstvom emisija i programa, raspolazu. Hoće li ta pokornost doprinijeti oguglalosti slušalaca ili korisnika ove industrije vijesti? I ne samo vijesti. Mogu li se, u tom slučaju, sami korisnici te industrije opredjeljivati u zauzimanju svojih ličnih stavova, odluka i aktivnosti? Pogotovo kada se s masama na taj način manipuliraju? Jesu li u stanju da u emisijama otkrivaju čiste podvale nosilaca moći koji usmjeravaju životne istine i ljude radio-poslenike?

## NEKA PRAKTIČNA OBILJEŽJA RADIO-PROPAGANDE U SPECIFIČNIM RATNIM OKOLNOSTIMA

### Nepovjerenje prema zvaničnoj propagandi

Oduzimanje radio-prijemnika od pučanstva izazvalo je drugi problem - nepovjerenje stanovništva zvaničnoj propagandi. O tome govori i pismo Glavnom stanu poglavnika Nezavisne države Hrvatske.

Glavnom stanu poglavnika NDH su 6. kolovoza 1942. godine od Ministarstva hrvatskog domobranstva i Državnog tajnika (Pr. 126/3, Tajno) upućena zapažanja o neprijateljskoj promičbi. Ističe se da ta promičba "kod pravoslavnog pučanstva nalazi veoma pogodno tlo, a idu joj posredno u prilog i neki postupci kao oduzimanje krugovalnika od pravoslavaca, što još više omogućuje

68 E. Barker. Isto, str. 440-442.

širenje lažnih vijesti... Našim viestima, bilo preko krugovalni, bilo putem novina, pravoslavno pučanstvo uopće ne vjeruje. Čovjek se zaista mora čuditi do koje je mjere doseglo to nepovjerenje. Ina i inteligentnih ljudi koji ne čitaju naše novine, jer ne vjeruju viestima, koje su u njima. Tako još 3. kolovoza neki od njih nisu vjerovali da je zauzet Rostov, iako su Nijemci već bili 180 km južno od tog grada. Kao opravdanje svog nepovjerenja ističu Obavjest Glavnog stana Poglavnika o čišćenju Fruške Gore, pa kažu: 'Ovdje je svatko znao i u to potpuno uvjeren, da Fruška Gora tada nije bila očišćena od partizana; sumi se nije uopće moglo ni pristupiti, a obavijest je glasila, da je Fruška Gora očišćena'. Usljed toga ne vjeruju ni u uspjeh poduhvata na Kozari, kao ni u druge za nas povoljne činjenice."

I okupatori i kvislinzi su činili sve da spriječe doticaj građana sa radio-talasima njima neprijateljskih zemalja. Zapovjedništvo II. domobranskog zbora šalje izvješće Glavnom stožeru domobranstva i drugima: "O stranoj propagandi u narodu: Stranu propagandu i promidžbu vrše i nadalje u najjačoj mjeri komunisti i četnici riječima i letacima u korist Rusije, Engleske i Amerike. Još uvijek ima podataka da građani slušaju krugovalne postaje Triglav, Zrinjski, Sumadiju, London i Moskvu, a naročito grčko-istočnjački živalj i Židovi, koji sve vesti radija prihvaćaju i dalje šire.

Utjecaj strane izvještajne i neprijateljske propagande jako se razgranava i širi. Pozitivan je utjecaj postupaka pobunjenika sa našim zarobljenicima, koje i nadalje samo razoružavaju i vraćaju svojim kućama, držeći im prešhodno vatrene i uvjerljive govore: 'da se bore za 1/4 kruha i 5 kuna mazde i u slaboj opremi, koja je uostalom još uvijek jugoslavenska'... London i Moskva još uvijek zavaravaju neuki svijet i navadaju u svojim letacima, da je sve laž što naše novine donose o situaciji na istočnom ratištu, jer da su Nijemci potisnuti na svim linijama i da se svaki čas očekuje prodor fronta..."

Okupatorski radio je govorio o namjeri Hitlera da zimusje u Moskvi. Već je štampan i plakat velikog formata sa naslovom "MOSKVA JE PALA!". Čak je pisalo i koliko je konja i koliko kakve municije zarobljeno u Moskvi. A H. D. Harison je svoj redovni nedjeljni komentar 25. januara 1942. sa svojim poznatim "Dragi prijatelji" otpočeo ogromnim uspjesima ruskih armija. Tvrdio je da je Staljin u Moskvi, dok je neprijatelj udarao na tvrde grada, svega 30 km daleko, da je Hitler pobegao iz Smolenska itd.

Radio Zrinjski je istovremeno obavještavao da je "zadnjih 6 do 8 tjedana ogroman broj ruskih gradova i sela ponovo oslobođen. Nemački veliki porazi bili su prešučeni u nemačkim vojnim izvještajima." Pa upozorava: "Imajmo u očima tu činjenicu i ne slušajmo propagandu, nego gledajmo u oči onome što dolazi i budimo spremni. Sutra ćemo govoriti o najnovijem triku propagande".

69 Glavništvo/centri odjel br. 520/tajno u Brodu n/S dne 22. siječnja 1942.



Grga Zlatoper se osvrnuo na oglašavanje o padu Moskve. "Prema nemačkim isticanjima prošlog meseca, trebalo je da se danas Hitler odmara u Kremlju i da više ne postoji ni jedan ruski vojnik..."

### "VESTI SE ŠIRE PREPRIČAVANJEM"

Obavještajci svih boja iscrpno su saslušavali povremene izbjeglice iz Jugoslavije. Izveštaje o tome slali su nadležnim ličnostima jugoslovenske vlade. Tako se saznavalo koje se radio-emisije dobro čuju u zemlji. Sznaje se da se naročito sluša London, a veoma malo Kairo, koji se slabo čuje. Mnogo se sluša i Radio-Moskva. Za njihovo slušanje predviđena je kazna strijeljanja. Sluša se i Radio "Šumadija" i "Zrinjski" za koje jedni vjeruju da su u zemlji, a drugi da su u Jerusalimu.

"Od stranih radio-stanica najviše se sluša London, a od emisija ona u 20,45. Emisija u 8 sati izjutra, podnevna, i ona u 22 časa slabije se slušaju, jer prve dve padaju u vreme kada se ljudi nalaze na svojim poslovima, a treća je dosta dockan."

To piše major V. Perić iz Carigrada, u svom poverljivom izvještaju kraljevskoj vladi. On daje i pregled slušanosti pojedinih radiostanica. Po njemu se do decembra 1942. godine Radio-Moskva nije mnogo slušala, "ali u poslednje vreme Srbi joj poklanjaju sve više pažnje. U svakodnevnoj diskusiji o radio-vestima, čim se dva ili više Srbina nađu, tretiraju se i vesti Radio-Moskve. Njenim vestima, naročito o situaciji na frontu, poklanja se puna vera. Ova stanica bi se mnogo više slušala da su emisije čistije i da nema raznih smetnji u prenosu".

Radio-Slobodna Jugoslavija, po izvještaju toga majora iz decembra 1942. "sve više se sluša. Za nju vlada mišljenje da se nalazi u Moskvi i da joj je glavni cilj da svojom propagandom ojača pozicije partizana u Jugoslaviji. Nju nacionalisti ne simpatišu, jer mnogo naglašava revolucionarne tendencije".

Radio "Šumadija", "Zrinjski" itd. - kako kaže major - slušale su se vrlo malo, i to samo u početku, a danas skoro nikako. "Za njih vlada mišljenje da je sve to jedna stanica, koja se nalazi na Bliskom Istoku, i u raznom vremenu ustupa pod raznim nazivima. Sem toga misli se da je ta stanica stvorena od vlade u Londonu..."

I Kraljevsko poslanstvo u Stokholmu 12. aprila 1942. godine upućuje Predsjedništvu vlade Jugoslavije u Londonu (Str. pov. br. 29/42) obavještenje da je "posle udaje zadržala švedsko državljanstvo gospoda A. i dobila dozvolu da napusti Jugoslaviju". To piše otpravnik poslova iz Stokholma Marković. "Ona je dala podatke da se Radio-London vrlo dobro čuje u Beogradu. Mnogi ga slušaju mada se slušanje kažnjava smrću. Vesti se šire prepričavanjem. U tome učestvuju mnogi viši policijski činovnici. Emisije na našem jeziku nailaze na vrlo dobar

prijem, naročito govori i predavanja koja se odnose na zavezničke napore da se dobije pobjeda i oslobode okupirane zemlje; jednom reči sve što jača moral naroda i nadu na skoro oslobođenje. Sa zamerkom se primaju vesti o unapredjenjima i odlikovanjima, kao i saopštenja u kojima se nabrajaju lica... Narod ne vidi cilj i korist takvih saopštenja i nalazi da nisu umesna. Što se tiče vesti o odlikovanjima, smatra se da su opasne jer izazivaju poštrenje mera od strane Nemaca. - Još nešto o radio-vestima. Oni koji su posle ulaska Nemaca u zemlju uspeli da izbegnu, ne treba da se javljaju pod punim imenom preko radija, jer se represalije preduzimaju protiv onih na koje se sumnja da su mu pri bekstvu pomogli"

### ZABRANA SLUŠANJA RADIJA - ŠTA SE SMIJE A ŠTA NE SMIJE SLUŠATI POD OKUPACIJOM

Emisije BBC-a, Moskve i Amerike su dosta precizno zapisivane na svim stranama: u prislušnim službama okupacionih formacija Nijemaca i Italijana, u Nezavisnoj državi Hrvatskoj, u četničkim komandama i jedinicama NOP-a. Na mnogim mjestima je to bilježeno bez stenografa. Stoga su neke rečenice drukčije zapisane od iskazanih na radiju, ali je suština ostajala uglavnom nedirnuta. Umnožavani su i zapisi radio-emisija. Nazivani su "Radio-vijesti" ili "Radio-bilten". Postajala su redovna glasila koja su raspacavana u narodu i među borbicima. Na njima je ponekad i datum kada su emitovane. Ponegdje je uveden i sutrašnji dan, kada je zapis o emisiji bio umnožen ili kada su sačinjeni zapisi-izveštaji organizovanih prislušnih službi. Tako su nastajali pregledi o tome šta govori koja radiostanica.

Te vijesti su slušane i u gradovima, u domaćinstvima, gdje god je postojao radio-aparat. Svako ko je pokušao da čuje šta kaže radio izvan nacističke i fašističke okupacione zone izlagao se velikim opasnostima. Jer, okupacione i kvilniške vlasti su izdale stroge naredbe o zabrani slušanja emisionih stanica. Njihove naredbe su proširivale njemačko krivično pravo i krivične naredbe na cijelu okupiranu jugoslovensku teritoriju. Prošireno je i zato što je zabranjeno slušanje inostranih (ne-njemačkih) radio-emisija. Zabrana se protezala ne samo na vijesti nego i na sve vrste programa. Dozvoljeno je slušanje stanica na teritoriji njemačkog Rajha (Reich) (Reichssender). Uz njih su pobrojane domaće emisione stanice (Radio-Beograd, kratkotalasna radiostanica Zemun, pa radiostanice protektorata Prag, Brno, Moravska Ostrava i njihove kratkotalasne stanice. Onda velike stanice "Dunav", "Višnja", "Viši", Luksenburg, stanice "Fritzland", Variava, Knakov, te Pariz, pa radiostanice NDH (Zagreb, Osijek, Sarajevo, Dubrovnik). Svakom ko se bude ogriješio o odredbe tih naredbenja kao i odredbe Naredbe o uvođenju njemačkog krivičnog zakona i krivičnih odredaba na okupiranoj jugoslovenskoj teritoriji prijetila je kazna robjom, a u težim slučajevima i smrću.

Okupacione i kvislinške vlasti su konfiskovale radio-aparate od građana. Činile su to na rasnoj (Jevreji, Romi), nacionalnoj i političkoj razini. I naredba o zabrani slušanja stranih radiostanica unosila je uznemirenost među slušaocima. U porodicama i među prijateljima koji su se okupljali oko radio-aparata zavedena su dežurstva. Sa svake strane prilaza kući, kad je vrijeme slušanja radija, neko je obavezno dežurao, jer se, ako bi ko god iznenada došao, niko nije smio zateći kraj radija.<sup>70</sup>

Major V. Perić u decembru 1942. godine u povjerljivom izvještaju iz Carigrada vladi u Londonu govori o zabranama slušanja stranih radiostanica u Jugoslaviji. "... Jedino u Beogradu dozvoljeni su privatni prijemni aparati. Sposobnici vrlo malo slušaju Radio-Beograd, a prenose na našem jeziku Radio-Londona i drugih zabranjenih stanica retko ko propušta. I u unutrašnjosti mnogi su potajno zadržali svoje radio-aparate pa redovno slušaju sve strane emisije, te je i obaveštavanje sveta i u unutrašnjosti sprovedeno vrlo dobro. Svaka važnija radio-vest, objavljena preko Londona ili drugih zabranjenih stanica, zna se po varoši za nepunih pola sata. Kada su se engleske trupe iskrcale kod Diepa, i kada je London objavio ovu vest u jutarnjoj emisiji, ceo Beograd je znao za nju munjevitom brzinom. Nemci su sa nevericom posmatrali radost Beograda, jer nisu znali razlog tome. Jedino su oni ti koji se pridržavaju naredjenja o zabrani slušanja stranih radio-stanica i koji slepo veruju njihovim zvaničnim komunikacijama."

Rizikovao je ko god ih je slušao. I pored tih zabrana i rizika, ljudi su osluškivali šta će reći radio. Pamtili su, a mnogi i zapisivali ono što su čuli. Čuvali su, takoreći, svaku riječ i prenosili drugima kao ljudima od poverjenja. Saopštavali i širili važne vijesti i značajne poruke. Mnogi su teško razabirali šta se stvarno događa. Pometnju je izazivala i propaganda suprotne strane. Slušaoci su se teško snalazili na radio-talasima. Novinar Miroljub Jevtović bilježi da je postalo uobičajeno da se, umjesto jutarnjeg pozdrava, prijatelji jedan drugom obraćaju pitanjem: "Šta kaže radio?" Prepričavane su vijesti, iako je to bilo opasno. I glava je, katkad, išla ako se sazna ko sluša strani radio.

Po okupiranim gradovima, varošima i drugim mjestima špartali su pokretni prislušni aparati na automobilima i kontrolisali koje se stanice slušaju. U kućama koje su raspolagale radio-aparatima ako do tada već nisu bili konfiskovani, dopušteno je slušanje Radio-Beograda, Radio-Zagreba, Berlina, Dunau. Sve druge su pod zabranom. Često i italijanske. A ko se uhvati da sluša zabranjene radiostanice, naročito Moskvu i London, stavljan je pred prijevki sud. Miroljub Jevtović bilježi kako su se slušaoci baš tih zabranjenih emisija dovijali tako što su za vrijeme slušanja stavljali na aparat budilnik koji je svojim kucanjem, navodno, onemogućavao prislušne aparate. Iako to praktično nije moguće, u strahu ljudi su "velike oči", pa su mislili da će time izbjeći lov, spriječiti ili onemogućiti prislušne pokretne aparate.

70 M. Jevtović, Isto.

Iz Jerusalima je Jugoslovenska narodna radiostanica, 4. jula u emisiji Dušana Petkovića obznanila i progone slušalaca zabranjenih radiostanica. Gestapo je u Beogradu kaznio izvjestan broj lica zbog prenošenja i rasturanja uznemiravajućih i obespekjavajućih glasova. Sva ta lica upućena su u koncentracione logore radi izdržavanja izrečene kazne. Nagoviještene su još teže kazne krivcima ako se bude nastavilo širenje tih glasova. Ti glasovi nastaju slušanjem neprijateljskih stanica - Londona, Moskve, Kaira, Jerusalima, Njujorka i drugih. Na kraju im savjetuje: "Naš svet će otsad biti još obazriviji i svaka vest će se saopštavati dalje samošapatom... Svaki rodoljub će visiti na radiju i sav se pretvoriti u uvo kad mu se jave bratski glasovi iz savezničkih zemalja ili mi, koji se čujemo ali se ne vidimo". Ta stanica je, budući "narodna", kao na "slobodnom" terenu u Jugoslaviji, pa se i "čujemo ali se ne vidimo". A javljala se iz Jerusalima.

#### OMETANJE PRIJEMA RADIO-EMISIJA

**Ljotićevac Marisav Petrović: "Narode! Ja znam i ti znaš: uši su ti okrenute Radio-Londonu, a srce Moskvi. Ali ti je, narode, dupe ovdje! Jasno. Ja ću po njemu. Razlaz!"**

Dobra čujnost i široka slušanost uzrokovala je kod okupacionih vlasti ometanje Londonskog radija.

Prijetnje okupacionih vlasti najstrožim kaznama za slušanje radio-emisija iz zemalja antifašističke koalicije nisu dale rezultate. Pribjegli se, stoga, ometanju Londonskog radija. Iz Jerusalima je 26. marta 1942. godine (Pov. br. 126) javljeno izbjegličkoj vladi: "Demč saopštava da su Nemci od početka marta pretvorili radio stanicu Zemun u distributor. Time je onemogućen prijem Londonske radio-emisije u Jugoslaviji. Predlaže menjati talasne dužine".

"Narode! Ja znam i ti znaš: uši su ti okrenute Radio-Londonu, a srce Moskvi. Ali ti je, narode, dupe ovdje! Jasno! Ja ću po njemu. Razlaz!"<sup>71</sup>

Rasprostranjeno slušanje Londonskog radija smetalo je i Ljotićevcu Marisavu Petroviću, komandantu vojne jedinice u službi okupatora. Sprijevka citiranim riječima on se obratio narodu skupljenom na zboru u Smederevu po naredbi gradske komande. Na tom zboru je, uz predsjednika opštine, govorio i Marisav Petrović.

Radio-London je davao više emisija za Jugoslaviju u toku dana. Iako su bile diferencirane pojedine vijesti su ponavljane u više njih, a neke u svim koje su emitovane toga dana. Nastojao je da u razna vremena slušaocima

71 Po pričanju Dragutina Kece Kostića, filmskog reditelja u TV Beograd, zabilježio M. Jevtović.

omogućiti da steknu saznanja o ratnim zbivanjima. Miroljub Jevtović je, istražujući mozaik ratnog radija, ustanovio da ni jedna druga radiostanica nije imala toliko emisija za slušaoce u Jugoslaviji, uključivši i emisije na slovenačkom jeziku kao Radio-London.

Ratna propaganda se dovijala na najrazličitije načine. Svako je htio da doskoči protivničkoj tako da za svoj radio-talas veže slušaoce. Činio je to i Radio-London spretno i dosjetljivo.

U to vrijeme još nije bilo magnetofona. Taj radio se koristio snimanjem Hitlerovih govora na folije. Gramofonskim načinom hvatan je govor urezivanjem u aluminijsku foliju premazanu lakom. Tako su snimani i čuvani originalni govori koji su, uvjerljivosti radi, uključivani i u pojedine radio-emisije kada je to najefikasnije za ispunjenje određenog cilja u propagandi.

Mnoge od emisija su završavane opomenama slušaocima: *"Posle slušanja Londona nije dovoljno da samo ugasite radio. Treba da promenite i mesto kavaljke sa Londona na neku nemačku stanicu ili Beograd. Tako vas neće uhvatiti da slušate London, jer su neki naši slušaoci uhvaćeni upadom policije koja je pri pregledu kontrolisala i radio-aparat..."*

#### UPUTSTVA SLUŠAOCIMA

**"Kad nas slušate, ako vaš telefon zvoní, prvo zatvorite radio-aparat pa onda dignite slušalicu. Tako ćete spriječiti da vas neprijatelj iznenadi"**

U ratu je dejstvovalo jedno novo dotad nepoznato oruđe - radiostanice, koje su igrale ogromnu ulogu na polju ratne propagande i izvještajne službe. Okupatorske i kvislinške vlasti su nastojale da podjarmljene narode izoluju od ostalog svijeta. Neprekidno su im servirali svoju verziju stanja, odnosa i zbivanja, što znači propagandu u skladu s njihovim okupacionim sistemima upravljanja. Jugoslovenska emisija "D" iz Jerusalima 24. oktobra ukazuje da se, uprkos toj propagandi, *"porobljeni narodi nalaze u vezi sa svojim vladama i sa slobodnim svetom putem radio-stanica, odakle mogu saznati istinu o razvoju političke, vojne i privredne svetske situacije. Sva neprijateljska nastojanja da onemogućie potlačenim narodima saznavanje istine potpuno su izlišna i bezuspešna."*

Da li je narod saznavao punu istinu? Tačno je da nije bilo moguće nikakvim tehničkim sredstvima kontrolisati da li se preko jednog radio-aparata prima ova ili ona stanica. Mnogo se u to vrijeme pričalo i u narodu širio strah da su pronađeni aparati koji sa ulice mogu utvrditi koju radio stanicu sluša radio-pretplatnik u određenom vremenu sa svog radio-aparata. Okupatorske i kvislinške vlasti su pokušavale da iznenade radio-slušaoce neočekivanim upadima u njihove stanove. Služile su se i telefonskim pozivima u vrijeme emisija koje su htjeli da spriječe. Zato je iz Jerusalima davano uputstvo slušaocima:

*"Kad nas slušate, ako vaš telefon zvoní, prvo zatvorite radio-aparat pa onda dignite slušalicu. Tako ćete spriječiti da vas neprijatelj iznenadi. Neprijatelj želi da spriječi na sve moguće načine, pa ide čak i daleko da nepovredno, ili preko svojih denuncijanata... ispituje vašu decu i poslugu o tome šta i kad slušate. Prema tome, morate biti obazrivi i slušati emisije onda kada oko vas nema mladih ili dece."*

Radio je već bio ušao u živote ljudi. Zato su radiostanice, u propagandnoj borbi za duše tih ljudi, jedni druge optuživale govornice su da *"lupčkim lažima i njegovim paklenim obavještenjima umišavaju vašu vest, vaše savesti, vaše udanosti napačenoj majci Otadžbini. Vašu vojnu silu, vašu organizovanu vojsku, neprijatelj je mogao svojim boljim naoružanjem i iznenadnim razbojničkim napadom i da uništi, ali on to ne može sa vašim dušama, jer na polju radiofonije on nastoji bolje od nas - tu imate mogućnosti da opitete sa prosvetom i kulturnim čovečanstvom"*.

I 27. oktobra 1941. godine Radio-London obavještava da je *"général J. de la Penne (britanski ministar spoljnih poslova) odnio naročito priznanje otporu jugoslovenskog naroda koji je on pružio nacistima pod vladom Kralja Petra II i prvog ministra generala Simovića. Taj otpor, kao i borba Grčke, odgodili su Hitlerov napad na Rusiju za 6 nedelja"*.

Učiteljica iz Jugoslavije Sonja Germek je 3. septembra 1942. godine neočekivano stigla u London. Ona je emigrantskoj vladi, posredstvom onih koji su iz redova Slovenaca bili u sastavu te vlade, podnijela opširan izvještaj o stanju u zemlji. U jednoj od tačaka toga pisma ona piše i o propagandi, posebno onoj iz Londona na slovenačkom jeziku. Kaže da se te radio-emisije *"na slovenačkom jeziku dosta slušaju, osobito ona u 18 časova... narod najviše voli da sluša o stanju na frontovima. Propagandne stvari ne utiču mnogo. Najviše se sluša Moskva, pa London. To su najsvetliji momenti čitavog dana. U posljednje vreme su u mnogim kućama radio-aparati plombirani..."*

**Treći dio**

**KRALJEVSKA IZBJEGLIČKA VLADA U LONDONU I  
ČETNIČKA PROPAGANDA IZ VELIKE BRITANIJE**

## LONDONSKI BBC

### KAO SREDSTVO VLADINOG UTICAJA U ZEMLJI

Jugoslovenska izbjeglička vlada, čim je pobjegla iz zemlje, shvatila je veliki značaj organizovane propagande. Zato je na prvom mjestu, od prvog dana takoreći, preduzimala sve moguće mjere za što bolje funkcionisanje radio-emisija BBC-a iz Londona na srpskohrvatskom jeziku. Smatrala je to, ne bez osnova, najjačim sredstvom svoga uticaja u okupiranoj zemlji. Znala je da se u južnoslovenskim prostorima pomno sluša ono što govori ta radiostanica.

Posredstvom zvaničnog predstavnika svoga ambasadora u Londonu tih dana je kontaktirala i sa BBC-em povodom emisija za Jugoslaviju. Dogovoreno je da ovu radijsku kuću ona snabdijeva prigodnim materijalom koji se može, manje više, upotrijebiti u svom izvornom obliku. *"Oni tako dobijaju termin za emitovanje, a mi ipak zadržavamo kontrolu. Tako smo se sa Jugoslovenima dogovorili"* - kaže se u pismu koje 1. juna 1941. godine BBC Office upućuje L. S. Amery-u, India Office. U jugoslovenskom poslanstvu u Londonu tada još nije bilo ljudi koji bi mogli da savladaju specifičnosti radio zanata. BBC je teškom mukom skupio nekolicinu 'za pripremanje (pisanje i prevođenje), te izvođenje i realizaciju emisija pred mikrofonom. U to vrijeme se začela jedna nova praksa koja se vremenom uobičajila u BBC-u: začela se u emisijama tzv. Vojnog kabineta. Pripremali su je jugoslovenski majori Živan Knežević i Vladimir Roždalovski i lično je čitali. Vremenom se propaganda kraljevskih oficira izmetnula u naređenja poznata kao lista pod nazivom *"Stavljanje pod slovo Z"*.

Pri organizovanju informativno-propagandne djelatnosti obrazovana je i posebna služba u okviru emigrantske vlade. Nazvana je *Odjeljenjem za informacije* - čitaj: propagandu, sa dr. Većeslavom Wilderom na čelu. U opticaju je bilo i ime *Ministarstvo za propagandu*. Osnovni zadatak Odjeljenja je da uobličava domaće britansko javno mnijenje. I u njemu, ali i izvan njegovih okvira, učvršćuje međunarodni položaj kraljevske vlade. Služba je nazvana i *Direkcijom za informacije* (Pressbiro). Osnovana je uz pomoć britanske vlade. Direkcija je neposredno potčinjena ministru spoljnih poslova Momčilu Ninčiću. Izdavala je i svoj *"Bilten"* koji je početka izlazio sedmično, a potom svakog dana. I u Njujorku je, osim Londonske direkcije, formiran i Jugoslovenski informativni centar. Učinjeno je to krajem 1941. eposredni rukovodilac toga centra bio je ministar Bogoljub Jevtić. Glavni njegov zadatak je da u domaćem javnom mnijenju, među iseljeništvom u Sjevernoj i Južnoj Americi, populariše ratnu politiku izbjegličke vlade i četnički pokret Draže Mihailovića. Sa sličnim ciljevima angažovana su sva postojeća jugoslovenska predstavništva u svijetu.

Za specijalnog predstavnika za Bliski i Srednji Istok imenovan je Jovan Đonović, koji je bio i generalni konzul u Jerusalimu. Povjereno mu je *"vođe-*

nje propagande i poslova oko veza sa zemljom".<sup>72</sup> Istovjetnost političkih i ratnih ciljeva te vlade u Londonu i ravnogorskog pokreta u Jugoslaviji pretpostavljala je istovremeno najšire jedinstveno propagandno djelovanje na liniji jačanja položaja Mihailovića i četničkog pokreta unutar zemlje i u svijetu. Sudbina izbjegličke vlade, naročito od početka 1942. godine kada je na njeno čelo stao dr. Slobodan Jovanović, čvrsto je uvezana za sudbinu četničkog pokreta na jugoslovenskoj ratnoj sceni.<sup>73</sup>

### PROPAGANDNI MISIONARI DRAŽE MIHAILOVIĆA U INOSTRANSTVU

Mihailović i njegov štab su slali imisionare u svijet. U osnovne zadatke su im uvrstili obavještanje savezničke javnosti o situaciji u zemlji. S takvom ulogom otišli su u Italiju Adam Pribičević, Vladimir Belajčić i Ivan Kovač.

Englezi su smatrali, i to im prigovorili, da to obavještanje samo još više zaoštava i otežava krize. U Italiju je došao još i Miloje Smiljanić, u svojstvu šefa delegacije Jugoslovenske izbjegličke vlade u toj zemlji.<sup>74</sup> On piše u svom izvještaju Mihailoviću od 17. avgusta 1944. da je "nastojao da objasni da je 'obavještanje o situaciji' samo sredstvo da bi se došlo do glavnog cilja na kome svi radimo i zbog koga su i oni došli, tj. za rešenje naše krize putem nalaženja jednog poštenog i pravednog sporazuma između nacionalnog i partizanskog fronta."

Umjesto rješenja uništenjem NOP-a, sad se traži "jedan pošten i pravedan sporazum između nacionalnog i partizanskog fronta". Misionari spolja uvjeravaju da bi imali bezrezervnu podršku američke vlade "čim bi započeli vojnu akciju protiv Nemaca".

Ni tada, pred tim zahtjevima, nije započela "akcija protiv Nemaca". Bez te akcije ni Velika Britanija im nije posve naklonjena.

"Englezi ne dopuštaju gledišta da je borba partizana protiv četnika borba protiv srpskog naroda. Oni u razgovorima uvek nastoje da to odvoje, dok mi nastojimo da dokažemo da nacionalni pokret ima narod Srbije za sobom i da se to mora poštovati. Amerikanci su takođe ovog gledišta."

"Upozoravam Vas da se mnogo operiše sa faktom da je Titov pokret nešto novo i napredno kako u pogledu političkom tako i u socijalnom pogledu, dok nacionalni pokret zadržava stare forme. O tome voditi računa i u rezolucijama i u vašoj propagandi."

72 Jovan Đonović, *Od zida plaća do postojbine faraona*, Glasnik SIKD Njegoš, decembar 1962., str. 28-42.

73 Milija Stanišić, *Strategijske vertikale NOR Jugoslavije 1941-1945.*, ISI, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1999., str. 109.

74 VII, Ča. k. 20, reg. br. 15/1.

"Isto tako pro-Titovska propaganda tvrdi da je samo Titov pokret u stanju da narodima Juga da potrebnu harmoniju, dok je nacionalni pokret pan-srpski i hegemonistički. O tome moramo svakodnevno da raspravljamo sa strancima."

Dražini propagandni emisari iz inostranstva su se javljali izvještajima u toku cijelog rata. U njihovim ocjenama su oslikane sve one mijene kroz koje je u toku toga rata prošla i emigrantska vlada, i ravnogorski pokret sa Mihailovićem na čelu, a posebno mijene u stavovima Saveznika prema njima i partizanima u zemlji.

Dr. Živko Topalović, tada još predsjednik četničkog CNK (Centralnog nacionalnog komiteta) preporučuje Živanu Kneževiću: "Ako možete stupite u američke servise koji rade za Jugoslaviju bilo bi dobro za opštu nacionalnu stvar. Recite g. Fotiću da ste vi jedini slobodni Srbi, koji možete da kažete istinu i obavestite svet o onom što se dešava u Jugoslaviji. Mi u Egiptu i Italiji a i oni u Londonu nalazimo se pod stegom engleske policije i možemo da radimo samo kod zvaničnih organa."

U Ameriku treba odmah dovesti Vladiku Irineja i delegaciju CNK koju je general Mihailović poslao".<sup>75</sup>

Potpukovnik Knežević je poslušao preporuku Topalovića. On 21. XI 1944. godine podnosi izvještaj ambasadoru u Washingtonu Konstantinu Fetiću o izvršenim zadacima koje je imao u Italiji.<sup>76</sup>

Topalović piše Draži: "Mi činimo sve napore da uverimo saveznike da je jedino pravilno rešenje u obrazovanju prave nacionalne vlade i da ova varadnja ima za cilj građanski rat, a ne objedinjavanje snaga. Vrlo uticajni engleski političari među konzervativcima uverili su njihove vojne šefove da je najmuđrije pustiti neka Tito, koji je vrlo jak, likvidira silom organizovanu srpsku vojsku i samo će se tako sprečiti budući građanski rat. A ulazak... ostalih elemenata u Titovu vojsku ovoj će se oduzeti komunistički karakter. To je suština Čerčilove politike. Njen je osnov da Tito pobedi u Srbiji, a ako ne pobedi onda je sve palo. Ali se englesko tvrdoglasvo ne može lako da pobedi."

Za vojnike i starješine bivše jugoslovenske vojske koji su se nalazili van zemlje Topalović piše da je "krajnje vreme da se ovi ljudi u ratu zaposle, jer su se neradom i suadama sasvim demoralisali. Za njih kao za neki faktor uopšte ne treba računati."

Sad ni predsjednik CNK, boraveći u inostranstvu, ne vidi drugog izlaza do borbu. Kaže da će Draža najbolje ocijeniti kada "kucne čas za opšti ustanak".

"Ja ne vidim posle poznavanja sve ove pozadine drugog izlaza do: borba i snajenje na terenu"

75 Arhiv VII, ALX, k. 10/1, reg. br. 26/1-1.

76 VII, ALX, k. 10/1, reg. br. 26/1-1. Konstantin Fetić je u maju 1944. godine penzionisan kao ambasador izbjegličke vlade u Washingtonu. U četnički CNK je kooperirao. Živan Knežević tada nije uspio da se prebaci u Jugoslaviju.

Napušten od sviju Draža je, na kraju rata ostao sam. Godinama su mu poručivali da čeka sa oružanom akcijom protiv okupatora i kvislinga. To je bilo i njegovo čvrsto usmjerenje. Provodio je "strategiju čekanja" i u vrijeme kada te poruke nisu dospijevale do njega. Za tu akciju će doći čas – kad se Saveznici iskrcaju u Jugoslaviju, na jadransku obalu ili na Balkan. I njemu i narodu će biti dat znak kada da krenu na opšti ustanak da bi se skršila "nemačka tvrdava fašizma". Savjetovali su mu da se čuva preuranjenih akcija kad da ne bi izazvao represalije Nijemaca. Čuvao se tako i bez tih savjeta. Kad ne bi izazvao represalije Nijemaca. Čuvao se tako i bez tih savjeta. Kad ne daje nikakva znaka. Jedino Topalović sada savjetuje "borbu i snaženje na terenu". U zavjetrini, podaleko od ratnih poprišta, Topalović i još neki propagandni emisari iz inostranstva doslovce pišu Draži: "Vi ćete najbolje sami oceniti kad je kucnuo čas da se opštim ustankom Nemci izbace iz zemlje". Kad je to pisao u avgustu 1944. godine Nijemci su već napola izbačeni iz zemlje. Samo ne zaslugom Draže i četnika nego NOP-a i njegovih formacija. Svi su u početku prali ruke: i od Draže, i od odsudnog časa koji nikad nije kucnuo. Draža je ostao sam.

Ovo je, međutim, priča o tome kako je došlo do toga.

## POČETAK EMISIJA NA SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU

### Džinovska njemačka vojska "skršena na šaci Dražinih junaka"

Hjbert D. Harison je kao urednik BBC emisija za Jugoslaviju tragao za pravim vijestima. Precizno je reagovao na sadržaje emisija koje prema ugovoru sa Jugoslovenskom izbjegličkom vladom u Londonu ova stanica emituje u vidu saopštenja i govora pojedinih ličnosti. Zahvaljujući i Harisonovim nastojanjima crv sumnje u ispravnost politike počeo je da nagrizu zvaničnike okupljene oko BBC-a ali i u BBC-u.

U Radio-Londonu se sa početkom januara 1942. godine priprema po običnu povećano i stalno emitovanje programa za Jugoslovene. U Forin ofisu - Political Intelligence Department - sazvan je sastanak onih ličnosti koje su bitno uticale na karakter, razvoj i orijentaciju Radio-Londona. Vernon Dalkvort Barker, kontrolor prevoda u BBC-u, 9. januara 1942. godine je zabilježio da su tom sastanku u Ficmoris Plejsu prisustvovali Ralf Mjurej, Elisabeth Barker iz odjeljenja PWD i urednik Harison, te predstavnici jugoslovenske vlade. Odlučeno je da se započne emitovanje sedam puta nedjeljno, na srpskohrvatskom jeziku. Jedini pogodan najavljiivač je Domac kojem je ponuđen saradnički ugovor za taj posao. Postignut je kompromisni dogovor o vremenu emitovanja. Jugoslovenska vlada je predlagala da hrvatski bilteni ne idu uvijek

svakodnevno, već da Domac ponekad čita dva puta u jednom danu da bi sljedećeg bio slobodan.

Saglasno s tim dogovorom je dva dana kasnije, 11. januara, na Londonskom radiju objavljena emisija u kojoj spiker intervjuiše novinara Mih. S. Petrovića. "... Draža Mihailović je junak epopeje, kao junak iz romana. To je neka vrsta De Gola" - kaže Petrović. "Jednostavno, on drži u šahu njemačku vojsku. To je neobična činjenica. Nemci, koji su onda, aprila 1941. godine, izgledali nepobedivi, predlažu mu primirje!... Da, ova džinovska i ogromna vojska, čiji je mehanizovani talas tekao po cijeloj Evropi kao lavina, skrčila se na šaci junaka kojim komanduje Mihailović".

Na ono što su slušali svako je reagovao na svoj način. Jednu od tih reakcija zapisao je Rodoljub Čolaković: "Sjećam se kako sam u jeku Druge ofanzive, u januaru mjesecu 1942. godine, slušao u snijegom zavijanoj Romaniji VIJEST Londonskog RADIIJA. Javljao je da četnici Draže Mihailovića vode oko Sarajeva borbe s motorizovanim njemačkim jedinicama. A upravo u to vrijeme Dražini su oficiri bili upri sve svoje snage da bosanske četnike okrenu protiv nas i da u teškoj situaciji, kakva je nastala usljed neprijateljske ofanzive, petokolonskom propagandom pokolebaju borce-seljake naših partizanskih odreda. Te su vijesti do te mjere ogorčavale naše borce da su neki vikali: "Zatvori to lajalo, inače ću pucati u aparat".

Jedan četnik je opalio u aparat da ubije BBC. Do tog pucnja je mnogo riječi iz radio-emisija otišlo u vjetar.

## ZA MAJORE SU KRATKE EMISIJE

Majori Knežević i Roždjalovski su u vojnim emisijama Londonskog radija vršili ekspanziju. Uvijek im je nedostajalo vremena da na radio-talasima kažu sve ono što pripreme. Kontrolor u studiju BBC-a je imao podosta muke s njima u tom pogledu. Uvijek su tražili da im se dometne po koja minuta za njihove priloge. Tako 6. decembra 1942. godine on piše: "Danas je major dobio oko 4,5 minuta. Govorio sam o tome sa Harisonom."

Iz dokumenata se može vidjeti da su Britanci najčešće popuštali pod pritiscima njihovih zahtjeva.

Za svoje specijalne vojne emisije, koje su emitovane svakog četvrtka u sedmicu, majori Knežević i Roždjalovski su često u studio unosili duge tekstove, posebno spiskove lica koja su odlikovana, unaprijedena, razalovana ili stavljena pod slovo "Z". To ih je prisiljavalo na brzo čitanje, što zapaža i kontrolor BBC-a koji je 24. septembra 1942. godine zapisao kratko: "Kako užasno brzo

črtaju". Za majore je bilo glavno da iščitaju svoja litanija, ne poštujući radijske norme nametnute u radijskoj korporaciji kao što je BBC. Nisu marili ni za slušaoc. Njima je najvažnije bilo da se iz svega što emituju stvori opšti utisak o podršci koju vlada i kralj, a tako i saveznici antihitlerovske koalicije, pružaju četničkim formacijama u zemlji.

## ZAHTEJEVI ZA POVEĆANJE MINUTAŽE PROGRAMA

Predsjednik Ministarskog savjeta Slobodan Jovanović u pismu Kirkpatriku, 8. juna 1942. s obzirom na veliki zadatak vojnih emisija, "naročito za borbu koju general Mihailović vodi protivu okupatora", kaže da je "neophodno potrebno da se ove emisije povećaju od 10 na 15 minuta nedeljno". Očekuje podršku tom svom zahtjevu za produženje vojnih emisija "preko kojih se u zemlji manje-više sprovodi politika Kraljevske Vlade".

Kirkpatrik je Jovanovićevo pismo degažirao Ralfu Mjureu da najprije čuje njegovo mišljenje. Ralf je 12. juna 1942. odgovorio Kirkpatriku. "... Oficirska emisija je u 8,45 uveče. To je desetominutni bilten sa Albancima na kraju, tako da ga nikako ne možemo produžiti a da njih ne premestimo. Ako ih promenimo, izgubiće publiku koja je navikla da ih sluša u to vreme.

Što se tiče vrednosti njihovog rada, suština njihove politike je prilično opasna i Harison ih je često cenzurisao. Posle su se ipak popravili.

Kao što ti je poznato, ta grupa oficira je sastavljena uglavnom od mladih usijanah srpskih glava.

U stvari, Harison i ja veoma žalimo što su se oni potpuno okrenuli unutrašnjim stvarima, a zanemarili svoj osnovni zadatak, da kao vojna lica komentarišu ratne događaje. Njihovi prvi pokušaji u tom smislu su bili veoma dobri, dok su im politički apeli bili ponekad sumnjive vrednosti.

Zanimljivo je da su oficiri angažovali Premijera da u njihovo ime pošalje ovo pismo. Oni u stvari mrze i samu pomisao da budu deo organizovane propagande pod rukovodstvom šefa propagande Wildera, i stalno pokušavaju da koriste autoritet Premijera, koji ih se izgleda plaši, ne bi li pokazali kako im organizacija nije potrebna.

Ako gledamo istini u oči njima je sasvim dovoljno 10 minuta da kažu sve ono za šta traže petnaest.

U cilju razrešavanja ove stvari, mogli bismo odgovoriti Premijeru da su oficiri ranije običavali da govore i u okviru drugih biltena, koji redovno idu ostalim danima, i ako misle da im je potrebno još vremena mogu to rešiti na taj način.

Stoga predlažem da u odgovoru stoji:

1. Bilten nažalost ne možemo produžiti na petnaest minuta, jer bi to poremetilo naš ustaljeni program.

2. Primiteli smo da su oficiri povremeno govorili i u drugim biltenima pored onog svog redovnog četvrtkom i predlažemo da preko dr. Wildera ugovore dodatni na bilten onog dana koji dogovore.

3. Žalimo što sa tačke gledišta propagande u celini, oficiri ne posvećuju više vremena vojnim izveštajima, za koje mislimo da su veoma dobri radni.

4. Da ćeš, uzgred, biti zahvalan Premijeru ako oficire opomene na potrebu poštovanja pravila o dostavljanju rukopisa dovoljno pre emitovanja i, s druge strane, na korektnu saradnju sa odgovornim službenicima kako bi se svi dogovori sprovodili što je moguće lakše.

(Molio bih te da ovo svakako napišeš, oni su par puta bili dosta bezobrazni, donosili materijal u poslednjem trenutku, prelazili preko nekih poruka, prekoračivali vreme, itd.)

O ovome sam razgovarao sa Harisonom. Nije imao dovoljno argumenata za neki drugi predlog. Bilo bi šteta dati oficirima duži bilten, kad već imaju 10 minuta i isključuju sve vesti.

Tako aktivni oficiri urednici specijalne vojne emisije, u kojoj podmeću i poruke koje ne spadaju radiju, zaobilaze dr. Večeslava Wildera, zlorabe autoritet premijera, obmanjuju i krše pravila Korporacije. Možda to sve rade u dogovoru sa premijerom Slobodanom Jovanovićem. Mora da su spiskovi sa slovom "Z" bili beskonačno dugački, pa je za njihovo emitovanje trebalo više vremena.

Već 15. juna 1942. Kirkpatrik, u svojstvu kontrolora BBC-a, odgovorio je predsjedniku izbjegličke vlade S. Jovanoviću, a kopije pisma dostavio Mjureju i Harisonu. "... veoma žalim ali ne možemo produžiti desetominutni program koji vaši oficiri daju u 8,45 časova, jer je nastavak programa već ispunjen zahtevima sa drugog jezičkog područja.

Kao što znate, vreme koje imamo na raspolaganju je ograničeno i ne možemo da remetimo ustaljeni raspored. Primitio sam da su oficiri koristili i druge emisije, pa predlažem da to i dalje čine, a preko dr. Wildera se mogu dogovoriti i izabrati dan koji im odgovara.

Ukoliko mi dozvolite, iskoristio bih ovu priliku da izrazim žaljenje što, sa tačke gledišta emisija upućenih Jugoslaviji, vaši oficiri ne posvećuju više pažnje vojnim izveštajima. Ovo su nekad činili veoma uspešno i prema našim informacijama izveštaji su bili veoma dobri u Jugoslaviji.

I na kraju, bio bih veoma zahvalan Vašoj ekscelenciji, ukoliko skrene pažnju oficirima na obavezu poštovanja pravila u vezi sa dostavljanjem tekstova na vreme, pre emitovanja i na poželjnost ukupne saradnje sa svim službama uključenim u ovaj posao, kako bi se sve odvijalo bez teškoće.

Nepoštivanje ovih pravila dovodi do zbrke i izaziva tehničke teškoće što sve umanjuje efekat samih emisija. I. A. Kirkpatrik

Tako je, u ljeto 1942. godine, vršena prepiska onih ličnosti koje su direk-



tno ili posredno uticale na karakter i sadržaj emisija Radio-Londona namijenjenih Jugoslovenima. Prepiska je, sporo ali postupno, razjašnjavala poziciju i Radio-Londona, i njegovih emisija, ali i mnogih kojih su oko njih okupljeni, pa i stanje na jugoslovenskim ratištima.

## DVOSTRUKO POVEĆANJE: BROJA I TRAJANJA EMISIJA

Što je BBC bio izdašniji kraljevska vlada u izbjeglištvu je nezajzljivija. U tome se naročito iskazivalo vladino Odjeljenje za informacije sa Većeslavom Wilderom na čelu. Ono je, takoreći, neprestano insistiralo na povećanju broja i dužine trajanja emisija Londonskog radija na srpskohrvatskom jeziku. Benevolentnost BBC-a u tom pravcu praćena je posebnim izrazima zahvalnosti. Pohvalno je isticano razumijevanje za potrebe emigrantske vlade i njenog četničkog pokreta u zemlji. Zahvalnost je upućivana Odboru guvernera BBC-a, Portland Place u Londonu. U pisanom obliku slata je iz Kingston House broj 64, gdje je bilo smješteno to odjeljenje, 11. septembra 1942. godine ta zahvalnost se navodi u posebnom pismu. Ono "izražava svoju najtopliju zahvalnost BBC-u za napore koje ova radijska Korporacija neprestano čini u cilju povećanja broja emisija na srpskohrvatskom i na taj način izraženog razumevanja za naše potrebe. Opšte je mišljenje u Odeljenju za informacije jugoslovenske kraljevske vlade da je uloga BBC-a u donošenju informacija sa ratišta i vesti iz celog sveta od neprocenjive vrednosti za porobljenu i podeljenu Jugoslaviju.

Brojni izveštaji iz Jugoslavije koji nam stižu dopuštaju da tvrdimo da su za naš narod BBC i njegove emisije osnovni izvor informacija.

Zbog svega ovoga, Odeljenje za informacije visoko ceni usluge Korporacije, i vođeno željom da emisije na srpskohrvatskom budu visoko kvalitetne u svakom pogledu ovo Odeljenje smatra svojom dužnošću da Odboru guvernera BBC-a dostavi predloge u cilju još boljeg izvođenja programa na srpskohrvatskom. Odeljenje istovari ima na umu čistoću i lepotu jezika zastupljenog u emisijama na srpskohrvatskom, koja očigledno zavisi od prevodilaca i najavljiivača".

U pismu se najprije podilazi BBC-u da je učinio sve da usluge prevodilaca i čitača budu što kvalitetnije. Potvrda tog uvjerenja je veliki broj ljudi zaposlenih u Korporaciji na ovim poslovima. "Ako Servisu ponegde nedostaje ovaj visoki kvalitet, koji je i moguć i poželjan, to je zbog toga što Korporacija u momentu njegovog stvaranja nije raspolagala dovoljnim izborom osoba za osnake važne i osjetljive poslove". Potom su izmijenjene okolnosti. One upućuju na iskorišćavanje prednosti nastalih izmjena. Na tome je zasnovan zahtjev i za još veće i za duže emisije. Povećan obim emisija, kao, neće predstavljati teškoću. Zato Odjeljenje za informacije traži da se oformi služba spikera i prevodilaca. "Odeljenje je spremno da neke od službenika Korporacije preuzme takve osobe na

svoju platu koju su dobijali od Korporacije. Time se ne bi unatile nikakve promene u finansijskom smislu Londonskog radija. Odeljenje predlaže i ponovni izbor za nove liste prevodilaca i čitača". Izbor bi izvela "Komisija stručnjaka BBC-a, uzimajući u obzir način ugovora i stil." Pismo sa ovim prijedlozima potpisao je rukovodilac Odjeljenja Većeslav dr. Wilder.

Wilderovo pismo nije ostalo bez odgovora poslovično poslovnih i pedantnih Engleza. Najprije je nacrt odgovora već 14. septembra 1942. godine pripremio Harison u ime Balkanskog uredništva BBC-a. Nacrt je prethodno poslao Evropskom sektoru Korporacije. BBC posredstvom prijedloga Odjeljenja za propagandu jugoslovenske vlade. Posređivati uspremljenje rada prevodilaca i čitača jugoslovenskih biltena. Prihvata i konstataciju da je BBC imao teškoća kod njihovog izbora jer je pri formiranju Servisa imao malo jugoslovenska na raspolaganju. Bili su svjesni lošeg kvaliteta jugoslovenskih prevodilaca. Zato su Dekvor Barker, Morison i Harison povremeno razmatrali mogućnosti pronalaznja boljeg rešenja. Skicirali su i listu koja je nužno zahtijevala konsultovanje sa jugoslovenskom vladom. Smatraju da bi najbolji bio onaj bilten koji bi prevodila i čitala jedna osoba sa odličnim znanjem oba jezika i odgovarajućim glasom i dikcijom. Kako je ovakva kombinacija s jednom osobom izuzetno rijetka, sljedeći korak bi bio formiranje tima koji bi se sastojao od dvoje-troje ljudi kvalifikovanih i obučenih da efikasno rade zajedno. Pošto je predstojao start još jedne podnevne emisije ili biltena, kako se nazivaju emisije, smatrali su da je neophodno da imaju četiri tima: tri ekavska i jedan ijekavski. Ti timovi ili grupe bi ovako bile sastavljene:

"1. Mihajlo Petrović - dobar srpski, loš engleski. Pobesaj, mogao bi kontrolisati Petrovićev engleski, a njegove srpske prevode revidirao bi Petrović Galja.

2. Gidica Gavrilović - savršen srpski, dobar engleski. Džalan Jovanović - njegove prevode bi proveravala gidica Gavrilović.

Gidica Martinović.

3. G. M. Dimitrijević ili g. Luvrić (obajica odlični prevodilci).

Gospodin Nojberger ili gospoda Garlik (obajje rade sa gospodinom Zlatoperom i to veoma dobro).

Gospoda Vitković

4. Vernaza, čiji su ijekavski prevodi brzi i odlični. Profesor Medanić - nešto sporiji, ali izuzetno precizan. Damać ili Rajković".

Nacrt pisma se bavi i podjelom rada među ovim listama. "Pobesaj bi bio u I timu najavljiivač, a pri čitanju bi mu pomagao g. Petrović. U II timu bi najavljiivač bio G. Jovanović, ali je potrebno pronaći, ako to bude moguće drugi glas, koji se mora znati engleski ali treba da bude sposoban da tačno pročita već pripremljen tekst. Zlatoper je predviđen za glavnog najavljiivača III tima, a drugi glas bi se izabrao između Dimitrijevića i Luvrića. U IV timu Vernaza, najvažniji najavljiivač bi se morao sa Damaćem ili Rajkovićem. Takođe se smatralo korisnim da se angažuje još jedan ili dva glasa bez obaveze da znaju da prevode.

*Gospoda Pavla ili gospodin Vasiljević i gospodin Vljajčić (bio i šef kabineta ministra dr. Gavrilovića) morali su biti zamijenjeni Dimitrijevićem ili Louvićem i profesorom Medanićem. Za najveći broj je poželjno da vladaju savršeno ekavskim akcentom. Uz sve njih je svakodnevno neophodna i po jedna sposobna sekretarica. U timu III bi to mogao biti ili Nojberger ili gđa Garlik, tj. onaj ko ne bude prevodio, a u ostalim dvjema grupama trebalo bi angažovati princezu Bagration i gospođicu Dimitrijević, ali bi i dalje nedostajala jedna sekretarica."*

Tako su koncipirani sastavi timova koji su radili na emisijama Londonskog radija namijenjenim Jugoslaviji.

Balkansko uredništvo BBC-a, tako i Evropski sektor Korporacije nisu opsjedali samo emigrantska jugoslovenska vlada i njeno Odjeljenje za propagandu. Nisu samo oni tražili nove emisije i duže vrijeme emitovanja. I Slovenac M. Krek, potpredsjednik te kraljevske vlade, ispostavljaio je određene zahtjeve prema emisijama BBC-a na slovenačkom jeziku. On se žalio da slovenački narod "ne zna ništa o zverstvima koje počinjava italijanska vojska u okupiranim delovima Jugoslavije, posebno u Sloveniji." Zato predlaže "da Radio-London u svojim emisijama govori što više o zverstvima počinjenim pod fašističkom okupacijom... BBC mora da zainteresuje italijanske slušaoce za činjenicu da fašistički zločini ponižavaju Italiju i da će italijanski narod snositi posledice i svojim životima i krvlju plaćati kada dođe dan neizbežne osвете". Krek smatra da ta zverstva nisu "spojiva sa njihovom kulturom i istorijom". Uz to je dometnuo da "Jugoslovenska sekcija odeljenja za Balkan poseduje još mnogo podataka o italijanskim zverstvima. Slovenački spiker g. Lenščak ih može još pribaviti..."

## PRAVILA ZA RADIO PROPAGANDISTE

Dramatičnu prepisku nastalu premijerovim "Hoće - neće" na Londonskom radiju Miroljub Jevtović tumači procesom utemeljivanja programske koncepcije emisija namijenjenih Jugoslaviji. Ukazuje i na to kako je polako počelo potkopavanje jedne u osnovi koliko smišljene toliko i provizorne orijentacije u njihovom pripremanju, pa i zloupotrebama od strane onih koji su na njima angažovani od izbjegličke vlade. Sva konfuzija, razmirice i nesloga u toj vladi prenosila se na cijelu kuću BBC-a. Ta zbrka je nagovještavala i neke nove tokove ratnog radija i njegovog izvlačenja iz žabokrečine u kojoj je bitisala i ta vlada i njena emisija za Jugoslaviju do tada.

Raspoloživa autentična dokumentacija u arhivu o djelovanju BBC-a u toku Drugog svjetskog rata otkriva slične probleme u emisijama za Italiju, Mađarsku i Čehoslovačku. Radio-propagandisti su davali obećanja na račun susjeda "versalske tvorevine" od zemalja kojima su se obraćali. Ali to je izvan tematskog okvira ovog rada.

Poremećene veze i odnosi produžili su prepisku između BBC-jevog odjeljenja za Jugoslaviju i Odjeljenja za informacije kraljevske izbjegličke vlade. Insistirano je na striktnim pravilima ponašanja koja se moraju poštovati. To je značilo neophodnost blagovremenog obavještanja BBC-a o izmjenama programa govora, dostavljanju pripremljenih tekstova za emisije na pregled Uredništva za Balkan, boljem povezivanju jugoslovenskog odjeljenja za informacije i BBC-a. Smatralo se da prisustvo jugoslovenskih učesnika u emisijama čini vitalni dio BBC-jevog programa za Jugoslaviju. Ali, urednicima u BBC-u pričinjavane su velike teškoće kada su u pitanju tekstovi od kojih nisu mogli da sačine valjane biltene. Zato je BBC insistirao da se u tim odnosima jugoslovenskog Odjeljenja za informacije prema BBC-u tekstovi govora dostavljaju po pravilima koja su važila za sve savezničke vlade. Sve te vlade su engleske verzije svojih tekstova morale dostavljati 12 časova prije emitovanja. To pravilo je često ignorisano i nije poštovano od strane propagandu izbjegličke jugoslovenske vlade. Pri tome se to odjeljenje pravdalo tobožnjim teškoćama sa prevodenjem. To je moglo jednostavno da riješi zaposlenjem profesionalnog prevodioca. Time bi se omogućilo slanje tekstova noć uoči emitovanja, kako je određeno i pravilima državnog britanskog sekretara. BBC je, pri tome, uvažavao izuzetke od dvanaestočasovnog pravila ukoliko se tu radilo o izuzetno "aktuelnim" govorima i komentarima. U tom slučaju su se, ipak, tekstovi morali dostavljati do podneva onoga dana kada se emituju. Ako tekst stigne nakon ovog roka, BBC je zadržao pravo da odloži njegovo emitovanje.

Nova pravila su propisivala da se sačini okvirni program emitovanja pojedinih govora svakog petka na sastanku sa članovima jugoslovenskog Odjeljenja za informacije. Svaka promjena toga programa morala je BBC-u biti najavljena najkasnije do 12 časova onog dana kada startuje emisija predložena za izmjenu, odlaganje ili dopunu. Obavještenja o tome nisu stizala ili su stizala suviše kasno i to preko neslužbenih kanala. BBC je, osim toga, tražio da se - radi boljeg povezivanja sa jugoslovenskim Odjeljenjem za informacije - obezbijedi jedan službenik koji bi u toku cijelog dana bio na raspolaganju. On bi na određenom broju telefona dežurao radi dogovaranja o pitanjima postavljenim od službenika BBC-a u nepredviđenim situacijama. Morao se znati broj telefona na koji se on može dobiti i uveče. Taj službenik bi dostavljao tekstove govora jednu noć prije emitovanja ili bi obavještao BBC o svakom kašnjenju. On bi, takode, na vrijeme obavještao BBC o svim izmjenama u okvirnom programu koji se donosi na sastancima svakog petka. Morao je biti nadležan za razgovor sa onim govornikom koji je pripremio govor za emitovanje ako je taj govor predugačak pa ga treba kratiti prije emitovanja.

## "NEOVLAŠČENO OMETANJE PLANOVA BBC-a"

Dokumenti u Arhivu Radio-Londona "Poverljivo, Jugoslavija" otkrivaju u ovoj fazi rata početak sve veće opreznosti pri procjeni događaja u Jugoslaviji. Novinari BBC-a, naročito Hjubert Harison, ispoljavaju sve veću profesionalnost i brigu za emisije namijenjene Jugoslovenima. Teško je sagledati koliko je to stvarno odgovaralo stanju u zemlji, pošto je Radio-London još dugo vremena držao prvobitno usvojeni kurs i orijentaciju. Tih dana se ipak zapažaju ohrabrujući počeci kojim se sporo i neprimjetno iole potpunije uvažavaju promjene na terenu, makar to bilo još daleko od stvarnosti. Jedna bilješka, sačinjena 31. jula 1942. godine, upućena raznim najodgovornijim ličnostima BBC-a, zanimljiva je kao predmet: "Povjerljivo, Jugoslavija".

*"Jugoslovenska državna situacija je prilično složena te Kontrolor (Servis za Evropu) traži od nas izuzetnu budnost pri pripremi i vođenju emisija o stanju u Jugoslaviji.*

*On bi želio da se svaka takva emisija tretira kao materija koju treba razmotriti pre nego što se bilo šta uradi.*

*Beleška za gospodina Barkera (BBC senior).*

*Šaljem ti ovu kopiju u slučaju da dođeš u poziciju da radiš a ovome. Kirkpatric zahteva da se sa njim uvek konsultujem, ili, ako on nije tu, sa Harisonom iz jugoslovenskog odelenja, koji razume situaciju".*

Novinar i urednik iz jugoslovenskog odjeljenja BBC-a lično se 31. jula 1942. godine obratio pismom Kirkpatricu u BBC-u. Kopije pisma uputio je predsjedniku jugoslovenske izbjegličke vlade i drugim ličnostima. Sve te ličnosti su u međusobnim sukobima kao ministri koji su vodili svoje separatne nacionalističke politike u okviru emigrantske vlade i njenog okruženja. Svako je vukao na svoju stranu, daleko od primisli da pita narod šta hoće i kuda da smjera. Mnogi od tih političara, ako ne i svi oni, i pored verbalnog zalaganja za zajedničku domovinu u osnovi su bili protiv Jugoslavije. Podjele među njima u Londonu dovodile su do još težih, pa i krvavih dioba i sukoba u zemlji. Te diobe se u Harisonovom pismu kvalifikuju kao "Neovlašćeno ometanje planova BBC-a". Evo o čemu je riječ.

*"BBC je zamolio dr. Šubašića, hrvatskog bana, sada u Americi, uz potpunu saglasnost dr Wildera, jugoslovenskog direktora propagande, koji je uputio poziv i u svoje lično ime, da nam pošalje govor za Jugoslaviju. Dr Šubašić se sa tim složio. A zatim, posle telegrama dr Krnjevića, on je povukao svoju saglasnost i odbio da govori.*

*Ovakav ishod otvara važna pitanja.*

*U tesnoj saradnji sa jugoslovenskom vladom BBC je sprovodio politiku propagande zasnovanu na čistom jugoslovenstvu. Kao člana te vlade, dr Krnjević bi ovakva politika trebala da obavezuje. Ipak, on stalno odbija da govori za naš Servis, a takođe zabranjuje dr Jukiću i ostalim Hrvatima u Londonu da govore.*

*I sada ometa, bez znanja i saglasnosti svog bana i namerno sabotira plan propagande koji je sačinio BBC u saradnji sa njegovom vladom. Razlog... zbog kojeg dr Krnjević odbija da govori je isključivo lične prirode. Pristaje na saradnju samo ukoliko BBC obezbedi posebnu, hrvatsku radio-emisiju svakoga dana. Ovakav zahtev je jugoslovenska vlada odbila, a kada se i pored toga Krnjević obratio direktno BBC-u ponovo je odbijen iz dva razloga - tehničkog (teškoće sa prevodiocima, najavljiivačima, spikerima) i političkog - pošto bi to još više produbilo rascjep u Jugoslaviji i pojačalo separatističke tendencije, koje mi osudujemo. Mi smo pak prihvatili Krnjevićev predlog da angažujemo hrvatske čitače koje nam je on preporučio, kako bi jedan bilten u toku dana išao na "ijekavskom".*

*Nasuprot činjenici da je vlada, čiji je on potpredsjednik, odbacila ideju o posebnom hrvatskom biltenu, Krnjević pokušava da nas na to primora i to tako što on sam odbija da govori i sprečava ostale Hrvate da to čine. Ne podržavati rad BBC-a - koji je deo našeg odbrambenog sistema tokom rata, zbog takvih, čisto ličnih motiva, izgleda mi bezmalo kao izdaja. Biću Vam zahvalan ukoliko raspravite ovu stvar sa dr. Krnjevićem (šaljući kopiju profesor u Slobodanu Jovanoviću) a takođe i sa jugoslovenskom vladom preko Forin Offisa".*

Kao profesionalac urednik emisija za Jugoslaviju H. D. Harison zahtijeva politiku tretmana Jugoslavije kao cjeline. Njegove emisije nisu, koliko je poznato, zagovarale a pogotovo priznavale komadanje te zemlje. Smatrao je da će Jugoslavija opstati samo sve čvršćim udruživanjem i povezivanjem ljudi u njoj. Protivio se govornicima koji potežu uže interese. Tada još je po svemu bio preuranjen zahtjev za uvođenje emisija na hrvatskom jeziku, za koje on navodi poteškoće.

## ZBRKA OKO EMISIJA NAMIJENJENIH SLUŠAOCIMA U JUGOSLAVIJI

Iz propagandnog štaba izbjegličke vlade počesto su stvarane zbrke oko emisija namijenjenih Jugoslaviji. Jedna je zabilježena i 20. jula 1942. godine. Zbog toga je opet nastala prepiska odgovornih ličnosti iz BBC-a i izbjegličke vlade. Gospođica Filis Oti je sutradan, 21. jula, iz uredništva za Balkan, kao pomoćnik H. D. Harisona, uputila Kirkpatricu pismo povodom prijedloga emisije jugoslovenskog predsjednika. "Navodim činjenice koje su meni poznate u vezi sa sinoćnom situacijom (20. juli) oko emisije jugoslovenskog predsjednika. Iznosim ih po redosledu, kako ih je naše Odelenje obrađivalo.

1. Gospodin Wilder, direktor jugoslovenske propagande, obavestio je ujutro 20. jula gospodina Gregorija, pomoćnika urednika za Balkan, da će te večeri predsjednik ili njegov zamjenik davati emisiju.

2. Nikakvu potvrdu ove vesti nismo dobili do 4 posle podne iz jugoslovenskog ministarstva za propagandu, tako da sam se ja telefonom obratila pomoćniku gos-

podina Wildera i od njega saznala da još ništa nije odlučeno: informacije će imati tek kada se gospodin Wilder vrati u kancelariju. Uveravali su me da će BBC biti obavješten čim dobiju odluku. Ja sam naglasila da tekst moramo imati što je ranije moguće pre vremena emitovanja.

3. Pošto do 6 posle podne nismo dobili nikakvu informaciju, ponovo sam pozvala jugoslovensko ministarstvo propagande i sekretar me je obavestio da predsednik neće govoriti te noći.

4. U 6,45 mi je javljeno da je gospodin Mjurej iz PID-a upravo razgovarao sa gospođinom Wilderom koji ga je obavestio da će predsednik govoriti te noći i to u 10,15 časova i da će tekst odmah biti poslan u BBC.

5. U to vreme nismo nikako mogli naći gospodina Wildera u kancelariji, tako da smo to prihvatili kao poslednju informaciju i postupili u skladu sa njom. Obezbedila sam sloodan termin u biltenu i obavestila ljude da će jugoslovenski predsednik doći da govori u emisiji te večeri.

6. U 9,55 časova, pošto nikakav tekst nije došao, niti smo dobili neku dodatnu informaciju, ja sam se obratila vama u vezi sa celom stvari.

Jugoslovenski predsednik te večeri nije došao, mi nismo dobili ni objašnjenje, ni izvinjenje ili bilo kakvu poruku o ovome od jugoslovenskog ministarstva propagande. Philis Auty”

Tako je Radio-London odgonetao: hoće doći - neće doći gospodin predsednik jugoslovenske izbjegličke vlade. Hoće govoriti - neće govoriti. Hoće prethodno poslati tekst svog govora, kako je uobičajeno za sve emisije, neće poslati taj tekst. I na kraju - čorak. I dr. Wilder, kao šef jugoslovenske propagande, ponekad je potpuno zaobilazen, a katkad isturan da prema BBC-u stvara zbrku i nastavlja igru živaca sa radio-poslenicima; hoće-neće! I uprava BBC-a je odmah intervenisala baš kod dr. Wildera. Njemu je uputila pismo čiju kopiju je primio i Kirkpatrik i to istog dana - 21. jula. “Bojim se da je prošle noći nastala znatna zbrka oko dogovora u vezi Predsednikovog saopštenja. Nadam se da ćete dobiti pismo gospodina Kirkpatrika.

U prilogu vam šaljem kratku belešku u vezi sa predmetom o kome bismo mogli razgovarati i pre i za vreme našeg sledećeg sastanka.

Potpuno mi je jasno da ste suočeni sa velikim internim problemima i zaista želim da vam pomognem što je više moguće. Istovremeno mislim da je neophodno rešiti probleme BBC-a i to na jednostavan način kao što je naznačeno u belešci.

Mislim da je to neophodno, ne samo zbog dužne pažnje BBC-u, već i zbog činjenice da je našim, inače odličnim urednicima, teško da dobro obavljaju svoj posao ako u vašem Odelenju nemaju nikog kome bi se mogli obratiti.”

I Kirkpatrik je, na osnovu pisma gospođice Oti, prigovorio dr. Wilderu. Kako je nagoviješteno u demaršu uprave BBC-a, Kirkpatrik je izložio kritički zbrku koja je nastala 20. jula sa neodržanim govorom predsednika jugoslovenske emigrantske vlade. Zaprijetio je da će, ako se to ponovi, biti primoran da ne pušta tekst koji stigne poslije propisanog roka.

## VLADA I TVORCI LONDONSKIH EMISIJA ZAIBILAZE SVOG MINISTRA ZA PROPAGANDU

Ni kraljevska vlada, ni Mihailović nisu pozivali na odsudnu borbu protiv neprijatelja u zemlji. Četničke oružane formacije nisu se upuštale u borbu protiv okupatora. Još nije nastalo vrijeme za davanje znaka za ustanak. Odgadan je odsutni čas za opšti napad. I dalje je čekanje jedina doktrina i vlade i Mihailovića. Čekanje na borbu protiv okupacionih formacija, osim na borbu protiv NOP-a i njegovih jedinica. U međuvremenu to nije smetalo tvorcima i voditeljima vojnih emisija na Radio-Londonu da 3. decembra 1942. javljaju o užasnim zločinima koje “Nemci, Bugari, Madari i Paveličeve hrvatske jedinice” nastavljaju po selima Šumadije, na Kosovu i u drugim područjima. Na tih 140 redova teksta vojne emisije sačuvanih na engleskom jeziku zločini se objašnjavaju da ih okupatori preduzimaju “sve pod izgovorom čišćenja terena od snaga generala Mihailovića...” I još dodaje: “Uništenje pristalica generala Mihailovića znači uništenje celog srpskog naroda. Ceo srpski narod je pod udarom mača i vatre”.

Dva dana kasnije, 5. decembra 1942. godine, Kirkpatrik u BBC-u je primio pismo moćnika koji su diktirali propagandu Londonskog radija. U pismu se reaguje na vojnu emisiju od 5. i 26. novembra 1942. i 3. decembra u kojoj je raskrinkavan pokolj Srba “od strane susednih naroda”. “Prošlog četvrtka (dan kada se prave uputstva za propagandnu djelatnost u narednoj sedmici - o. a.) razgovarali smo o propagandnoj vrednosti dugačkih pasusa iz Biltena jugoslovenskog vojnog kabineta. Prilažem delove iz Biltena od 5. i 26. novembra i 3. decembra. Videćete da je u jednom 60, a u drugom 96 redova posvećeno pokolju Srba (Bilten od 3. decembra ustvari je prepravljn na zahtjev g. Harisona, ali je tekst koji prilažem originalna verzija).”

Potpisnik pisma sa nečitim potpisom traži od Kirkpatrika da se obrati predsedniku kraljevske izbjegličke vlade. Upozorava ga pri tome da o tome prvo obavijesti g. Wildera kao šefa propagandnog sektora pri vladi. Taj Wilder se u više navrata sučeljavao sa činjenicom da ga zaobilaze tvorci vojnih emisija. Time i vlada i njen vojni kabinet mimo njega donose odluke iz njegove nadležnosti. U pismu se kaže:

“1. Kada smo počeli sa Biltenom jugoslovenskog vojnog kabineta, dogovoreno je da on uglavnom komentariše vojna pitanja, pa tek onda nacionalna. A sada, i pored odličnih ratnih vesti, oni su u velikoj meri posvećeni raskrinkavanju pokolja Srba, a samo je mali deo vremena ostavljen pravim vojnim komentarima.

2. Iz Jugoslavije dobijamo izveštaje koji kažu da su priče o pokolju Srba prilično preterane i da mogu imati samo depresivan efekat na moral srpskoga naroda koji je već dovoljno zaplašen svirepošću i patnjama.

3. Premaglašavanje pokolja Srba izvršenog od strane Bugara i Albanaca može ugroziti mogućnost saradnje između antihitlerovski nastrojenih Bugara i Alba-

načica i snaga generala Mihailovića u pokretu otpora. Ovo je sigurno suprotno interesima generala Mihailovića.

4. Slažemo se da je važno reći Srbima da saveznici znaju za njihove patnje i da će ratni zločinci biti kažnjeni. Ovo se može još bolje postići znatno kraćim tekstovima. Naše mišljenje je da je u ovom trenutku za Srbe – i za sve Jugoslovane mnogo važnije poboljšati vesti sa ratišta. Ovo će ih sigurno ohrabriti da prevaziđu sadašnje teškoće i patnje i dati im snage da veruju u skorbu slobodu.

Šef vladinog Vojnog kabineta u Londonu i jedan od kreatora i voditelja vojnih emisija koje su na Londonskom radiju davane svakog četvrtka Živan L. Knežević javio se posebnim pismom 20. decembra 1942. godine predsjedniku Ministarskog savjeta. Taj predsjednik je zastupao ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva.

... Kao šef Vojnog kabineta u toku cele godine održavao sam vrlo tesan dodir ne samo sa britanskim ministrom vojnim, već naročito sa mnogobrojnim tajnim engleskim servisima, gde sam kao šef Vojnog kabineta vodio poslove oko celokupne akcije u našoj zemlji. Ovaj posao izazvao je naročite izdatke koje nije imao ni jedan drugi oficir... jer mi je plata od 100 funti smanjena na 81... Molim gospodina Predsednika da mi se od 1. januara 1943. godine dodeli specijalni dodatak.

Major Knežević moli da se njegov raport, kako ga je nazvao, "ne shvati kao materijalistička želja za bogaćenjem, već kao neophodna potreba izazvana isključivo službenim razlozima..." Slobodan Jovanović kao predsjednik vlade je na tom raportu dopisao: "Mišljenja sam da se njegovoj molbi izade u susret".

## NEMOĆNI MINISTAR ZA INFORMACIJE

Povodom čitanja jedne od emisija protivno stavu cenzure direktor BBC-a Kirkpatric se najprije pismeno obratio dr. Većeslavu Wilderu koji je upražnjavao funkciju direktora vladinog Odjeljenja za informacije. Wilder je obnašao tu funkciju, nazivan je i ministrom za propagandu kraljevske vlade, ali je često zaobilazan kad je koncipirana i realizovana vladina propagandna djelatnost iz Londona. Jača je, da ne kažemo odlučujuća, bila riječ Živana Kneževića i njegovog vojnog kabineta nego Odjeljenja za informacije i ministra.

Čak i kad je bio u prilici da kaže šta misli često nije uvažavano njegovo mišljenje. Kad bi mu se prethodno davao na uvid materijal pripremljen za emisije to često nije bilo ono što je kao finalni tekst emitovano. Za te promjene je saznavao post festum, u Radio-Londonu, kad bi ono što je emitovano uporedio s onim što je prethodno odobrio kao ministar propagande.

Zato se i Wilder, primivši Kirkpatricovo pismo, našao u nedoumici: o pitanjima iz njegove nadležnosti odlučuju drugi. Njega čak više puta i ne konsultuju za stav. Zato je Wilder, dan po primitku toga pisma, 8. decembra

1942. godine odgovorio Kirkpatricu: Wilder se u potpunosti slaže sa Kirkpatricovim mišljenjem "o tekstovima koje priprema naš Vojni kabinet. Svoje istovjetno mišljenje sam izrazio i predsjedniku u subotu 6. decembra jer sam u BBC-u imao priliku da pročitam određene tekstove koje su pripremili naši vojnici."

Wilder, potom, priznaje svoju nemoć: ja nisam taj koji cenzuriše ove emisije. "Moje skromno mišljenje je da bi bilo dobro da predsjedniku ukažete na iste momente koje ste meni naznačili".

Kirkpatric je tako i učinio: naznačio je predsjedniku izbjegličke vlade ono što je ličilo na zamjerku ili prigovor. I suočio se sa arogancijom. Predsjednik vlade je pozvao lično Kirkpatrica na razgovor "po ovom pitanju". "Jer mi ne možemo da čitke prelazimo preko zločina koji se vrše nad našim narodima - bugarskom, mađarskom i albanskom. To je istovremeno bila reakcija predsjedništva emigrantske vlade na postepenu sve uočljiviju izmjenu klime i odnosa BBC-a prema četničkoj propagandi na Londonskom radiju. Nije se mogao naći odgovor Kirkpatrica na pismo koje je primio i šta je u tome kazao u razgovoru sa Slobodanom Jovanovićem kao predsjednikom vlade.

## CRNJANSKI O DIRIGOVANJU PROPAGANDOM IZA KULISA

U jesen 1941. godine Miloš Crnjanski je u Londonu u svojim "Embuhadama" zapisao: "Nisam ja ništa tražio, nego sam nudio svoju saradnju i tvrdio, da ne rade dobro i da bi, uostalom, trebalo organizovati emisije za našu zemlju, prema primeru Francuske, jer ekipa generala De Gola radi odlično, a naša neinteresantno i monotono.

... Oni su nam savetovali kako da se borimo protiv nemačkih tenkova. Da čekamo, vele, kad Nemci izadu iz tenkova da puste vodu, da ih onda ubijamo... Vlada je, kaže, rešila da uspostavi neku vrstu ministarstva za propagandu u Londonu i da ga poveri Kuharu, katoličkom popu. Stampu u poslanstvu zadržava Jefčić, dosadašnji ataše za štampu... Ministar Kuhar bio je bivši urednik "Slovenca", katolici su bili sve eminencije u Forin Ofisu, stvar je, dakle, bila u redu... De facto, docnije se videlo, da svu našu propagandu diriguje, iza kulisa, Pepić. Du koje mere je Pepić vladao, u mnaku, Simovićevo propagandom, vidi se po jednoj butaui Slobodana Jovanovića, kad sam mu jednom rekao, da je izmislio, i kapitulaciju, i gerila, i Dnažu: "Nisam ga ja izmislio", rekao mi je Jovanović, lutito. "Pepić ga je izmislio". Ostaje samo pitanje ko je Pepića izmislio."

**Četvrti dio**

**ČETNIČKA RADIO-PROPAGANDA SA  
BLISKOG I SREDNJEG ISTOKA**

## TAJNE I LAŽNE RADIOSTANICE

### Četničke, ustaške, partizanske

Oglasila se, 11. lipnja 1941. godine, tajna radiostanica "Zrinjski". Ona se obraćala slušaocima u Jugoslaviji, poglavito Hrvatima. *"Hrvati... Slušajte šta Italijani govore o nama... 'Hrvatski Narod' i 'Novi List' pišu da će Hrvati vječno biti zahvalni Hitleru i da nikada neće zaboraviti pruženu pomoć. Kako se ne srame ti ljudi... Pavelić je i dalje ostao sluga Italije... Pavelić i njegovi drugovi su nam nekoliko najsrमतnijih stranica povijesti... Ne smijemo dozvoliti da nam pričaju da imamo baš ono što smo zavrijedili. Ne dajmo naše srce i čekajmo dok ih ne izbacimo! Van s njima /Nećemo ih mil, Još Hrvatska ni propala".*

Slična toj bila je i radio-stanica "Šumadija". Nastupala je kao tajna stanica na 24 m i javljala se između 20,00 i 20,15 sati. Obraćala se Srbima. Tako i 17. avgusta 1941. godine upućuje apel srpskom narodu.

*"Obraćamo se poglavito omladini da prestane sa sterilnom borbom i da ne gubi uzalud glavu... Spremajte se, patrioti, za predstojeću borbu protiv Švaba. Organizujte se onako kako su to nekad radili naši stari... Apelujemo na komuniste da prestanu sa ideološkom borbom i da se po primeru Moskve, koja se danas bori zajedno sa Englezima, protiv Hitlera, udružite sa srpskim nacionalistima za zajedničku akciju protiv Švaba. Znak za početak te borbe daće radio-stanica 'Šumadija'".<sup>78</sup>*

U Jerusalimu je postojala još jedna - tajna radiostanica. Funkcionisala je u sastavu Poljske radiofonske službe za balkanske zemlje. *"Na ovoj je radio-stanici kratko vrijeme radio g. Ribarž, koji je 14. jula 1941., pred svoj odlazak za Kairo, predao dalje vođenje te stanice i upravljanje našim misijama g. Dušanu Petkoviću, vicekonzulu generalnog konzulata u Jerusalemu. Petković je radio sam na toj stanici do 22. jula kada mu je dodeljen g. Todor Skrbić, kao pomoćnik. Od tog vremena sve do ukidanja te stanice od strane britanskih vlasti, 17. septembra 1941. godine, istu je vodio g. Petković i g. Skrbić, a Skrbić naročito. Emisije su održavane svakog dana, sem nedelje, u 10,30 uveče, a Spiker je bio g. Skrbić i g. Petković. Na ovoj stanici, potpuno nezavisnoj, davele su se vrlo borbeno i slobodne emisije".<sup>79</sup>*

Uz korišćenje svojih predajnika na teritoriji Njemačke, pa svojih satelita Mađarske, Rumunije i Bugarske, fašistički okupator je u Jugoslaviji koristio

78 Dr. M. Bjelica i mr. D. Kolendić, *Podaci o radiostanicama u Jugoslaviji za vreme II svetskog rata*, Jugoslovenski institut za novinarstvo Beograd, 1976. "Šumadija", poput stanica "Zrinjski" i "Triglav" spominju se u Vojnoj enciklopediji (knj. VII, str. 514) kao partizanske radiostanice. Istoričarima Vojno-istorijskog instituta u Beogradu nije poznato da su postojale samo takve radio stanice kao partizanske. Oni pretpostavljaju da bi prije mogle biti u pitanju četničke radiostanice.

79 Iz bilješke u Jerusalimu pod naslovom "Rad naše tajne stanice kod Poljaka" od 14. jula 1941. Inače je bez potpisa, niti ima adresu na koju je upućena. Dio je pregleda djelatnosti na razvoju radio-službe.

i tri zatečena predajnika u okupiranom Zagrebu, poslije kratkog vremena neoštećeni predajnik Radio-Beograda u Makišu i kratkotalasni u Batajnici ("Zender Zemlin").<sup>80</sup>

U propagandnom ratu sa NOP-om okupacione i kvislinške vlasti su pokušavale da formiraju tajne i lažne radio stanice. Predstavljale su se da su partizanske. Dejstvovala su iz zemlje.

U jesen prve ustaničke godine počela je da radi i jedna neuobičajena radiostanica. Prva je partizanska. Njemački radio-uređaji u borbi pali su u ruke partizana. Na toj stanici govorio je Isidor Brdarić sa slobodne partizanske teritorije.<sup>81</sup>

*Valjevski partizanski odred je početkom septembra 1941. godine u okršaju sa njemačkom kolonom zaplijenio veće količine oružja i opreme, kao i jednu veću radio stanicu. Ovaj ratni plijen predstavlja, ujedno, i početak partizanskih radio-emisija. Rukovanje otpremnikom povereno je Isidoru Brdariću... Tako je ova radio stanica ubrzo počela da emituje saopštenja i vesti iz Vrhovnog štaba NOP-a i to u trajanju od pola časa. Radijus joj je dostizao 150 kilometara, što je za ono vrijeme bilo značajno.*

Nijemci su pokušali da joj ometaju rad jednom lažnom radiostanicom na istoj talasnoj dužini. Taj radio je govorio u ime ustanka i partizana. Moglo je po nekim sadržajima koje je emitovao izgledati da je stvarno protiv okupatora. Nastojanje da zadobije pažnju slušalaca imala su i uspjeha: neki su bili uvjereni da su na radio-aparatima uhvatili partizansku radiostanicu. Mnogi su se oduševljavali da "imamo i svoj radio!". Pojedinci su i nalegli na provokacije ovog radija i - stradali. Nasjeli su na pozive kakve nije upućivala partizanska ili ilegalna organizacija u okupiranim gradovima. Oni koji su, nasjedajući lakovjerno pozivima lažne radiostanice, nisu stigli da saznaju za upozorenje PK KPJ za Srbiju od 7. novembra 1941. godine. "Valjda ste obaviješteni da na 25,5 metara govori u 9 sati i 10 minuta neka 'partizanska' radio stanica. To je najnovija podlost Gestapoa. O tome obavestite sve u vašem kraju..." Propagandom te 'partizanske' radiostanice neposredno je rukovodio šef Specijalne policije - Bećarević, a emisije čitao zloglasni agent - Grujičić. Uskoro je taj pokušaj okupacionih i kvislinških vlasti prestao da djeluje.

Borba je 22. XI 1941. godine donijela saopštenje Vrhovnog štaba o pojavi tajne radiostanice. "Na talasnoj dužini oko 25,5 metara daje svaki dan emisiju stanica koja sebe naziva 'Radio stanica narodnooslobodilačkih i partizanskih odreda Jugoslavije'. U stvari pomenuta stanica je delo provokatora u službi fašističkih okupatora". Radio-govornik sa te stanice se obraćao slušaocima na način kojim se liči na povjerljivo saopštavanje i borbenost svojstvenu partizanima. Taj glas

80 Radivoje Marković, *Razvitak radija i televizije u novoj Jugoslaviji*, Novinarstvo, Jugoslavenski institut za novinarstvo, Beograd, br. 1-2, god. XI, 1975.

81 Politika, 1984., *Prve partizanske radio-stanice*.

je pozivao na otvorene ispade, provocirao i navlačio naivne borce da nalete na postavljene crne zasjede. Tako sve dok nije umuknuo.

## RADIO-KUJBIŠEV, EMISIJE IZBJEGLIČKE VLADE I KOSTA KRAJŠUMOVIĆ

### Bilo je i časnih profesionalaca među kraljevskim propagandistima

I Radio-Kujbišev je izvjesno vrijeme imao emisiju jugoslovenske izbjegličke vlade. Uređivao ju je Kosta Krajšumović, propagandista koji je djelovao na Bliskom Istoku. Tražio je od pretpostavljenih da ga upute na rad u Rusiju. U Kujbiševu je djelovalo i jugoslovensko poslanstvo kraljevske vlade. Krajšumović je u tom poslanstvu pripremao pregled pisanja štampe. On je 28. decembra 1942. vodio emisiju jugoslovenske vlade na Radio-Kujbiševu. U toj emisiji govori: "Časopis 'Priručnik agitatora' objavljuje... Slobodoljubivi narodi sveta uče se da se bore protiv fašističkih osvajača. Sjajan primer daje ogroman zamah partizanske borbe u Jugoslaviji, koja se širi i po drugim okupiranim zemljama... Partizani i oslobodilačka vojska u Jugoslaviji postali su velika snaga...

*Povećava svoje naoružanje blagodareći zaplenjivanju materijala od neprijatelja... Jugoslovenski partizani u svom pozdravu pisali su Staljinu za 7. novembar ove godine: 'Staraćemo se da držimo ovdje što je moguće više neprijateljskih divizija i da uništimo živu snagu neprijatelja...'*

Miroljub Jevtović je, istražujući programe toga radija u ratu, nastojao da sazna za sudbinu Koste Krajšumovića. Šta se desilo s njim pošto je emisije jugoslovenske kraljevske vlade na Radio-Kujbiševu uređivao bitno drugim sadržajima od onih koje je u to vrijeme emitovao Radio-London?

Krajšumović je u Kairu uređivao "Jugoslovenski glasnik". Nakon prelaska u Kujbišev, dokle je putovao 22 dana, sastavio je prvi izvještaj 5. novembra 1942. godine. Taj izvještaj je zapravo pregled pisanja svjetske štampe o partizanima u Jugoslaviji.<sup>82</sup>

Poslanik izbjegličke vlade u SSSR-u S. Simić šalje 4. novembra 1942. iz Kujbiševa telegram Ministarstvu inostranih poslova u London. "Molim odrediti platu i poslati po engleskom kuriru za Krajšumovića. On nije primio platu za septembar, kao ni plate atašea za štampu ovdje, za oktobar i novembar. Mišljenja sam da mu plata ne može biti ispod 500 dolara, kao činovniku IV grupe."

82 Miroljub Jevtović je u Okružjenju dokumentacije SSJF-a i dokumentima izbjegličke vlade za 1942. godinu pronašao 69 izvještaja koje je Krajšumović poslao u London. Na osnovu tih izvještaja sastavljao je priloge u jugoslovenskim emisijama Radio-Kujbiševa, izazivajući veliko interesovanje javnosti u zemlji.



Iz Ankare Šumenković je 5. novembra 1942. godine javio Poslanstvu kraljevske vlade u Kujbiševu: "Ambasada primila za Krajšumovića razliku prinadležnosti za februar, jula ove godine dolara 240. Njemu izdate akontacije dolara 1092. Molim pošaljite mi što pre na popunu kase 852 dolara".

U propagandnom aparatu koji je za izbjegličku vladu i ravnogorski pokret djelovao u Jerusalimu često se nailazi na imena Branislava Denića i Dušana Petkovića.<sup>83</sup> Oni su po broju emisija i ostalim obavezama bili veoma angažovani u ekipi za propagandu. Nepoznato je šta je na kraju bilo s njima. Ponešto o njima može se naći u dokumentima iz dosijea izbjegličke vlade. U jednom se krajem septembra 1942. godine, kaže da je "B. Denić oboleo na plućima". Za Dušana Petkovića se može saznati da je "morao operisati čir na stomaku..." Miroljub Jevtović pretpostavlja da je loše zdravstveno stanje ovih kraljevskih propagandista posljedica napornog rada, ali i psihološkog pritiska, sve jasnijih i brojnijih informacija o pravim patriotima koje su morali prešućivati kao boraca protiv okupatora u Jugoslaviji. Nađena je i njihova molba da im se pomogne: "... Nemoguće je nastaviti rad sekcije ako ne dodelite..." Potom su zatražili da budu razriješeni svojih dužnosti. Denić iz porodičnih razloga i Petković zbog bolesti. Odgovorio im je predsjednik vlade dr. Slobodan Jovanović: "... Za sad nemoguće udovoljiti Vašoj molbi da budete razrešeni dužnosti".

Jedan iz te ekipe propagandnih djelatnika u Jerusalimu je i Kosta Krajšumović. Za njega Jevtović piše da je bio usmjeren "da časno i profesionalno objavljuje radio-informacije i komentare. Tako je zapaženo, u Londonu je zapisano, kako je u jednoj emisiji iz Kujbiševe rečeno da će govoriti - čitati K. Krajšumović, a čuo se neki 'nepoznati glas'. Šta se stvarno dogodilo? Kada je Kosta Krajšumović stigao u SSSR iz drugog dokumenta, datiranog 5. oktobra 1942. godine, može se saznati da je "... Krajšumović operisao grlo u Rusiji..." Dakle, otuda taj drukčiji glas".<sup>84</sup>

## JERUSALIM KAO ČETNIČKI "KARAĐORĐE"

Prva emisija radija, koji se deklarirao kao četnička stanica koja postoji i djeluje u Jugoslaviji, oglasila se 20. novembra 1942. godine. Zvala se *Karadorđe*. Miroljub Jevtović je u dokumentima koje je istraživao ustanovio da je to ustvari jedna od emisija koje je lansirao *Radio-Jerusalim*. U tu vrstu četničkih stanica spadaju još i neke druge. Za ovu "radiostanicu" na jednom dokumentu

je označeno slovom i brojem "R 8899, 22. decembra 1942. godine", sa napomenom: "Karadorđe of the Yugoslav G.H.Q.'s from dm. Drugim riječima, to je glasilo Vrhovne komande Draže Mihailovića."<sup>85</sup>

Prema tome, Radio-Jerusalim se oglašavao kao četnička stanica "Karadorđe" koja, tobože, djeluje u Jugoslaviji. Njegove emisije su počinjale taktom sa muzičke ploče "Spremite se, spremte četnici". Emisiju 20. novembra 1942. naizmjenično su spikirali Petković i Nenadović. "Ovde četnička stanica 'Karadorđe'! Naše geslo: 'S verom u Boga, za Kralja i Otadžbinu!' Četnička stanica 'Karadorđe' daje svoje emisije svakog dana u 6 časova i 25 minuta do 6 časova i 50, na kratkim talasima dužine 42 metra.

Petković: "Sada ćete čuti glas srpskih osvetnika. Prvo ćete čuti naročitu poruku Draže Mihailovića. Ta poruka glasi: 'Naponi Jugoslavije i žrtve srpskog naroda dale su nam pravo da u krilu demokratskih naroda, prijateljske Engleske, Amerike i bratske Rusije, uzdignute glave čekamo dan pobjede... da istrajemo do kraja i udruženi nastavimo borbu protiv morskog neprijatelja. Zato pozivam sve Jugoslovene da me slede u borbi do pobjede..."

Nenadović: "Braćo Srbi! Večeras prvi put govorimo iz Štaba četničke komande i njegovog komandanta Draže Mihailovića. Sam naziv stanice i naše geslo kazuje ceo naš program. Mi ćemo od večeras biti glas slobodnih Srba onih koji od 6. aprila ne ispuštaju iz svojih ruku... slavom ovenčanu državnu zastavu. Kroz naše reči, vi ćete čuti otkucanje njihovog junačkog srca... topao dah srpske duše... koji su danas najveći ponos, potomci Miloša i Marka."

Petković: "Ovi Dražini osvetnici, to je kremen kamen... To je soj Nemanjića, duh kosovski, 'ljudi trpe a žene nariču', a čašu meda još niko ne popi dok je čašom žuči ne zagreči... Draža Mihailović je živi simbol... primer budućim pokoljenjima..."

Sa ove stanice, kao što smo nagovestili ranije, mi ćemo biti glas četnika i njihovog komandanta Draže... govoriti u njegovu ime..."

Nenadović: "Svi oni koji vode odvojene akcije, mimo generala Draže, čine to na svoju ruku, i svoju odgovornost. Oni za to nemaju pristanak našeg Kralja. Tim odvojenim akcijama, oni cepaju snagu celine". Sa Istoku g. Donović izveštava: "Iz teksta Dražine emisije od 18. ov. meseca Englezi su izbacili odgovor na izazivanje 'Slobodne Jugoslavije' i priču o partizanskim udarnim brigadama. Vi ste mi javili o demaršu Forenj Ofisa. Molim dejstvovati ponovo jer je nelogično da se njegova stanica, koja govori kao da je iz zemlje, ne osvrće na napade na njega."

83 Miroljub Jevtović, Isto.

84 M. Jevtović, isto, 415.

85 U publikaciji Jugoslovenske radiotelevizije pod naslovom "Produkcija o radiostanicama u Jugoslaviji za vreme II svetkog rata", objavljenoj u okviru proslave 50 godina radiodifuzije u Jugoslaviji - te podatke prikupili dr. Mihailo Bjelica i mr. Dubravko Kolendić - u spisku radiostanica NOP-a navodi se trinaest stanica, među kojima i neke koje nisu ni sa teritorije Jugoslavije, niti su pripadale NOP-u. Među okupatorskim radiostanicama navodi se dvanaest radiostanica. Tako se pod brojem III pominje "Radio Vrhovne komande Draže Mihailovića", u kojim podacima nema "Karadorđa".

Riječ je o Radiostanici "Karadorde" koja, kobajagi, djeluje u zemlji a ne izvan nje - iz Jerusalima. Zato Donović moli "da se preduzmu mere preko Forin Ofisa da se u emisijama radija 'Karadorde', pošto ova stanica radi kao da govori iz zemlje, emituje sve što đeneral Mihailović dostavlja. Inače ova stanica nema razloga da postoji, ako ne može da govori kao slobodna stanica Jugoslovenske vrhovne komande u zemlji."

Donović traži odgovor kraljevskog ministarstva inostranih poslova kako bi o rezultatu obavijestio Mihailovića. "Karadorde se predstavljao domaćim četničkom radiostanicom koja djeluje na teritoriji Jugoslavije. U njenim priložima može se vidjeti kako je sve djelovala. Ona je donosila i rubriku epigrama a slovila kao 'Dražina četnička emisija.'" Evo dva od tih epigrama:

- Dr Miroslavu Spaljkoviću  
"Nekad je bio dobar diplomata,  
Sada mu je pošlo da mušice hvata.  
Izdala ga pamet, izdala prostota,  
Pa i šta bi drugo do da muve hvata".  
Milanu Nediću

"To je junak - bar on tako kaže,  
Nemce služi, srpski narod laže,  
Grešnik težak, proklet uvek bio,  
Ti Nediću, srpska krvopijo!"

Epigrami su završavani pločom "Kraljevo kolo"

Zato što se, tobože, javlja iz zemlje, sa okupirane teritorije, njegovih djelatnici uvode i satirične rubrike da bi emisije učinili što privlačnijim za slušateljstvo.

Isti taj radio je pod imenom "Karadorde" a ispod krova Radio-Jerusalima 24. novembra 1942. objavio, uz ostalo, i rubriku "Smeh kroz suze": "Zašto ustaše nose na svojim uniformama znak 'U' i šta taj znak znači?" "Znak 'U' je početno slovo reči 'Ubica' koja označava njihovu profesiju..."

Draž je neštedimice hvalio Karadorde. Kraljevskom delegatu na Bliskom istoku pred kraj 1942. godine Jovanu Donoviću on šalje telegram: "... Emisije stanice Karadorde uopšte briljantne. Molim produžite tako. Skupiću za vas što više materijala. Naročiito je dobar dijalog: 'Alo Begrade!' Pesme takođe dobro izabrane. Uopšte vrlo sam zadovoljan i ja i narod blagodarimo za emisiju i organizaciju propagande..."

## EMISIJE IZ JERUSALIMA "IMAJU SE DAVATI KAO EMISIJE IZ ZEMLJE"

Nastanak još jedne radiostanice nagovijestio je Jovan Donović iz Jerusalima u pismu potpredsjedniku izbjegličke vlade Slobodanu Jovanoviću u London.<sup>86</sup> "Ove emisije imaju se davati kao emisije iz zemlje" - piše kraljevski delegat na Bliskom Istoku.

"Jedna moćna kratka radio-stanica... koja bi iz Palestine imala da vodi najštriju propagandističku delatnost... već se užurbano montira i počće sa svojim emitovanjem 10. decembra. Ekipe g. Denića dobiće time jednu izvanredno važnu misiju... Sa tri emisije dnevno: jutarnjom, podnevnom i večernjom... - da osigura za sve ove emisije razne talase, da svaka emisija funkcioniše kao zasebna radio-stanica i po svome tonu i sadržaju. Biće moguće slušati i u Londonu... gde bi Kraljevska vlada trebala da organizuje prislušnu službu kako bi davala svoje sugestije i naređenja.. Neće biti moguće ometanje prijema emisije u Jugoslaviji..."

1. Ove emisije imaju se davati kao emisije iz zemlje... Moraće, bez odlaganja, da odgovaraju na emisije radio-stanice u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani... ton emisije oštar do krajnosti.

2. Pres-birou je neophodno da mu dostavljam informacije do kojih ne može doći...

3. Ove će emisije biti slušane u najvećoj meri... One će imati daleko veći uticaj od emisija u Londonu, koje moraju ostati uvek u takvom tonu da su često neinteresantne... Računati sa privlačnošću koje imaju tajne emisije.

Ja ću Vas obavestiti o talasnoj dužini i vremenu naših emisija".<sup>87</sup>

Šestog juna 1941. godine BBC je saopštio da će "Jerusalimski radio početi danas sa emisijama na srpskohrvatskom jeziku. Ove emisije biće vršene svakog dana u 20,45 na talasnoj dužini od 449 metara". Dva dana kasnije taj radio je dao obavještenje da "i Radio-Kairo svako veče daje vesti na našem jeziku. Ovo je interesantno baš u času kada se jugoslovenske vojne snage bore rame uz rame sa saveznicima na Bliskom Istoku. Isto tako daje vesti na našem jeziku i Radio-Jerusalim".

Ove dvije najave i reklamiranje radio-emisija iz Kaira i Jerusalima upućivale su da su one na izvjestan način povezane u jedinstvenu mrežu propagande Britanaca.<sup>88</sup> Već 7. juna 1941. godine Radio-Jerusalim je prenosio govor potpredsjednika jugoslovenske kraljevske vlade prof. dr. Slobodana Jovanovića. Sutrađan kraljevski delegat na Bliskom Istoku Jovan Donović doslovno

86 Strigo pov. No 202

87 "Dr. S. Jovanović NB - Dostavni radio-oteku. Obavestiti službe".

88 Na to ukazuju i mnoga dokumenta koja je, izučavajući prošlost RTV medija, pronašao Miroslav Jevtović i dijelom ih saopštio u svojoj knjizi "Šta kaže Radio-London", "A-S DELO", Beograd.

ponovio taj Jovanovićev govor i dodao vijest: "Eksplodija municije oštetila je dve trećine Smedereva... Ovom prilikom poginulo je 800 nemačkih vojnika, koji su bili poslani kao pojačanje da uguše četničku akciju... Nemačke vlasti nastoje da ovu eksploziju pripisuju četnicima, kako bi ovu priliku iskoristili da nastave sa svojim nedelima nad srpskim narodom". Tvrdjenje o dolasku Nijemaca u Smederevo, radi intervencije zbog "četničke akcije" ništa nije moglo da potvrdi i dokumentuje. Tih junskih dana u Podunavskom kraju nije bilo sličnih akcija, ali su one postojale u propagandnoj kombinatorici Jovana Đonovića.

Najprije se javljala kao tzv. otvorena jugoslovenska emisija "D", katkad samo kao "jugoslovenska radiostanica" i to sa jugoslovenske teritorije. Mnogi slušaoci su povjerovali u to. Veliki broj ih je bio zbunjen. Ona se i 5. avgusta 1941. godine predstavljala da emituje sa teritorije gdje su i radio-slušaoци. Da s njima dijeli sve opasnosti koje potiču od okupatorskih pozornika. "Braćo i sestre! Govorimo vam sa naših radio-stanica, sa jugoslovenske teritorije. Pošlo nam je za rukom, istina posle velikih muka, da stvorimo svoje jugoslovenske radio-stanice. Ova potreba se naturila zbog toga što sa beogradske, zagrebačke, ljubljanske, skopske radio stanice danas govore neprijatelji našeg naroda ili njihovi špijuni i slugе. Slušajte nas redovno, i o našim emisijama, u najvećem poverenju saopštite svojim bliskim. Ako bi se desilo da katkada bude prekida u našem radu, znajte da je on samo privremen, jer mi smo pripremili i rezervne stanice, za slučaj da nas neprijatelj bude otkrio i uništio koju od stanica". Na dokumentu ove emisije je ime: Branislav Denić, 4. avgust 1941.

Već 7. avgusta Jugoslovenska radiostanica poručuje "braći i sestrama da vazda prve naše misli budu upućene ličnosti našeg mladoga kralja Petra II. Ležite uvek sa mislima o našoj napačenoj, ali viteškoj i gđoj Otadžbini. I onima koji u gorama u dubravama našim neostupno stoje na mrtvoj straži naših državnih interesa i nacionalne slobode. Bog je s nama, pravedna je borba naša, sveta je stvar naša. I mi moramo pobediti. Mi već pobeđujemo!" Ta stanica 9. avgusta 1941. godine prenosi šta javlja Sovjetski informacioni biro iz Moskve. "... da je u Jugoslaviji buknuo otvoreni ustanak protiv nacističke i fašističke okupacije. U mnogim selima i gradovima došlo je do oružanih sukoba između stanovništva i nemačkih grupa. Četnici napadaju nemačke posade, uništavaju komunikacije... U gradovima i selima Nemci streljaju sumnjive osobe... I iz inostranstva se potvrđuju vesti iz Moskve o otvorenom ustanku u Jugoslaviji..."

Kako su u Londonu u to vrijeme zauzeli stav prema ustanku u Jugoslaviji? U dokumentima Vojnoistorijskog arhiva u Beogradu,<sup>89</sup> stoji da je u emisiji Radio-Londona za Jugoslaviju govorio tadašnji predsjednik izbjegličke vlade Dušan Simović. "... Kraljevska vlada zna da šaka nesavesnih ljudi današnjom prevanom akcijom nanosi teške patnje narodu. Nevine žrtve koje Nemci danas streljaju, biće isto tako osvećene i na račun Nemaca i na račun onih koji čine da

te žrtve padaju... Čas slobode je blizu, prava vlada u Londonu daje signal kada će početi ponovna borba za slobodu".

O ratu u Jugoslaviji i ustaničkim borbama počev od 1941. godine napisane su mnoge knjige. U velikom broju njihovih naslova piše da su emisije Radio-Londona uticale samo na smirivanje ustanka na liniji "još nije vreme", "čekajte na naš znak". Propaganda za davanje otpora okupatorima dugo nije nahrupila sa Londonskog radija. Njegovi slušaoci nisu znali da iza svega što taj radio govori postoje zakulisne igre.

Britanci su imali direktniji uticaj na emisije Radio-Jerusalima, koji je prostorno bio udaljen od mogućnosti neposrednijeg i svakodnevnog nadzora i upliva izbjegličke vlade u Londonu. Vjerovatno zbog toga je ta stanica u početku podržavala otpor i borbu protiv okupatora. Ona do kraja prve polovine avgusta mjeseca 1941. godine ni jednom nije nagovještavala parolu "još nije vreme". "Trebalo čekati". Ali su ubrzo taj uticaj i ta praksa potisnuli.

Jugoslovenska radiostanica u Jeruslimu 18. avgusta predstavlja se kao da govori sa jugoslovenske teritorije. A Branislav Denić čita: "Dok se krvavi talasi najstrašnijeg sukoba za koji svet zna, sve više šire, u našoj zemlji vodi se jedna strašna borba, jedan užasan rat. Borba četničkog pokreta sve je jača. Naši ustaničnici očistili su čitave krajeve naše bogom blagoslovene zemlje. Sudari... skoro po svim našim krajevima... Naši heroji sa pesmom... za slobodu i nezavisnost".

A zatim se, u istoj emisiji, javlja dr. Marković i savjetuje stišavanje strasti: "Izbegavajte da činite nepromišljena dela i štedite se! Zašto biste krvniku i zločincu, kome je već propisana smrtna presuda, dali prilike da izvrši još neki zločin? Treba da se povučemo u sebe... i da posmatramo i pamtimo."

Dok su, stišavajući ustaničko talasanje, preporučivali da se "povlačimo u sebe", da "posmatramo i pamtimo". Radio-Beograd je to stišavanje 19. avgusta ovako preporučio: "Svaki koji se nalazi u šumama... da se vrati u roku od osam dana... U protivnom, kazniće se smrću. Svaki koji uhvati ili ubije ili pripomogne da se uhvati ili ubije neki komunista dobiće nagradu od 3.000 dinara, a za vođu komunističke bande 25.000 dinara. Jedno lice može dobiti i više nagrada..."

Ustanike i njihovo vodstvo emigrantska vlada naziva "šakom nesavesnih ljudi" koji su se upustili "u preranu akciju da, nanose patnje narodu."

O ustanku, ustaničima, njihovom vodstvu Ervin Šinko<sup>90</sup> piše: "Neki su govorili da je Londonski radio govorio o malom herojskom bosanskom gnezdu (Drvaru). Jula-avgusta 1941. Drvar je bio prvi oslobođen grad u Jugoslaviji u kojem je uvedena narodna vlast. Trećeg avgusta formirani su opštinsko veće i revolucionarni vojni savet kao dva centralna organa narodne vlasti, a 31. avgusta formiran je Narodno-oslobodilački savet - prvi u celoj zemlji... Partizanski obavestajni biro... izdavalu su dnevno obavještenje po radiju kao i novine - Split-ske vesti..."

89 Ka-180-1-53

90 Dnevnik Drvarski 1941, str. 1391, Kupčevost, 1984.

Ta radiostanica nije bila u Jugoslaviji, i te njene emisije nisu davane iz zemlje nego iz Jerusalima. Ona što se, tobože, javljala iz zemlje 22. avgusta 1941. postala je *Radio-Karadorde*. Ona toga dana u ponoćnoj emisiji "D" javlja:

*"Delatnost četnika u Jugoslaviji je dosegla tolike razmere da ni jedan deo zemlje ne ostaje pošteđen od dnevnih napada na nemačke i italijanske trupe od strane ovih..."* Ovu vijest Karadorde naslanja na napomenu: *"Iz Berna je stigao izveštaj o prilikama u našoj zemlji, koje vam zbog interesantnosti ovdje iznosimo".* I ne htijući, time otkriva da izveštaj stiže negde drugde, a ne u okupiranu zemlju *"gde je radio-stanica"*.

### VLADIN CENTRALNI PRESBIRO U JERUSALIMU

U Jerusalimu je djelovao i jugoslovenski Presbiro. On je, pored ostalog, pravio i *"Pregled primljenih vesti o našoj zemlji"*.<sup>91</sup>

Jovan Đonović iz jugoslovenskog Presbira u Jerusalimu kaže da, navodno, nije znao ko stoji iza pojedinih radiostanica kao što su *"Triglav"* - slobodna slovenačka emisija, *"Zrinjski"* i *"Šumadija"*. Kao delegat izbjegličke vlade on 3. novembra 1941. godine piše dr. Slobodanu Jovanoviću. Kaže da te stanice daju radio-emisije sa Bliskog Istoka, ali da one nisu uređivane kako treba. One su *"posve štetne po naše državne i nacionalne interese. Ja imam najozbiljnijih razloga verovati da se ove emisije daju sa britanske teritorije, ili sa teritorije, koje Vel. Britanija kontroliše. Ove emisije nisu ni ruske što se lako može videti iz njihovog stava, koji Presbiro u Jerusalimu redovno kontroliše... Meni je čast umoliti Vas da izvolite službenim putem intervenisati kod Britanske vlade da se jednom pitanje ovih emisija reši kako treba... Ove emisije se dobro čuju i mnogo slušaju na našoj teritoriji, i... unose veliku zabunu kod našeg sveta..."*

Na ovom dokumentu je dopisano: *"Izvideti odmah je li ovo tačno i kako je moguće. S. Ovo S. je Slobodan Jovanović."*

Jovan Đonović se žalio i na emisije radiostanice *"Borba jugoslovenskog naroda za slobodu"*. On piše dr. S. Jovanoviću u London 3. novembra 1941. da je ta radiostanica *"otpočela svoj rad 1. ov. m. i koja tvrdi da radi sa naše teritorije"*. Njene emisije su čisto komunističke - piše Đonović u tom pismu Jovanoviću. *"U emisiji se izdaje naređenje da se prestane sa daljom sabotажom, kako neprijatelj ne bi mogao utvrditi gde se nalaze 'komunistički borci za slobodu Jugoslavije'. Dalje se u emisiji veli da izvesni 'Mihailovičevci' (Misli se na naše četnike, koji nisu komunisti) prišli neprijatelju i da se ubuduće treba čuvati i paziti s kim*

*se radi. Drugim rečima, naređenje komunistima da napuste dalju saradnju sa našim četnicima"*.

*"Ja ću nastojati da se ove emisije ili onemoguće ili suzbijaju protiv-akcijom, koja može ići do vrlo oštrih mera."*<sup>92</sup>

Dušan Petrović je u Jugoslovenskoj emisiji "A" 9. novembra 1942. pročitao: *"Novo Vreme donelo je nedavno članak s naslovom 'Ko gura srpski narod u propast'...Šumski ljudi koji misle da mogu da ruše silnu Nemačku, koja slama Sovjetsku Rusiju... Politički horizont našeg naroda, zbog akcija odmetnika, potpuno je potamneo i jedva naziremo po koji trag sunčeve vedrine"* - piše i okrivljuje đutire Jevreje - dr. Levija, Mošu Pijade, Daviče, Koene, Haime itd. ili svu krivicu za očajničko odmetanje baca na - masona. Na Jevreje, na London i Moskvu, samo neće da kaže istinu da su za sve krivi... Hitler i Musolini.

Kao Otvorena radiostanica Radio-Jerusalim 21. avgusta govori o Istočnom frontu i slučaju hrvatske vojske u borbi protiv boljševizma. *"Ustaše su dosad uglavnom slale one nesvesne šuckorske rulje i balije, a radi parade i ponekog pravog ustašu. Sada, pak, nastoje da i Srbe prinesu Hitleru na žrtvenik... Ludi poglavnik se ludo vara. I da nam bog nije podario jednog Dražu Mihailovića, mi zaista ne znamo 'su čim bismo izašli pred Miloša'. Braćo i sestre u Jugoslaviji! Mesto u ustašku vojsku, svi u šume i gore kod Draže Mihailovića. Mesto protiv Rusa, svi složno protiv ustaških skotova. Ginimo časno, kao ljudi, a ne kao stoka. I mi pišemo... istoriju sveta"*.

Četnička propaganda prema Jugoslaviji, prema tome, upravljena je i iz jerusalimske radiostanice. Nastojanja su da se ona stalno unapređuje. Stoga šef vladinog presbira u Jerusalimu 19. novembra 1942. godine piše komandantu gardijskog bataljona. *"Radi što uspešnije propagande putem radija Centralni presbiro u Jerusalimu namerava da snimi nekoliko naših poznatih rodoljubivih pesama i narodnih kola na gramofonske ploče. Za tu svrhu bila bi potrebna saradnja vojne muzike i vojničkog hora Gardijskog bataljona. Snimanje gramofonskih ploča izvršilo bi se u Tel Avivu... Nadajući se da ćete dati odobrenje"* - unapred izražava svoju zahvalnost šef toga centralnog presbira.

### PROŠIRIVANJE DOMETA I EKSPANZIJA PROGRAMA JERUSALIMSKE RADIOSTANICE

Radio-programi su razvijani i tehničkim unapređenjima radiostanica, naročito povećavanjem njihovog dometa i modernizacijom tehničke osnove

91 Vojno-istorijski institut, Arhiv neprijateljskih jedinica, br. reg. 1/7-1, K 331, a u Arhivu Jugoslavije pod br. 103-138-483

92 Dr. Slobodan Jovanović (pov. br. 397, 17. 12. 1941). NB - Ovo pismo dostaviti... ministru spoljnih poslova za uvidaj radi preduzimanja potrebnih mera. S. Upućeno Dr. Momčilu Ninčiću, 30. 12. 1941."

emisija. Za to se ukazala prilika i u ratnim okolnostima, kada su britanske formacije u Adis Abebi zaplijenile jednu od najjačih radiostanica u svijetu. Tada je Dušan Petković bio vice-konzul Kraljevine Jugoslavije u Jerusalimu, Branislav Denić šef Presbira, a njegov pomoćnik Gruja S. Grcić. Sva trojica su se javljali u emisijama za Jugoslaviju na tamošnjem radiju. Oni su 15. juna 1942. godine izvršili primopredaju dužnosti na prijedlog majora Kendela, šefa britanskog servisa za radiofoniju u Jerusalimu. Denić je tada preuzeo na sebe uređivanje i emitovanje (preko gramofonskih ploča) jugoslovenske emisije na srednje-talasnoj stanici u Jerusalimu... "Jedino će tako biti moguće potpuno odvojiti tajne od javnih i organski uređivati javne emisije u Kairu i Jerusalimu".

Branislav Denić, šef vladinog Presbira ili savjetnik za štampu u Jerusalimu, uputio je 23. juna 1942. godine plan propagande na razmatranje Slobodanu Jovanoviću, predsjedniku Ministarskog savjeta Jugoslavije u London. U pitanju je zamašan plan radio-propagande. U izgledu je da kraljevska vlada dobije radio-stanicu na raspolaganje. Naime, engleski pukovnik Džonson, koji je u Kairu bio šef britanske propagande za Bliski Istok, rekao je Deniću da "Domet jerusalimske radiostanice nije zadovoljavajući". Denić je, s razlogom, uvidio u tome šansu za dalji razvoj pravaca i metoda propagande izbjegličke vlade. To je omogućavala moderna i veoma moćna radiostanica koju su u Adis Abebi zaplijenile britanske trupe. Bila je to jedna od najjačih svjetskih radiostanica. Denić predlaže Jovanoviću da je uzme sa jerusalimskim servisom za radio-emisije za Jugoslaviju i za iseljenike. Hranila bi se sa prislušnih stanica kao i Radio-Jerusalim. Planirao je da to bude centralna emisiona stanica "za naše ljude i krajeve". "Morala bi da ima autonomiju prema britanskim vlastima", koje bi jedino odredile jednog svog oficira za vezu sa šefom ovog servisa.

### PLAN ČETNIČKE RADIO-PROPAGANDE SA BLISKOG I SREDNJEG ISTOKA

Uz nastojanje da se emisije u Jerusalimu obogate muzičkim i govornim sadržajima značajno je instruktivno usmjeravanje ukupne propagande koja se rasprostirala s toga područja.

Za područje Bliskog i Srednjeg Istoka delegat kraljevske vlade Jovan Đonović sačinio je 12. jula<sup>93</sup> podjelu rada raspoloživog osoblja i instrukcije za ondašnju propagandu. Upućene su šefovima propagandnih odsjeka u Kairu i Jerusalimu, te uredniku "Jugoslovenskog Glasnika".

"1. Emisije. Podjela rada u presbira. Na pripremanju, uređivanju i vođenju radiće:

a) Teodor Skerbić - jutarnju... ima biti najborbenija.  
b) Svetozar Marković - dnevnu... polemička... odgovarati na članke novina, govore i dr.

c) Veljko Bačić - hrvatsku emisiju... stalne apele Hrvatima da pridruže Draži M. Preporučivati bojkot i sabotaze. Pomoćni spiker biće gđa Bosiljka Marić.

d) Dušan Petković, uvodne govore za noćnu emisiju, a vesti - Gruja Grcić, koji će biti i spiker. Pomoć. spikera gđa Polak... Emisija obuhvata sva pitanja koja ne ulaze u gornje 3 emisije.

e) Dušan Petković, sav materijal za otvorenu srednjotalasnu radio-stanicu Jerusalim. Spikeri: gđa Vujnović i g. Petković.

Kroz ove emisije, do daljeg naređenja, treba da provejavaju sledeće misli:

"Smer je naše propagande oslobođenje i uskrnuće Jugoslavije po mogućnosti i njeno uvećanje prisajedinjenjem Istre, Gorice, Koroške, Rijeke, Zadra i ostrva. S toga treba podizati narodni duh tamo gde je pao i negovati državnu jugoslovensku ideju. Kroz ove emisije, do daljeg naređenja, treba da provejavaju sledeće misli a propaganda u radio-emisijama i putem štampe će se kretati prema ovim direktivama:

1. Stalno veličanje Nj. V. Kralja Petra II... čuvara svetlih tradicija. Naše neprijatelje, Nemce i Italijane, uvek napadati i iznositi zverstva koja se vrše tokom borbi i posle njih, svuda u okupiranim zemljama. Sve događaje i vesti komentarisati na njihovu štetu.

2. Podizanje vere u pobjedu... Da se prava vlada nalazi u Londonu a da su Nedić i Pavelić izdajnici... Oštro napadanje Nedića i Pavelića... Svakodnevno isticati ličnost Draže Mihailovića, priznanje njemu i njegovim borcima. On se ima prikazivati ne samo kao stub srpskog i jugoslovenskog otpora... oko koga će se okupiti u datom momentu... svi balkanski narodi već i kao simbol... podjarmljene Evrope. Stalni pozivi srpskom narodu na strpljenje, na izbegavanje svega što bi bilo preuranjeno... a kad bude došao Dražin poziv.

- Česti pozivi Slovencima da ne klonu duhom... i da pristupe Draži Mihailoviću... Učestani pozivi Muslimanima... Povremeni pozivi svim jugoslovenskim radnicima da ne idu na rad u Nemačku.

- Komentari naznih govora... Pregled razvoja na bojištima... Nagoveštavati mogućnost balkanske federacije... Istitati sve veću snagu saveznika, a opadanje... neprijatelja...

- Suzbijati tvrdnje da je naša zemlja puna komunista... naša zemlja nije nimalo pogodna za širenje i usvajanje komunističkih ideologija. Naši odnosi sa Rusijom su saveznički i u svojoj osnovi slovenofilski.

3. Sve događaje i vesti, ukoliko je više moguće komentarisati u korist naših saveznika i našu. Toplo govoriti i pisati o naporima i politici velikih demokratija sveta, engleske, američke koje se bore protivu zavojevača i pobornika ropstva.

4. Sa simpatijama pratiti borbe ruskog naroda sa zapadnim zavojevačima,

93 26. juna 1942. godine - Pov. br. 52.

staraajući se da se simpatije naše za Ruse ne shvate kao simpatije za boljševizam.

5. Svaku vest o akciji Kraljevoj, Kraljevske vlade i naše vojske iskoristiti da se kod našeg sveta podigne pouzdanje i vera u bolju budućnost. Našem svetu u zemlji savetovati da se čuva violentnih mera, koje mogu izazvati krvave represalije, i mirno da čeka razvoj događaja. Ukoliko se bude preporučavala sabotaža, treba da se savetuje da se ona čini na takav način da je teško utvrditi na čiju odgovornost.

6. U odnosu na Južnu Srbiju (Makedoniju - op. a.) naša propaganda mora zauzeti stav da smo za nju vodili četiri rata i dva puta izgubili zemlju, i da ne dopuštamo nikakvu diskusiju o njoj. To je klasična naša zemlja i sva zalivena najboljom našom krvlju. S toga, ko bi god pokušao da diskutuje nacionalnu i državnu pripadnost naših južnih krajeva, direktno izaziva ceo srpski narod.

7. Crnogorcima podvlačiti da su i oni istorijski težili da prošire srpske države, a nikako da ih smanje ili rasturaju. Oni su uvek bili za slobodu, i danas moraju biti za nju; sada su pali u italijansko ropstvo, koje neće dugo trajati. Njihove istorijske težnje za stvaranje velike jugoslovenske države biće opet brzo ostvarene. Bez Jugoslavije za njih, kao i za sve druge, treba da je jasno, da nema slobode.

Stalni pozivi hrvatskom narodu na bojkot, sabotaže i dizanje na oružje... pristupanjem trupama Mihailovića.

8. U pogledu Hrvata treba objašnjavati da je jedna šaka tuđih agenata izvršila izdajstvo prema državi i samim Hrvatima. Pomogla je da se slomi naša država i porobi ceo narod pa i Hrvati. Pored toga, najbolji deo hrvatskog naroda otrgnut je od Hrvatske i bačen direktno u ropstvo svojih vekovnih neprijatelja, Italijana. U zamenu za to... u Zagrebu, naši neprijatelji dali su u ropstvo skoro 2 miliona Srba. Da bi robu bilo lakše, stavljen mu je u ropstvo brat. Marionetska Pavelićeva "Slobodna Hrvatska" veštačka je i privremena tvorevina. Ona će trajati samo dote dok se ne rastoči nemačko-italijanska sila. A tada, doći će pred sud saveznika i naroda, kako je to u svom govoru naglasio g. Vinston Čerčil, svi izdajnici i grobari narodne slobode. Hrvati treba da znaju i da shvate da bez Jugoslavije nema ni njihove slobode.

9. Sa simpatijama govoriti o borbama grčkog naroda. Kooperirati s njima uvek kada se može i gde se može. Grci su naši glavni saveznici na Balkanu.

10. Gde god se može i kad god se može sa simpatijama govoriti o borbama braće Čeha i Poljaka. Oni su naši prirodni saveznici, a pored toga i krvni srodnici.

11. Ukazivati simpatiju prema akciji generala De Gola i Slobodnih Francuza. Ako bi se napadala vlada u Višiju, prema francuskom narodu treba imati dužne obzire. Ne treba zaboraviti na usluge koje nam je u prošlosti učinio ovaj veliki narod.

12. U pogledu na Bugare, treba podvući da je Koburška dinastija, naslonjena na militariste, komitadžije i šoviniste, dva puta izdajnički napala na nas. Protivu njih, biti uvek i svuda. Bugarski narod ne napadati, ali ga ne braniti. On treba unutrašnjim snagama da dokaže da je slovenski i bratski. Njegova situacija 1941. godine bila je bolja nego naša. Mi smo ga pokrivali sa severa. Pa ipak nije pokazao

životnu snagu i širinu duha kao što smo to pokazali mi. Zato treba svojom voljom i svojom snagom da sebi prokriži put ka zajednici demokratskih naroda i južne slovenske braće. Da ne bismo otežali unutrašnje prodiranje u Bugarskoj, narod ne treba optuživati, ali zato ga ne možemo ni braniti.

13. Mađari su oduvek bili neprijatelji Slovena. Oni su vekovima uguñjavali Hrvate i deo Srba. Mađarska džentrija to i danas hoće. Ne treba zaboraviti da je u evropskom ratu naš narod najviše stradao od Mađarske soldateske i Mađitra uopšte. Oni i danas vode svirepu akciju istrebljenja našeg sveta u krajevima koje su okupirali. S toga uvek i svuda ustajati protiv njih. Ceo narod treba da zna da su nam to zakleti neprijatelji. Danas učestvuju u borbi protivu Rusa, kao što su tu skoro učestvovali u borbi protivu nas, a nešto ranije protivu Čeha. Uvek u borbi protiv Slovena. Gde god se može i kad god se može, treba naglasiti, da u interesu budućeg mira i poretka u Evropi, ovaj narod treba da bude sveden na pravu meru, ako još i zaslužuje da ima svoju nezavisnu državu.

14. Rumunski narod ne napadati. Ali, osuđivati njegove upravljače, koji su bacili u ropstvo svoj narod i najzad izložili ga ratu sa istočnim susedom.

15. Uzdržavati se od kritike stava turske vlade, utoliko pre, što nam Turci jednog dana ipak mogu postati saveznici, pogotovu ako bugarski narod ne imadne snage da raščisti sa svojim upravljačima i do kraja ostane u taboru naših neprijatelja.<sup>94</sup>

Tako program propagande Radio-Jerusalima ponovo poziva Srbe na strpljenje, čekanje kad bude došao Dražin poziv, a hrvatskom da se diže na oružje, bojkot i vrši sabotaže. Draži Mihailoviću je dato ono mjesto na kojem će se i dalje veličati, isticati njegova ličnost i odavati mu priznanje kao stupu oko koga će se okupiti svi balkanski narodi.

Radio-Jerusalim u međuvremenu nagovara i Crnu Goru da "čeka čas za opšti pokret koji će doći". U emisiji 21. jula 1942. ovaj radio kroz usta Dušana Petkovića, govori: "... Crna Goro, ponosito stenje... Posvećujemo svoje misli tebi... gnijezdu sokolova... Mi znamo da su se svi Crnogorci... okupili oko Draže Mihailovića našeg današnjeg Miloša Obilića... Ali, mi znamo da je tvoj orah voćka čudnovata, ne slomi ga al' polomi zube... Čas za opšti pokret će doći..."

## PRISLUŠNA SLUŽBA U JERUSALIMU

Gomila tekstova-zapisa iz raznih radio-emisija mnogih radiostanica svjedoči da su ih prisluškivali u Jugoslav Monitoring u Jerusalamu. Osluškivači su

<sup>94</sup> Miroslav Jevtović pretpostavlja da bi autor ovih direktiva mogao da bude Jovan Đonović, delegat kraljevske jugoslovenske vlade za Bliski i Srednji Istok. Ali ne treba isključiti mogućnost da ih je možda, po njegovom zahtjevu, napisao Branislav Đenić ili Dušan Petković.

bili snabdjeveni njihovim stalnim rasporedom, slušali ih i bilježili. Težište je bilo na emisijama davanim na srpskohrvatskom jeziku. Dakle, onima koje su namijenjene Jugoslaviji. Zabilješke osluškičavača su sređivane i otpremene na analizu posebnih grupa ljudi. Ovi su na osnovu toga sastavljali priloge i za radio-emisije i za štampane listove i druge publikacije. Ali emisije su pomno slušali i obični ljudi u zemlji, mnogi bez potrebe i pretenzije da ih bilježe već da pamte i prepričavaju. Tako su činile grupe i pojedinci u oružanim formacijama ravnogorskog pokreta, u kvislinškim režimima na tlu Jugoslavije. NOP i partizanske jedinice su imale agitprop-odjeljenja, koja su postojala i pri narodnooslobodilačkim odborima i pri komitetima KPJ. Svi su brižljivo slušali ono što kaže radio.<sup>95</sup>

Iz Jerusalima se 11. avgusta 1942. Dušan Petković žali kako radio prijemnik za prisluškičanje emisija za Jugoslovene praktično ne može da se koristi. Kaže da se najvažnije radiostanice, kao *Glas Jugoslavije, Zrinjski, Šumadija, Triglav, Beograd, Zagreb, Donau* na srednjim talasima, *Nju Jork* i *Moskva* mogu tek povremeno, a neke od njih nikako se ne mogu čuti u Jerusalimu.

Nema arhivskih podataka koje su se sve radiostanice mogle čuti u Jugoslaviji. Slušane su one na koje su ljudi mogli naići vrteći radio-skalu, pa su pamtili pozicije na skali i vrijeme onih emisija koje su mogli slušati ili su ih posebno privlačile.

Ko sve kao pojedinac može pratiti sve moguće emisije na radio-prijemniku? Ako nije mogao pojedinac, mogli su timovi onih koji su na raznim stranama svijeta prisluškičivali, bilježili ili snimali. Poslije je to bivalo dostupno širim krugovima ljudi. I Oblasni komitet KPJ za Bosansku Krajinu, primjerice, formirao je tim propagandista, koji su izdali preko 300 brojeva *"Radio-vijesti"*. U tom timu je bio i pjesnik i prozni pisac Branko Ćopić. On je stihovima govorio i o ljubavi prema radiju, ali i ljutnji boraca zbog nekih radio-emisija.

"...Oj, radio, Radivoje, / dobro moje. / Oj, radio - spravo smeđa, / prebiću ti štapom leđa".

## REDUKCIJA OBIMA I BROJA EMISIJA

Prije nego što će biti potpuno obustavljeni informativni programi na srpskohrvatskom jeziku iz Jerusalima počelo je smanjivanje broja i obima tih emisija. Ta *"Otvorena radio-stanica"*, kako je sebe nazivala, u jugoslovenskoj emisiji 17. novembra 1942. obavještava slušaocce *"da počev od petka 23. ovog meseca umesto dve emisije nedeljno, dajemo samo jednu i to svakog petka u 9 ča-*

*sava i 30 minuta po jugoslovenskom vremenu na srednjim talasima 449 metara. Ponavljamo..."*

Kraljevski delegat iz Kaira Jovan Đonović je zorno pratio šta se sve i kako piše i gdje objavljuje. On 3. aprila 1942. piše vladi i moli *"da se ni u kom slučaju ne objavljuju preko Londonske radio-stanice vesti o događajima kod nas, koje su plasirane preko agencije Rojster u Jerusalimu... Pismo ću objasniti... Isto skrenite pažnju Vašingtonu da se to ne objavljuje u bostonskoj radiostanici na srpskom jeziku."*

Dr. Slobodan Jovanović je već 8. aprila 1942. godine iz Londona poslao kraljevskom poslanstvu u Vašingtonu poruku: *"Molim izbegavajte da se u emisijama na našem jeziku iz Bostona daju vesti o događajima u našoj zemlji."*

Đonović iz Kaira 10. aprila 1942. obavještava emigrantsku vladu u Londonu: *"... posle priznanja Paveličeve države od strane Katoličke crkve, naš tajni propagandistički servis u Jerusalimu je sprečen od Engleza, te ne sme protestovati i u najblažoj formi. A to je imperativno za stanice koje govore kao da su u zemlji, ako ne mislimo da izgubimo svaki značaj. Skrenuo sam engleskom servisu pažnju na to. Molim skrenuti pažnju engleskom Ministru propagande da je, posle nasilnog prevodenja Srba na katolicizima, nemoguće ne protestovati protiv jednog akta koji to sankcioniše."*

Sutradan, 11. aprila 1942. godine, Jovan Đonović javlja predsjedniku Ministarskog savjeta iz Kaira kako je *"našem spikeru saopštio šef engleske radio-službe da je obavešten iz Londona da se neko žalio da u našim emisijama (onim iz Jerusalima - o.a.) ne upotrebljavamo više reč Jugoslavija, već Srbija i Srbi. Ako je to tačno, naredeno mu je da to spreči. Od početka upotrebljavamo u našim emisijama za državu naziv Jugoslavija, a za narod: Srbi, Hrvati i Slovenci"*.

Ministar spoljnih poslova Ninčić je odgovorio 14. aprila Đonoviću. *"Vaš servis ovdje se niko nije žalio. Pokušaću doznati da li među Englezima postoji neko nezadovoljstvo..."*

Ninčić je savjetovao Đonoviću da se *"uzdržavaju, do daljih uputstava, od svakih napada na Vatikan; kao i ranije pokolje, isto tako odlučno treba osuđivati i nasilno pokatoličenje Srba kao jednu od mera Paveličevog režima"*.

<sup>95</sup> M. Jevtović, Isto.

**Peti dio**

**SADRŽAJI ČETNIČKE PROPAGANDE IZ  
LONDONA USMJERENE PREMA JUGOSLAVIJI**



## Strategija čekanja na ustanak i odlaganja borbe protiv okupatora

### INSTRUKCIJA - UPUTSTVO LONDONSKE VLADE MIHAILOVIĆU

#### “Ustanak dići samo u slučaju iskrcavanja jačih savezničkih snaga u Jugoslaviji ili u slučaju sloma Nemačke”

Čekanje nije samo Mihailovićev izum. Ono je produkt i instrukcija kraljevske vlade u Londonu. U telegramu generalnom konzulu u Jerusalimu Kraljevska vlada Jugoslavije je pobuđena da dopunski objašnjava (14. avgusta 1942) poziv Radio-Londona da se narod u Jugoslaviji priprema na ustanak. Ona kaže da su Draži Mihailoviću izdata uputstva da *“digne ustanak samo u slučaju iskrcavanja jačih savezničkih snaga u Jugoslaviji ili u slučaju sloma Nemačke”*. Podvlači da Vlada preko radio-emisija *“daje uputstva narodu u propagandne svrhe”*.

#### **“VALJA IZBEGAVATI SVAKU AKCIJU”**

#### **Slobodan Jovanović: “Naša braća Srbi neka budu mirni i neka izbegavaju sve što bi moglo da posluži kao izgovor za nove zločine”**

I dr. Slobodan Jovanović je i kao potpredsjednik izbjegličke vlade, a kasnije i predsjednik, često istupao u emisijama Radio-Londona. On se 10. oktobra 1941. godine javlja u 18 sati i preporučuje *“našoj braći Srbima... gde se vrše pokolji i istrebljivanje Srba, Srbi neka se brane - i biće pomognuti. Ali u onim krajevima, gde naš narod nije izložen tako neposrednoj opasnosti, valja izbegavati svaku akciju... u kojoj bismo davali neprijatelju povoda za krvave represalije... Neka budu mirni i neka izbegavaju sve što bi moglo da posluži kao izgovor za nove zločine... Srpska krv ne sme se prosipati uzalud! Imajmo strpljenja!”*

Radiotalasi iz Londona su otpočeli da djeluju protiv bilo kakvog talasanja. Na toj liniji i profesor Jovanović, tada potpredsjednik vlade, podučava svoje zemljake. Njegova poruka je među prvima lansirana s namjerom da *“stišava strasti”*, da smiruje borbu u saglasnosti sa parolom koja će sve češće biti otpremana iz Londona: *“Još nije vreme”*. Parole koja će izazvati velike diobe na poprištu borbe.

## “ČEKAJTE ČAS KADA ĆETE SE DIĆI PROTIV KRVOLOKA I UBICA”

Čekanje na odsudnu borbu bez prekida su preporučivale specijalne vojne emisije Radio-Londona. Major Knežević čita 4. marta 1942. godine: “... Prestanite sa ubijanjem, sabijte zajedno vaše redove, organizujte sela, gradove i pokrajine, povežite ih mrežom ljubavi prema slobodi i osvetničkom mržnjom prema krvnicima. I tako organizovani čekajte čas kada ćete svi zajedno kao jedan, i Srbiju i Hrvatsku i Sloveniju, da se dignete protiv krvoloka i ubica. A tada budite sigurni, za jednu našu glavu padaće ne 50, ne 100, nego 1000 neprijateljskih glava. Vi dobro znate ko su vaši zajednički neprijatelji... Organizujte se pod komandom našeg Ministra vojske junačkoga divizijskoga generala Draže Mihailovića, i budite spremni svi, na celoj teritoriji Jugoslavije, za borbu za slobodu i vaskrs Jugoslavije”.

### “ORGANIZUJTE SE I ČEKAJTE!”

**“Obuzdajte se, ne prenatragujte, čekajte, slušajte i izvršujte samo Dražina naređenja kada dođe trenutak da preuzmemo vlast”**

U vojnoj emisiji se major Knežević 16. aprila 1942. godine, obratio “svima našim drugovima aktivnim i rezervnim oficirima, podoficirima, kaplarima i redovima”. On im poručuje da zapamte: “Jedini vaš starešina u zemlji, koji ima pravo komandovanja i upravljanja u ime Vrhovnog Komandanta Nj. V. Kralja, jeste Ministar vojske, vitez Karadordeve zvezde sa mačevima III reda. Samo on i niko drugi, nadležan je i zaslužan da naredi šta treba da se radi; obuzdajte se, ne prenatragujte, čekajte, slušajte i izvršujte samo njegova naređenja, jer je u Draži oličeno ono što je bitno, a to je: razum, ljubav prema Kralju i narodu, ljubav prema rodnoj grudi, a iznad svega odlučnost; Vaša je dužnost da ga pomažete. Vaša je najsvetija dužnost da ga sačuvate. I to sačuvate po svaku cenu. Ko god digne ruku na njega, ili njegove saradnike, smatraće se narodnim izdajnikom”.

Knežević kaže u toj emisiji: “Svi, sa cele teritorije Jugoslavije, i Srbi i Hrvati i Slovenici, organizujte se i čekajte odsudan čas, kada će Draža reći: “SADA, SADA je trenutak da preuzmemo vlast u celoj zemlji, da zavedemo red i da sačekamo našeg Vrhovnog Komandanta, mladog i ljubljenog Kralja Petra II”.

Major kaže da “... preuzmemo vlast...” kao da su je okupatorima oni prepuštali na čuvanje. govori i o “zavodenju reda”, što su činili bez prestanka i Pavelić, Nedić, Rupnik, Mihailović i drugi.

## “OSLUŠKUJTE TRUBAČE SA DRINE I KLIKTAJ BELOG ORLA SA VISINE”

To što u Vojvodini četnički pokret nije uzimao gotovo nikakva maha niti imao uticaja, a Vojvodani u sve većem broju okretali leđa četništvu i pristupali partizanskim jedinicama, nije smetalo Radio-Jerusalimu da se ovoj pokrajini češće obraća kao četničkom rezervatu novih boraca pod Dražinom zastavom. Tako i 12. avgusta 1942. godine iz “otvorene stanice” Dušan Petković cijelu Jugoslovensku radio-emisiju posvećuje “srpskoj Vojvodini”. “Braćo Vojvodani! Ne radite ništa bez instrukcija generala Draže Mihailovića, ali budite spremni DA SKOČITE NA ORUŽJE kad vas on bude pozvao. Naoružavajte se strpljenjem i nahranite verom u pobedu savezničkog oružja, pa kad trubač s bujne Drine zatrubi Zbor i kad Beli orao klikne sa visine, odgovorite složno onim zanosnim stihovima: ‘Ni brige te sivi tiću, mi smo s tobom Petre Karadordeviču’”.

Dušan Petković preporučuje čekanje na Dražine instrukcije. Traži od Vojvodana da se naoružavaju strpljenjem, da se hrane “verom u pobedu savezničkog oružja”, da “osluškuju trubača s Drine i kliktaj Belog orla sa visine”.

### “ČEKAJTE NA ZNAK MIHAILOVIĆA”

I 10. novembra 1942. godine Londonski radio se obraća “Južnosrbijancima, Srbima u Južnoj Srbiji, kao kolevci srpske slave i srpske veličine, te kičmi Jugoslavije”. Ta Južna Srbija je zapravo Makedonija, koja se, kao ni Makedonci, ne spominje. Toj “kičmi Jugoslavije” - kako kaže BBC - preporučuje se “čekanje na znak Mihailovića”. Pa se dodaje:

“Mi znamo da su se svi Južnosrbijanci listom okupili oko oficira, najboljih sinova našeg naroda, pod komandom našeg narodnog heroja Draže Mihailovića... Budite svi spremni da se na znak generala Draže Mihailovića svi kao jedan u odsudnome času, da proterate naše vekovne neprijatelje sa naših popaljenih ognjišta i oslobodite naš narod za večna vremena...”

Pod pojmovima “vekovnih neprijatelja”, “krvoloka i ubica”, “zajedničkog neprijatelja”, “narodnih izdajnika”, kojima se operiše u tim emisijama, gotovo se i ne spominju okupacione trupe sila Osovine protiv kojih se treba dići i proterati ih iz zemlje. Dvosmislena upotreba tih pojmova u spomenutim emisijama mogla bi značiti i partizane i NOP kao “zajedničke neprijatelje”. Nije li ta dvosmislenost namjerno ostavljena kao mogućnost da se ni u tim pozivima na čekanje ne iritiraju njemačke, italijanske okupacione i kvistliške vlasti, jer se ti apeli odnose podjednako i na druge neprijatelje. Draži i četnicima su glavni neprijatelji bili NOP i njegove oružane formacije.

**"JOŠ NE DIŽITE ORUŽANU BORBU"**  
**Slobodan Jovanović: "Kad bude došao odlučan momenat za oružanu borbu, budite uvereni da ćemo vas pozvati na ustanak preko vrhovnog komandanta u našoj zemlji"**

Vladimir Dedijer: "On poziva narod da propušta nemačke trupe i oružje na jug i da suzbija savezničko iskrcavanje".

I Vladimir Dedijer je 11. novembra 1942. godine<sup>96</sup> u svom Dnevniku zabilježio izjavu predsjednika izbjegličke vlade Slobodana Jovanovića, koji preko Radio-Londona poručuje: "Ja kao predsjednik jugoslovenske vlade, pozivam vas da još ne dižete oružanu borbu protiv okupatora, jer biste se izvrgli teškim žrtvama i represalijama, a ta borba još ne bi koristila našim saveznicima. Kada bude došao odlučan momenat za oružanu borbu, budite uvereni da ćemo vas pozvati na ustanak preko vrhovnog komandanta u našoj zemlji - načelnika Štaba Vrhovne komande Dragoljuba Mihailovića, koji će vas povesti putem slave i pobjede..." Dedijer, uz ovaj citat Jovanovićevog govora na Londonskom radiju, komentariše da predsjednik vlade vrši čistu petokolonašku ulogu. "On poziva narod da propušta nemačke trupe i oružje na jug, da suzbija savezničko iskrcavanje. On time odobrava i Dražinu saradnju sa okupatorom i ustašama. Zanimljivo je da i Pavelić oseća da Draža Mihailović izvršava ono što mu Slobodan Jovanović iz Londona poručuje, jer se u jednom dokumentu veli: "U zadnje vrijeme pojavio se među četnicima jači pokret za predaju našim vlastima, pa i za saradnju sa ovim proti komunistima (partizanima). Pobude za ovo mogu se tražiti dijelom u nemogućnosti njihovom daljem opstanku u planinama i šumama... Nije isključena da je ovo, eventualno, i sugerirano izvana, savezno sa događajima u svijetu. Po nalogu poglavnika Zapovjednik GSP - Vojskovođa Kvaternik".

Dedijer smatra da "... Slobodan Jovanović ne izdaje samo savezničku stvar već i svoj rođeni narod. Da bi očuvao interes velikosrpske gospoštine, on ide i sa crnim davalom..."

**"OTSUDNI ČAS ZA VAS JOŠ NIJE KUCNUO!"**

Tako je u svom partizanskom Dnevniku zapisao V. Dedijer 11. novembra 1942. Već sutradan, 12. novembra, za sve koji su u Jugoslaviji mogli da čuju emisiju Radio-Londona, u vojnoj emisiji major Živan Knežević podsjeća na tu poruku Jovanovića kao predsjednika vlade i zastupnika đenerala Mihailovića van Otadžbine. Šta se kaže u toj poruci namijenjenoj Jugoslovenima u zemlji?

"... Hoću da vam kažem da dobro upamtite. U vašoj sredini nalazi se Vrhovna komanda našeg mladog Kralja Petra II, na čijem se čelu nalazi naš narodni junak armijski đeneral Draža. Vi danas znate koga treba da slušate i čija naredjenja treba da izvršavate. U ime Kraljevske vlade ja hoću da vam skrenem pažnju svima, naročito vama Srbima: da ne pre naglite preuranjenim akcijama, jer otsudni čas za vas još nije nastupio. Đeneral Mihailović i mi ođavde nećemo propustiti priliku da vas pozovemo u boj, onda kada taj čas bude kucnuo. Nepromišljene i ne povezane akcije donele bi samo ogromne žrtve, koje u ovom trenutku ne bi mnogo koristile našim saveznicima. Vi svi znate da mi ni do sada nismo brojali i nismo merili žrtve za slobodu našega naroda i vaskrs naše Otadžbine. Mi ih nećemo meriti ni sutra kada dođe čas za krajnji obračun sa svima onima koji su hteli da nas istrebe. Budite strpljivi i čekajte znak koji će Vam dati načelnik štaba Vrhovne komande armiski đeneral Draža Mihailović".

U toj istoj emisiji se, nadalje, kaže kako "svakoga dana u našoj Otadžbini, pod komandom velikoga sina našeg naroda, đenerala Draže padaju najbolji sinovi našega naroda". Potom se saopštavaju mnogobrojna imena onih koji su odlikovani "za pokazanu hrabrost u borbama protiv neprijatelja u okupiranoj Otadžbini i koji su pali na polju slave", pa "za pokazanu i osvedočenu hrabrost u borbama protivu neprijatelja oni koji su unaprijedeni u više činove".

Gotovo svaka emisija iz Londona spominje četničku borbu protiv neprijatelja. Ako okupatori i kvislinzi, po tom radiju, još nisu neprijatelji, postaće to kad "dođe čas za krajnji obračun". Savjet je da ne treba pre nagliti i preuraniti sa akcijama prema njemu. U tim emisijama još nisu pobrojvani oni neprijatelji protiv kojih su pali i odlikovani Dražini borci. S kim i protiv koga su ratovali? Gdje su pokazali osvedočenu hrabrost i koje je to polje slave i protiv koga? Očigledno je da u emisijama Londonskog radija, ako nisu htjeli da spominju i predstavljaju partizane kao borce protiv okupatora, onda nisu mogli ni da ih spominju kao neprijatelje. Taj neprijatelj je nevidljiv, bezimen, i poznat pod opštim pojmom "neprijatelja". Kojih konkretno, najčešće, nije spominjano. Ukazivano je da se "mi nalazimo u Društvu Naroda koji će sigurno odneti pobjedu nad silama mraka i zla". Te sile mraka i zla takode nisu imenovane? Podrazumijeva se da su to okupacione sile, ali se borba protiv njih od strane četnika stalno odgađa, "dok ne kucne čas". Pobjedu će, po tim emisijama, donijeti neko drugi - Društvo Naroda koje će odneti pobjedu. Dok se ti narodi bore protiv sila Osovine, međutim, četnički pokret se poziva da se ne bori, da treba da izdrži još, da budu junaci jer se čas za oslobođenje zemlje približava i bez njihove borbe protiv okupatora.

<sup>96</sup> V. Dedijer, Dnevnik, str. 253-254.

## “JOŠ NIJE VREME ZA ODSUDNU BORBUNU”

Dušan Simović je još bio na funkciji predsjednika emigrantske vlade kada je 15. novembra 1941. godine putem Radio-Londona ponovo zatražio čekanje i odgađanje početka borbe protiv okupatora. *“Mi smo ne jednom poručivali da za odsudnu borbu još nije kucnuo čas.”* On opet *“poziva sve prave predstavnike naroda, sve one koji vole slobodu svoju i svoje otadžbine, i naročito sve one hrabre sinove koji su se podigli da tu slobodu brane oružjem u ruci, da se ujedine u zajedničkoj borbi protiv okupatora i nasilnika, stavljajući se pod komandu komandanta svih jugoslovenskih oružanih snaga u zemlji Draže Mihailovića. Ko danas iz ličnih razloga ili ideološke razlike radi protivno, čini zločin prema narodu”*.

## PROIZVODNJA I SIJANJE ILUZIJA

Knežević je u svojoj emisiji na BBC-u 22. decembra 1942. godine ponovo “približio” dan invazije Evrope i sa juga i sa zapada. To je na liniji čekanja na odsudni dan. Taj dan *“mora da zatekne sve Srbe, Hrvate i Slovence složne i okupljene oko Vrhovne komande Kralja Petra II...”*

Plan invazije na Balkan nije nikad postojao. Postojao je strah Nijemaca da će Saveznici ipak pokušati izvršiti takvu invaziju. Pretpostavka da postoji takav plan izgledala je Nijemcima kao jedino logično objašnjenje za činjenicu da su Saveznici i poslije iskrcavanja u Italiji pružali pomoć pokretima otpora na Balkanu.

## SUZBIJANJE PROPAGANDNE STRATEGIJE ČEKANJA

Majori su u vojnim emisijama otvoreno pozivali da se ne vodi borba, da se čeka, da se ne bori sve do trenutka *“dok Nemačka počne da propada”*. To nije neobično koliko je čudno da je Velika Britanija tolerisala takav antisaveznički ton tih emisija. Takve poruke su uticale na ljudska ponašanja različita i u raznim pravcima, pa izazivale i tragične sudbine ljudi.

Na poruke iz Londona da treba *“još čekati”* Ivo Lola Ribar u svojstvu sekretara CK SKOJ-a šalje Uputstvo pokrajinskim komitetima: *“...suzbijati podlu propagandu okupatora i njegovih domaćih slugu koja omladini sugerira da treba ‘još čekati’, da ‘još nije došao čas’ i da mi, komunisti, vodimo ove akcije protiv okupatora iz svojih ‘sebičnih’ računa.”*

Takvo partizansko djelovanje doprinosilo je suzbijanju uticaja četničke propagande i Londonskog radija o čekanju na borbu protiv okupatora. Kada

su slušali neke radio stanice koje su im posve drukčije predstavljale ono što su dobro znali i svojim očima vidali slušaoci su žustro reagovali. Imali su i svoje izvore informacija - vlastito svjedočenje, usmenu riječ, pisma prijatelja, kao i onaj radio i ona glasila koja su iole objektivnije nastojala da prikažu realnu situaciju u zemlji. Na njih nisu mogle da utiču radio-emisije onako kako su očekivali oni koji su dirigovali tim programima.

U “Biltenu” Vrhovnog štaba NOP-a 16. aprila 1942. godine odgovara se na pitanje zašto jugoslovenska vlada u Londonu podupire Mihailovića. *“To je zato što je jugoslovenska vlada u Londonu protiv oružane borbe sa okupatorima, kako ste i sami čuli preko radija; zato što ona govori i danas ‘nije još vreme, nemojte se upuštati u pre nagljene akcije’ itd. To je zato što pojedini članovi vlade napadaju preko radija naše slavom ovenčane partizane i nazivaju nas ‘komunističkim bandama’. To je zato što ta vlada nema nikakve veze sa našim narodom, što uopšte ne zna današnju situaciju, što ona još uvek gleda unazad, umesto unapred. Nas mnogo ne interesuje šta misli ta naša vlada, ali nas interesuje to što ona govori preko radiostanice otvoreno; interesira nas njena propaganda koja ide na štetu narodnooslobodilačke borbe; interesira nas to što ta vlada podupire Dražu Mihailovića, koji otvoreno paktira sa okupatorima i bori se protiv nas. Zbog toga ćemo biti prisiljeni da otvoreno istupimo pred narodom protiv te vlade, ako ona nastavi tim putem da ometa našu borbu protiv okupatora i ima u svojim redovima ministra koji saraduje sa okupatorom”*.

## ZAZIRANJE OD BILO KAKVE ORUŽANE AKCIJE PROTIV OKUPATORA I KVISLINGA

### Nagovještaji povlačenja vojne misije i obustavljanja pomoći ravnogorskom pokretu

Elizabet Barker je obznanila kako je Britancima još početkom novembra mjeseca 1941. godine bila poznata oružana pasivnost ravnogorskog pokreta i odsustvo bilo kakvog oblika njegovog otpora prema okupatorima. I pored toga, oni su Mihailoviću *“progledali kroz prste”*. Nastavili su svu moguću moralnu, materijalnu, političku i propagandnu podršku četnicima u Jugoslaviji. Jedan od razloga za takav odnos je i opšte uvjerenje u Velikoj Britaniji da su Srbi jedini Jugosloveni od kojih se može očekivati pružanje otpora nacističkim i fašističkim okupatorima zemlje. To uvjerenje učvrstio je i državni udar izvršen u Jugoslaviji 27. marta 1941. godine protiv pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu. Učešće Britanije u tom udaru pojačalo je pretpostavku da su na sceni realni izgledi da se pokret otpora dovede pod britansku kontrolu i vodstvo. Ta uvjerenja su uticala i na kasniji razvoj događaja. Prvi od njih, nakon toga udara, predstavlja britansku odluku skraj 1941. godine da Velika Britanija isključivo podržava Mihailovića i njegov pokret u Jugoslaviji. Posto-

je, dakako, još i drugi veoma krupni razlozi koji su u podlozi takve britanske orijentacije. Ono što je bitno tiče se činjenice da je ta odluka donesena u trenutku kada se u zvaničnim organima Velike Britanije znalo za neaktivnost Dražinih četnika prema okupacionim formacijama. Znalo se i za njihovu svadbu i raskol sa partizanima, koji su se borili protiv okupacionih i kvislinških trupa. Nije bilo nepoznato ni to da Draža održava veze sa generalom Milanom Nedićem kao predsjednikom kvislinške vlade u Srbiji. Znali su to i Forin ofis, i SOE koji su međusobno saradivali a to nije mimoišlo ni podršku predsjednika vlade Vinstona Čerčila.<sup>97</sup>

Saznanje skraja 1941. godine pratilo je Britance i u narednim ratnim godinama. Pasivnost četnika protiv okupatora nastavljena je uprkos zahtjevima Britanaca da vrše sabotaže i subverzivne aktivnosti u ometanju sila Osovine. Stanje na ratištu koje su držale oružane snage Velike Britanije i vojni razlozi su neprestano aktualizovali odnos četnika prema okupatorima. Mihailovićevo izvrđavanje tih aktivnosti uzrokovala su dosta rano primisao o preorijentaciji britanske pomoći sa četnika na partizane. Prvi zaokret je načinjen na planu propagande za Jugoslaviju krajem oktobra 1942. godine. Da bi se četnici potaknuli na aktivnosti ovlašten je BBC da u svojim emisijama za Jugoslaviju spominje i partiznaske oružane akcije uporedo sa onim koje su do tada pripisivane Mihailoviću. To je uvrijedilo i Mihailovića i jugoslovensku izbjegličku vladu. Zestoko su protestovali, ali ni dalje nisu mijenjali osnovne orijentire svojih oružanih operacija - pasivnost i čekanje. Alarm je načinjen na najvišem mjestu zvanične britanske politike. Već u novembru 1942. godine na jednom ručku Čerčila s kraljem Petrom i majkom kralj se požalio na BBC zato što hvali partizane u Jugoslaviji. Čerčil je o toj pritužbi obavijestio Idna, Savjetovao mu je da se sastane s kraljem Petrom. Umjesto sastanka s kraljem, potkraj godine, 17. decembra, Idn je poslao Čerčilu poruku s kratkom izjavom o Mihailovićevoj kolaboraciji i njegovoj neaktivnosti u borbi protiv sila Osovine. Pri tome je dodao kako je, u sporazumu sa SOE, ovlastio BBC da spominje partizanske akcije. Nagovijestio je, štaviše, i potrebu preispitivanja politike prema Mihailoviću i njegovom pokretu. Čerčil se s tim saglasio. U Londonu je odlučeno da se nastavi tom propagandnom linijom kao oblikom pritiska na ravnogorski pokret i njegove nalagodavce u izbjegličkoj vladi. Vojni razlozi su ponajviše primorali Britance da, u odsustvu potrebnih aktivnosti četnika, prvi put u novembru 1943. godine otvore ozbiljniju raspravu u vezi sa redukcijom pružanja podrške snagama otpora u Jugoslaviji. Sazrijevalo je opredjeljenje da se ta potpora pruži partizanima s tim da se kralj Petar i Tito pokušaju navesti na međusobni sporazum.

Mihailovićeova praksa je i dalje ostala politika zaziranja od bilo kakve ozbiljne akcije protiv okupatorskih snaga. Nastavio je svoju strategiju pasivnosti, čekanja i odlaganja oružane borbe protiv sila Osovine. U međuvremenu su se

množili i drugi dokazi politike odugovlačenja i neaktivnosti kao zajedničkog obilježja četničkih snaga, saradnja sa okupacionim i kvislinškim vlastima. Britanci su suočeni s dilemom: da nastave podupirati vođu koji vodi svoju igru, a koja ne pomaže ni direktno ni posredno stvari Saveznika u antihitlerovskoj koaliciji ili da uskrate tu pomoć bez obzira davali potporu partizanima ili ne. Zbog straha od boljševičke revolucije ili ogorčenog građanskog rata prihvaćen je nastavak pružanja pomoći kombinovanoj sa nastojanjem da se osigura aktivnija saradnja četničkih snaga.

Vojna neaktivnost protiv okupacionih formacija, uz to odostravanje direktne saradnje komandanata i njihovih jedinica sa silama Osovine i njegovih kvislinga, te neprijateljstvo prema partizanskom pokretu doveli su Mihailovića u nemilost kod Saveznika. Bez obzira na njegove motive za takvu orijentaciju nije se mogla sagledati nikakva korisna svrha nastavka potpore četnicima. Stoga je Vlada Njegova Veličanstva odlučila da povuče svoje vojne misije od četničkih snaga i da mu prestane slati zalihe, novac, oružje i drugu opremu.

#### **“DOK JE MIHAILOVIĆ PASIVAN JEDINO SE KOMUNISTI BORE U JUGOSLAVIJI”**

##### **Dražina neaktivnost otežava mogućnost suzbijanja propagande protiv četnika**

O razgovoru pomoćnika ministra inostranih poslova izbjegličke vlade B. Milanovića sa Orm. Serdžentom u Forin ofisu u Londonu sačinjena je posebna zabilješka. “Predao sam mu ed memoar o kampanji radiostanice ‘Slobodna Jugoslavija’ i molio za povoljan odgovor da možemo reagirati preko stanice ‘Kardorde’. Ser Orm. Serdžent rekao mi je, sa ravnodušnošću i cinizmom, da su komunisti mnogo aktivniji od generala Mihailovića, da se jedino oni bore u Jugoslaviji, da se ovaj od oktobra prošle godine više ne bori što otežava mogućnost suzbijanja sovjetske propagande protiv generala Mihailovića”.

B. Milanović je stavio primjedbu na iskazano mišljenje Serdženta. Rekao je kako je aktivnost generala Mihailovića jedno vrijeme bila svedena, po uzajamnom sporazumu naših i engleskih nadležnih krugova i da je u posljednje vrijeme ponovo bio vrlo aktivan u borbi protiv okupatora. “Ser Orm Serdžent, sa istim cinizmom, odgovorio je da ga študi da je iko sa engleske strane mogao da se složi da Mihailović umanjuje aktivnost i da mu nije poznato da se generalovi četnici bore. On se zatim trudio da ublaži utisak koji je ostavio na mene i pokazao razumevanje da je komunistička propaganda tendenciozna, ali da bi se nešto uspešno moglo učiniti potrebno je dokazati da se četnici generala Mihailovića zaista bore. Vidite njihova je glavna aktivnost bila da se bore protiv komunista”.

Serdžent je zatražio i kratak izvještaj o četničkoj borbi. Nije ga dobio.

<sup>97</sup> E. Barker, Isto.

**Major Piter Boj:  
"UMJESTO U PRAKSI DRAŽINA BORBA VOĐENA U  
PROPAGANDI"**

U svom referatu Slobodanu Jovanoviću kao predsjedniku ministarskog savjeta major Živan Knežević je 30. XII 1942. godine opisao i dio svog razgovora sa engleskim majorom Piterom Bojom, jednim od glavnih u servisu Mastersona, koji se starao o pomoći Mihailoviću. Dio razgovora ticao se propagande o kojoj je major Boj rekao: *"Zbog neaktivnosti generala Mihailovića štampa je potpuno 'prazna' i govori samo o borbama partizana. Zbog toga što postoji podeljeno mišljenje, čak i među članovima jugoslovenske vlade o generalu Mihailoviću kao i zbog kampanje koja se vodi protiv njega od strane zvaničnih organa jugoslovenske vlade, stvorilo se jedno mišljenje kod Engleza da general Mihailović ne postoji i da njegovu borbu pretstavlja samo propaganda."*

**Šesti dio**

**DRAŽA MIHAILOVIĆ  
OD BRITANSKOG ŠTIĆENIKA DO  
NJEMAČKOG PARTNERA**

## POKUŠAJ VJEŠTAČKOG STVARANJA MITOVA

Sir Charles Hambro: “Veliki ljudi zapravo su najvećim dijelom proizvod mita i legende, ali kada se jednom pretvore u mit, oni postaju vlast u svojoj zemlji... Vjerujem da bismo od Mihailovića mogli učiniti takav lik...”

Vjerovanje u djelotvornost umjetnog ili vještačkog stvaranja mitova i legendi Londonski ured SOE nastoji da podigne na nivo zvanične politike i propagandne prakse. Primjer koji to najbolje ilustruje predstavlja pismo koje je sir Charles Hambro uputio Sargentu početkom 1943. godine. Uz pismo je priložen memorandum o politici SOE sa ovakvom tvrdnjom: “Veliki ljudi zapravo su najvećim dijelom proizvod mita i legende, ali kada se jednom pretvore u mit, oni postaju vlast u svojoj zemlji... Vjerujem da bismo od Mihailovića mogli učiniti takav lik...” Barkerova piše da je pred takvim prijedlogom ustuknuo čak i Forin ofis. Howard je zabilježio na margini Hambrova pisma: “Ne bih mogao reći da sam siguran kako bismo htjeli (čak kad bismo mogli) stvoriti u Jugoslaviji<sup>98</sup> novog diktatora”.

Okolnost trzavica i sukoba između raznih organizacija i pojedinaca sudionika stvaranja britanske politike uticala je na evoluciju te politike. Tako se tri ključne značajke procesa odlučivanja mogu lakše shvatiti kroz prizmu tih odnosa - SOE, PWE i Forin ofis.

## POHVALE HRVATSKIH MINISTARA DRAŽI MIHAILOVIĆU

Nisu Dražu uzdizali jedino tvorcima vojnih emisija Londonskog radija. Među mnogima koji su veličali lik i djelo čelne ličnosti ravnogorskog pokreta bili su i hrvatski ministri u izbjegličkoj vladi. Među njima i dr. Većeslav Wilder, koji je vodio propagandni resor u toj vladi. U emisiji BBC-a namijenjenoj Jugoslovenima on je 20. maja 1942. godine Dražu predstavio “kao idealnog vođu bez mane i straha. U mirno doba samo široj javnosti nepoznat pukovnik. U ratu... ORGANIZUJE RAZBIJENU VOJSKU I OBEZGLAVLJENI NAROD... To nije legenda, to nije pjesma, to je krvava zbilja. Ovoliku moralnu i vojničku vrednoću ne mogu da podnesu fašistički i nacistički zločinci... Zato se opet sada spremaju da unište heroja, da slome narodni otpor... Na sreću nije im uspjela paklena osnova... nego još hrvatskog seljaka i radnika, svojim nedjelima tjeraju da, iz pasivnog otpora, pređu u aktivnu borbu protiv dušmanina roda svog. Tome narodnom raspoloženju dao je jasno i odlučno izražaja dr. Krnjević zamjenik dr

98 Pismo sir Charlesa Hambroa, šefa Londonskog ureda SOE, upućeno Sargentu 20. 1. 1943.

*Mađeka, u svojoj poruci koju je pročitao g. Ilija Jukić u nedjelju 17. maja na Londonskom radiju. G. Krnjević je rekao: 'Ovamo su stigle vijesti da je već došlo do saradnje između hrvatskih boraca i odreda denerala Mihailovića. Ja tu saradnju od sada podržavam i preporučujem i svima ostalima borcima, koji se već aktivno bore kao i onima koji tek stupaju s odredima protivu zakletih neprijatelja Srba, Hrvata i Slovenaca, nacista i fašista i svih onih koji ih podupiru...'*

Uporno je Londonski radio skretao vodu na Dražin mlin. I 21. maja 1942. godine njegovi talasi prenose riječi Mihaila S. Petrovića da "Nemci znaju da je četničko ime u Srbiji popularno. Zato su... u planinama samo komunistički razbojnici, Jevreji i Cigani. 'Srpski četnici', turde nemački listovi, 'vode borbu protiv komunizma, spasavajući srpstvo od komunističke kuge'. Tako Nemci govore u Beogradu, ali po onome što pišu u Zagrebu četnici i komunisti, to je jedno te isto. Sve oslobođodilačke čete u Hrvatskoj nazivaju se 'četničko-komunističkim razbojničkim bandama'.

#### NOVI ROBIN HUD U EVROPI

**"Voda gerilaca ruča sa svojim neprijateljima i gotovo umire od smeha"**  
**- piše Londonski "News Chronicle" 14. januara 1942.**

Radio London je, iz usta spikera, objavio da "Jugoslovenska vlada u Londonu ima puno poverenje u vodstvo i rodoljublje denerala Draže Mihailovića i njegovih hrabrih boraca..."

Radio-London 14. januara 1942. godine otkriva novog Robin Huda u planinama Jugoslavije. "Današnji News Chronicle na trećoj strani pod naslovom Novi Robin Hud izaziva teror među nacistima svojom nevidljivom vojskom, donosi članak Elizabete Makenzi. U podnaslovu štampanim slovima preko tri stupca: 'Voda gerilaca ruča sa svojim neprijateljima i gotovo umire od smeha... Prema pričanju dr. Miloša Sekulića: ... Mihailović počinje dugi niz operacija iz kojih je jedva iznosio glavu. Preobučen u obično seljačko ruho sa starom dronjavom kapom na glavi, ovaj plavokosi vojnik odlazi u narod, obilazeći ga od sela do sela... i na taj način osluškuje puls naroda.

*Jednog dana pođem da ga posetim. Nije ga tu bilo. Ali naposletku se vrati.*

*- Gdje si bio? zapitam ga.*

*- U mestu X - odgovori mi. - Ručao sam sa Nemcima, gazda partizan toliko se bio uzбудio da me gotovo nije mogao da posluži. Skoro sam umro od smeha.*

*Džepovi su mu uvek puni bombi i oružja. Dobro nišani i iz svake opasnosti smesta zna izlaz.*

*Četnici su se držali povučeni dok Rusija nije bila napadnuta, kaže doktor Sekulić, tada su počeli..."*

U Štabu Prvog krajiškog odreda 22. januara 1942. godine održana je vojna konferencija. U zapisniku sa te konferencije zabilježeno je istupanje Osmana Karabegovića, delegata Glavnog štaba NOP-a za Bosnu i Hercegovinu. "Dražu Mihailovića hvalje preko engleskog radija, iako je Draža izdajnik. Ako se ovo i dalje produži, a to se uvijek radi sa znanjem naše vlade, bićemo primorani da i prema našoj vladi preduzmemo oštre mjere i da je proglasimo izdajničkom."

Londonski radio je nastavljao po već uhođanom putu. Objavio je da su čete Mihailovića zarobile "400 Nemaca i 200 Hrvata"

Rat se vodio oružjem. Ali rat se vodio i na radio-talasima. Na njima se nije tačno znalo ni ko je prijatelj ni ko neprijatelj. Karte raznih boja su međusobno izmiješane.

Sabahudin Hodžić u Jerusalimu je zabilježio emisiju Radio-Londona od 19. avgusta 1942. godine. U njoj je rečeno: "General Draža Mihailović je čovek u koga upiru oči svi pravi borci za slobodu. Zato se svi zbijte pod njegovu zastavu i slušajte njegove naredbe i zapovesti. Samo jedinstvom i slogom uspećemo da zbacimo tuđinski jaram i ponovo dodemo do naše nezavisnosti. Ko neće brata za brata, imaće tuđina za gospodara."

#### "BITKE POD VODSTVOM VELIKOG JUNAKA DRAŽE"

**Antoni Idn: "Redovne jugoslovenske vojske bore se s neprijateljem na svojoj teritoriji" (24. IX 1942)**

Radio-London je, i pored prvih varničenja unutar i van BBC-a, nastavljao po starom. On i 24. septembra 1942. godine govori kako se "redovne... jugoslovenske armije bore s neprijateljem na svojoj teritoriji pod vodstvom velikog junaka denerala Mihailovića (aplauz). To je važna vojna činjenica... Čas slobode će sinuti i... čas kazne za nedela... Za svet budućnosti: oslobođen od Hitlera, Musolinija i ostalih nemani njihove vrste".

To nisu bile riječi majora iz Vojnog kabineta izbjegličke vlade i njihovih specijalnih emisija. To su riječi koje je toga dana izrekao Antoni Idn, britanski ministar inostranih poslova. Iskazao ih je prilikom svečanog otvaranja jugoslovenskog doma u Londonu 24. septembra 1942. godine. Idn je rekao kako će "ovaj Dom poslužiti dragocjenoj svrsi... Mi smo... Britanija i Jugoslavija - već dugo saveznici i prijatelji".



## “SVI OKO ĐENERALA DRAŽE”

Otvaranje rasprava o tretmanu partizana u emisijama Londonskog radija nije smanjivalo prostor i vrijeme koji su ustupani popularisanju Draže i njegovih četnika. O njima se govorilo ne samo u vojnim nego i u “Apel emisijama”. Ona od 7. decembra 1942. poziva na čekanje odsudnog časa za borbu.

*“I. spiker: Svi oko đenerala Draže. Slušajte pesmu ‘Puška mi pukne’... I sutra kada dođe otsudni čas narod će se ponovno okupiti listom oko svojih oficira pod komandom đenerala Dmáže i povesti krvavu borbu za oslobođenje i vaskrs naše Otadžbine.*

*(Ploča: nastavak ploče ‘Puška mi pukne:...)*

*Major Voboska: Po jednom zajedničkom opštem strategijskom planu, dobro smišljenom i povezanom po vremenu i prostoru, danas Ujedinjeni Narodi, pod mudrim vodstvom Čerčila, Staljina i Ruzvelta - uništavaju nemačku oružanu silu... (Ploča: marš).*

*Major Knežević: ... Nemojte da pre naglite preuranjenim akcijama. Mi ćemo vam na vreme reći kad nastupi otsudni čas...*

*Oba majora: S verom u Boga, za Kralja i Otadžbinu!*

*Živeo Kralj! Živela Jugoslavija!*

*(Ploča: himna...)*

## DRAŽA: “SVI POD MOJU KOMANDU?”

Iz Jerusalima, Jugoslovenska narodna radiostanica 13. juna 1942. godine, glasom Dušana Petkovića, donosi “originalni tekst naredjenja generala Draže Mihailovića upućenog svim Srbima, Hrvatima i Slovencima... da bismo suzbili onu odurnu kampanju laži i falsifikata ustaških nitkova... ‘Odazivajući se vapaju mog napaćenog naroda i mojim nacionalnim i vojničkim dužnostima, stupio sam na čelo junačkih i neustrašivih boraca za slobodu, čast i budućnost Jugoslavije.

*Naš Vrhovni zapovednik Nj. V. Kralj Petar II potvrdio me, na predlog slobodne jugoslovenske vlade u Londonu, za komandanta celokupne jugoslovenske sile na okupiranoj teritoriji Jugoslavije. Time su svi naoružani pokreti u celoj državi stavljeni pod moju komandu i podređeni starešinama koje ću imenovati, kako vojnički zakoni i disciplinski propisi naredjuju...*

*Zato pozivam sve pojedinačne borbene pokrete da se priključe narodnoj vojsci, koju ću voditi prema zakletvi, položenoj od svijih nas Kralju i Otadžbini. Neposlušni služe samo neprijatelju i imaće da odgovaraju pred vojnim zakonima...”*

## I MAĐARSKI “EŠTI UJŠAG” PROGLAŠAVA DRAŽU JEDINIM BORCEM NA BALKANU PROTIV NIJEMACA

Pod naslovom “*Ko je Draža Mihailović*” mađarski list “*Ešti Ujšag*” 29. XII 1942. godine donosi reportažu Ladislava Forija, koji piše: “*Na ovo je pitanje teško odgovoriti. Dogadaji se razvijaju, ali sigurno je da je Mihailović jedini na Balkanu koji se uporno bori protiv komunista. Činjenica je isto tako da sa Nemcima nije tražio borbu, već se trudio da rezervise preostatak snaga za konačno rešenje i obnovu. Osim toga nije nikad prestajao da u komunizmu gleda opasnost za srpstvo. Možda će Mihailović pasti u zasenak, ali je sigurno da je on na Balkanu najistaknutija ličnost.*” U članku se dalje navodi gdje je rođen, gdje se borio i iznose drugi biografski podaci, pominje se 500 godina turski jaram pod kojim je bio srpski narod i opisuje želja srpskog naroda da se bori i sada za slobodu. “*Bila bi sreća za srpski narod kad bi Nojhaber, Nedić i Mihailović iskreno pružili ruke jedan drugome.*”

## NESUĐENI RATNI DOPISNIK SA RAVNE GORE

O Draži se u Londonu zna dosta dobro još krajem prve ratne godine. A radio drukčije govori. To pokazuje i pismo Ralfa Mjureja od 30. XII 1941. “*Dragi Njusome, obaveštavam te: primetio sam da Rej Brok pušta vesti o ofanzivi Mihailovića i njegove vojske. Koliko je nama poznato, u ovome nema istine. Mihailović se povukao u brda na jug, a te oblasti i gradovi koji se pominju u Brokovom izveštaju su ili u Nedićevim ili u nemačkim rukama. Bojim se da bi, osim Servisa za srpskohrvatski kome sam dostavio ovu informaciju, i drugi Servisi koje Srbi slušaju mogli da prenesu celu priču, te bih ti bio veoma zahvalan ukoliko na ovo upozoriš urednike. Tvoj Ralf.*”

Laž, izrečeni dio istine ili nepotpuna istina? Radio nije svom slušaocu uvijek pomagao da dozna ono što je uistinu bilo. Radio je upregnut u vršenju posla prema zahtjevima moćnika oko sebe. Oni su puki primaoci informacije kako se ona servira.

Dvije godine nakon toga Ralfovog upozorenja Rej Brok je ponovo u žiži interesovanja. Ovog puta na relaciji Vašington-London. Ambasador izbjegličke vlade u Vašingtonu Konstantin Fotić je 30. XII 1943. godine uputio depešu vladi u London. “*Rej Brok pita da li je njegovo prisustvo poželjno? Ako je to slučaj on moli da ga pozovete kao ratnog dopisnika.*”

Fotić moli “*hitan odgovor na ovaj predlog.*” Spominje, pri tome, informaciju kako je Brok “*pre rata bio dopisnik Njujork Tajmsa u Beogradu i nama prijateljski naklonjen.*”

Rej Brok, koliko je poznato, nije dospio do ratnog dopisnika Ravne Gore.

## “PREVIŠE POHVALA DRAŽI”

“*Da se ne izgubi vera u objektivnost radija*” “*Oprezno sa davanjem vesti o borbama generala Mihailovića*” - upozorava predsjednika izbjegličke vlade “*intimni saradnik ministra iz Kabineta bivšeg generala Nedića*”. “*Davanje tih vesti*” autor izvještaja iz Beograda naglašava “*da se vrši vrlo oprezno. Naročito na srpskom jeziku, jer ako se nešto preuveličava što narod dobro zna, pa se gubi vera u objektivnost radija*”.

“*Da Radio-London ublaži propagandu za generala Mihailovića u hrvatskim krajevima, jer on zastupa srpske interese*”. Taj signal, bolje rečeno, upozorenje izbjegličkoj vladi u Londonu stiže u povjerljivom izvještaju iz Carigrada, načinjenom u decembru 1942. godine. Potpisnik major V. Perić čini mnoge zamjerke Radio-Londonu. Prigovara mu i zbog velikih napada na Nedićeve saradnike, među kojima se nalaze i mnogi poštteni Srbi.

## “PRETERANO HVALISANJE MIHAILOVIĆA NAILAZI NA NELAGODAN PRIJEM KOD NARODA”

“*Naročito je to slučaj kada se u vezi sa tim potkradaju i greške za koje oni u zemlji tačno znaju da ne odgovaraju istini*” - “*Mihailovića treba hvaliti više u inostranstvu nego u zemlji*” - upozorava obavještajni oficir iz Beograda.

Prebjegli rezervni pješadijski potporučnik Mihailo S. Jelisavčić, koji je do tada bio u Nedićevoj SDS, po dolasku iz zemlje ispričao je obavještajnim centrima na Srednjem Istoku svoje viđenje stanja u Jugoslaviji. Njegova priča je napisana kao specijalni izvještaj na 95 kucanih stranica i zavedena u Komandi jugoslovenskih trupa pod ob. RR 487,31 31. decembra 1942. godine. Svoju 23. stranu M. S. Jelisavčić posvećuje Draži Mihailoviću. “*Zamerke koje bi mogle da se učine u vezi sa deneralom Mihailovićem i njegovom organizacijom bile bi sledeće: Preterano hvalisanje preko Radio-Londona nailazi kod naroda na nelagodan prijem. Naročito je ovo slučaj kada se u vezi sa tim potkradaju i greške za koje oni u zemlji tačno znaju da ne odgovaraju istini. Denerala Mihailovića treba hvaliti, ali više u inostranstvu nego u zemlji. Nasuprot ovome, ogorčeni napad na ljude koji saraduju sa Nemcima ne bi smeo da bude tako oštar, ne samo zbog toga što i oni srcima pripadaju Draži Mihailoviću, već i zbog toga jer se Srbi i na taj način dele u još jedan front. Odnosi se na taj način zaoštravaju do te mere, da nikako neće koristiti našem narodu, kao celini. U Srbiji se zna vrlo dobro da Hrvati iz Londona ni približno ne prosipaju mržnju prema svom narodu u Hrvatskoj, koji je mnogo više zaslužio, nego oni Srbi koji danas otvoreno i aktivno ne saraduju sa deneralom Mihailovićem.*”

## “PARTIZANSKE BORBE SE PRIPISUJU MIHAILOVIĆU”

Karikaturista i slikar Sabahudin Hodžić javlja da je “*narod ozlojeden što Londonski radio partizanske borbe pripisuje Mihailoviću. Taj radio poziva narod da se umiri, a narod traži energičnost u teškoj borbi protiv Nemaca*”.

Jedan od izbjeglica iz Jugoslavije karikaturista humorističko-satiričnog opozicionog predratnog lista “*Ošišani jež*” i slikar Sabahudin Hodžić iz okupiranog Beograda se prebacio u Carigrad. Turskom konzulu u Beogradu rekao je da je Turčin i molio ga za pomoć oko iseljenja. Nijemci su nastojali da održe prijateljstvo sa Turskom da bi je zadržali u neutralnosti. Prihvatili su traženje konzula o odlasku Hodžića u Tursku. Odatle je on zatim otišao u Kairo. Tamo je krajem decembra 1941. napisao opširan izvještaj koji je dospio i do Dušana Simovića, tadašnjeg predsjednika izbjegličke vlade. “*Narod je vrlo ozlojeden što Londonski radio partizanske borbe pripisuje Draži Mihailoviću i što poziva narod da se umiri. To se uglavnom poklapa sa programom generala Nedića. U tome obični svet vidi neku vezu s Nedićem, kog strahovito mrze. Ovo iskorišćavaju i nedićevci u svojoj propagandi.*”

“*Programske govore i reportaže na Londonskoj radio-stanici niko ne sluša. Svet očekuje najviše izveštaje sa frontova i traži detalje o tome. Posle velikih bombardovanja Nemačke, narod sa oduševljenjem govori o njima.*”

“*O generalu g. Simoviću, takođe, vrlo povoljno govore a kada govore g. Nanić i Slobodan Jovanović, ljute se, jer ne žele starce da im kukaju, već da im neko kaže mušku reč. Oni im govore da se umire, kao da su od besa u šumi, a ne da brane živote; traže energičnost koja će ih podržati u ovoj teškoj borbi protivu Nemaca. I žele da se najoštrije napada Nedićeva vlada i njegovi ljudi od strane svijeta naših... Neki Beograđani, kao Pjer Križanić - slikar, Milan Tanović - novinar, saradnik “Politike”, otišli su u Hercegovinu, gde su prilike bolje i stišanje.*”

## PRVI BRITANSKI PRITISCI NA DRAŽU

Nakon obustavljanja emisija “Z” listi na britanskom radiju zvanični London je inaugurisao liniju blagog pritiska na Mihailovića da izmijeni svoj odnos prema okupatorima i kvizlinzima. Najjači adut toga pritiska predstavljajući prijedlog da se “*javno prekore jedan ili dvojica Mihailovićevih šljedbenika*” opet putem BBC-a. Drugi je da se “*ne dopusti korišćenje BBC-a za širenje velikosrpskih ideja*”. Oba aduta su ubrzo ispuštena iz ruku Britanaca. U programima Londonskog radija nisu zabilježene promjene: niti su prekoreni “*jedan ili dvojica Mihailovićevih komandanata*”, niti je prestalo popularisanje nekih bitnih odrednica iz programskog arsenala velikosrpskih ideja. Čak i da je praktično primijenjena ta prijetnja to ne bi značilo iole radikalniji zaokret u odnosu bri-

tanske propagande prema četnicima u Jugoslaviji. Za cijelo to vrijeme postojale su one iste osnove i razlozi koji će mnogo kasnije dovesti do toga zaokreta u emisijama Radio-Londona. Strategija čekanja i odgađanja početka borbe protiv okupatora, uključivši diverzije i sabotaže, kolaboracija sa formacijama sila Osovine i odsustvo zajedničkog sadejstva svih činilaca u oružanom otporu. I dalje je u tim programima veličana borba ravnogoraca, oružane operacije partizana pripisivane četnicima, a Mihailović predstavljan kao heroj.

## LONDON I DRAŽINA SARADNJA SA OKUPATORIMA I KVISLINZIMA

Kolaboracija Mihailovića je predstavljala ozbiljnu nevolju za britansko javno mnijenje. To je dovelo Idrna i Sargenta u nevolju i u decembru 1943. godine. Tada su počela stizati obavještenja o Jugoslaviji a vijesti *Slobodne Jugoslavije* počeli sve više da prenosi BBC i britanska štampa. Zbog toga je vladi bilo teško da se i dalje zalaže za Mihailovića.

*"Četničke vode otvoreno kažu da više vole saradivati s Nemicima nego sa komunistima".<sup>99</sup>*

Činjenica na kojima Barkerova zasniva ovu svoju ocjenu ima široko istorijsko uporište. Ono potiče od postavke po kojoj *"Nije još vreme za borbu"* – koju je od početka rata isticao Mihailović u mnogim svojim depešama, direktivama i uputstvima. U odsustvu koncepcije kako da svoj pokret učini djelotvornim u borbi protiv fašizma on je stalno obuzet brigom kako bi likvidirao pripadnike i simpatizere NOP-a, koje su i on i njegova propaganda odreda zvali komunistima. Protiv njih je dopuštao sva sredstva. Jedno od tih sredstava je i saradnja sa nacifašistima.<sup>100</sup> U situacijama u kojima se osjećao ugroženim, ili kada je mislio da *"iskoristi"* okupatore da bi uklonio unutrašnjeg protivnika, brzo je donosio odluke, koje, međutim, nisu bile zasnovane na dobrim, perspektivnim procjenama da svoje formacije uklapa u okupatorske borbene ešalone.<sup>101</sup> Obračao se za pomoć Nijemcima od prvih okršaja sa partizanskim jedinicama u jesen 1941. godine u Srbiji. Njegovi branioci kažu da su tako postupali ponekad samo pojedinci, poglavito nedisciplinovane vođe, neki komandanti, mimo i protiv opšteg stava i odnosa Draže i cjeline vojnog i političkog vrha pokreta. Daleko najpretežniji, da ne kažemo svi, a ne *"neki"* i *"pojedini"* komandanti otvoreno su zauzimali stav nesuprotstavljanja okupatorima, s njim

kolaborirati na mirnoj nozi, s jedne strane, a s druge - ne ići u partizane na stranu NOP-a nego čekati saveznike. I Mihailović lično često se ograđuje od toga, uprkos njegovim pregovorima s Nijemcima u Divcima. Spomenuti njegovi branioci prelaze i preko njegove izjave u Lipovu, kada je kazao da *"sve dok Italijani ostanu njihov (četnički - op.a.) jedini pravi izvor pomoći i opšte podrške, saveznici neće uopšte moći uticati da izmenimo svoj stav prema njima..."* Tako je zabilježio tadašnji šef britanske misije kod Mihailovića pukovnik Bailey.

Raspoloživi dokumenti u Londonu o toj saradnji ne pružaju jasnu sliku krajem 1941. godine. U arhivima jedan strogo povjerljiv špijunski izvještaj američkog porijekla primljen iz Budimpešte spominje pomoć koju Italijani pružaju četnicima. Na dokumentu ambasador u Moskvi Staford Cripps je na tvrdnji. U vezi s tim problemom ambasador u Moskvi Staford Cripps je na sastanku sa Višinskim 18. novembra 1941. godine rekao da je jugoslovenska vlada naredila Mihailoviću da *"odloži oružje"* i da je *"po svoj prilici to razlog zbog kojega je Mihailović navodno stupio u dodir s Nedićem."*<sup>102</sup> Kada je Cripps poslao Forin ofisu izvještaj o tom sastanku s Višinskim, Južni odjel je stavio zabilješku kako nije jasno odakle Crippsu ta informacija. Načelnik Južnog odjela Douglas Howard je na to napisao: *"Ne znam ništa o navodnom kontaktu Mihailovića s Nedićem"*. Čini se da je tu informaciju Cripps dobio ili od SOE ili od Rusa.

Barkerova smatra da je odluka Forin ofisa i SOE o podršci Mihailoviću donesena zbog dalekometnog političkog cilja: da se Draža etablira kao jedini vođa otpora, a komunisti natjeraju da mu se stave pod komandu, ili da se Jugosloveni odvrte da daju podršku partizanima. Odluka nije zbog toga što su Forin ofis i SOE Mihailovića smatrali najdjelotvornijim vođom otpora u Jugoslaviji.

Ali, naredna, 1942. godina, donijela je i Britancima šira saznanja o opsegu i karakteru te kolaboracije. Međutim, ta saznanja su sistematski skrivana, zbog nekih *"viših"* interesa, pa su teško i sporo dospijevala do javnosti.

I Antoni Idrn je u svojstvu ministra inostranih poslova Velike Britanije 20. avgusta 1942. godine pisao Majskom, ambasadoru SSSR-a u Londonu. Rekao je u tom pismu kako je vlada Njegova veličanstva uvjerena da navodi o saradnji Mihailovića i njegovih četnika s Italijanima protiv partizana potiču iz propagande koju šire partizani, pa se ne mogu smatrati objektivnim i tačnim dokazom. Takođe je upozorio na članak *Soviet War News* gdje se izjavljuje da samo partizani pružaju otpor silama Osovine, da Mihailović ne sudjeluje u borbi. Idrn je naveo da se nada da će sovjetska vlada dati upute da preduku takvi napadi na Mihailovića. Iz toga je proisticalo da se mora nastaviti podupirati Mihailović zbog njegove potencijalne vriednosti, vojne i političke, u nekom kasnijem stadiju rata. Strahovalo se i od njegova eventualnog uklanjanja. Ako

99 Elizabeth Barker, *Britanska politika na Balkanu u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb, 1978., str. 154.

100 Dr. Branko Latas, *Kolaboracija skrivana pomoću tri tačke (...)*, Osvrt na publikacije o rehabilitaciji četnika sa okupatorima, Društvo za istinu o NOB-i, Beograd, 2000.

101 Dr. B. Latas, Isto, 9.

102 Depesha broj 132 britanske ambasade u SSSR u postavlja iz Kofljiceva 19. XI 1941.

se ukloni, to bi moglo za sobom povući slom Jugoslavije nakon rata i podjelu na niz sovjetskih republika pod uticajem i ruskom dominacijom. U to vrijeme zauzet je takav stav uprkos činjenicama: (1) da se znalo kako se Mihailović iz političkih i taktičkih razloga suzdržava od svake vojne aktivnosti protiv sila Osovine, jer je i to moglo ugroziti njegove snage; (2) da se on neće složiti ni s kakvom gerilskom aktivnošću protiv sila Osovine dok se na Balkanu ne formira front Saveznika; (3) da je njegov očitovani cilj da uništi partizanske vođe i pokuša navesti obične vojnike da se pridruže njegovoj organizaciji.

Četnička kolaboracija s Italijanima, Nedićem i hrvatskim kvislinškim snagama, preko njih i s Nijemcima krajem 1942. godine, bila je dosta dobro poznata Britancima. Od kraja decembra 1942. godine oni su nastojali da putem izbjegličke vlade i vlastitih misija kod Mihailovića postignu obustavljanje saradnje s neprijateljima, te da se počne boriti protiv snaga Osovine, ali uzalud. Od četnika su tražili da prestane njihova kampanja protiv partizana i da, najzad, otpočne borbu protiv Osovine i njenih oružanih formacija.<sup>103</sup>

Britanska vlada je dugo izdašno pomagala četnički pokret. Time je jačala Dražin položaj kao komandanta Jugoslovenske vojske u otadžbini u zemlji i vojnog ministra u emigrantskoj vladi u Londonu. Polazeći od svojih pozicija u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata ona je, u sklopu te podrške, doturala i pomoć vazдушnim putem. Pomoć se sastojala u oružju, municiji, ratnom materijalu i novcu. Zamašna pomoć pružana je i na propagandnom planu: uspostavljene su, osim Londonske, i posebne četničke radiostanice - "Sumadija" i "Karadorde".

Snazna propaganda je razvijena u zemljama američkog kontinenta. Trajalo je to sve do proljeća 1944. godine. Sva ta naklonost prema četnicima i njihovom vodstvu otpočela je ozbiljno da se ljulja pod teretom rezervi koje su u politiku razjedale, četnička saradnja sa okupatorima i kvislinzima, te odgadanje početka njihove borbe protiv okupacionih i kvislinških sila.

Predsjednik kraljevske vlade Slobodan Jovanović razgovarao je 17. maja 1943. sa britanskim ambasadorom Rendelom. U pitanju je bila odbrana Mihailovića od napada u javnosti. "Jugoslovenska vlada mora da uzme u odbranu generala Mihailovića i da ne može više da čuti dok britanska štampa napada i pretstavlja gospodina Mihailovića kao izdajnika. Ambasador gospodin Rendel rekao je da generala Mihailovića osuđuje kao saradnika Nemaca već ga osuđuje za saradnju sa Italijanima i da treba naći pogodnu formu da se ovo demantuje".

Kraljevska vlada je na to reagovala posebnim kominikeom u sljedećim tačkama: (1) Ministar vojske armijski general Dragoljub Mihailović niti je održavao niti održava ma kakve veze sa silama Osovine pa ni sa Italijom; (2) Pokušaji u posljednje vreme od strane Nemaca i Italijana da stupe u kontakt sa

ministrom vojske generalom Mihailovićem ili sa nekim od njegovih komandanata general Mihailović je najenergičnije odbio... čak zajednički pokušaj nemačko-italijanski da stupe u vezu sa Mihailovićem bio je kategorički odbijen; (3) Da ministar vojske general Mihailović doista ne saraduje sa silama Osovine dokaz su ne samo gonjenja pristalica generala Mihailovića već i masovna streljanja Dražinih pristalica u Beogradu, među kojima je veliki broj uglednih političara, novinara, javnih radnika i oficira; (4) Kraljevska vlada kao i ministar vojske general Mihailović, osuđuju svaku saradnju sa silama Osovine, jer je Jugoslavija izgubila svoju slobodu i podnela ogromne žrtve zato što nije htela nikakvu saradnju sa silama Osovine. Kraljevska jugoslovenska vlada ima punu veru u ministra vojske i načelnika štaba Vrhovne komande armijskog generala Dragoljuba M. Mihailovića".

#### ZBRKA OKO VLADINOG KOMUNIKEA

##### Komunike neodmjerene pohvale, pa Ispravka komunikea do Zvaničnog saopštenja i njegove ispravke

Izbjeglička vlada u Londonu je 5. decembra 1942. godine objavila *Komunike* o radu generala Mihailovića "Ministra Vojske, Mornarice i Vazduhoplovstva i Načelnika štaba Vrhovne komande".

"Jugoslovenska vlada ima puno poverenje u vođstvo i lojalnost generala Mihailovića i njegovih hrabrih ratnika. Kao izraz svoga poverenja postavila ga je za vrhovnog komandanta svih oružanih snaga koje se bore protiv neprijatelja u Jugoslaviji. Vlada održava stalni kontakt s njim. Poznato je da su pred nekoliko dana generali Okenlik, admiral Harvud i vazduhoplovni glavni maršal Teder poslali svoje čestitke generalu Mihailoviću.

General Mihailović, koji uživa veliku popularnost među srpskim narodom i u celoj Jugoslaviji, vodi dobro organizovanu armiju, jednu tako organizovanu, sastavljenu prema prirodni gerilskog ratovanja između 80.000 do 150.000 četnika, kojima komanduju regularni oficiri jugoslovenske vojske. Veliki broj ovih oficira poginuo je u borbi i odlikovan na predlog generala Mihailovića, za hrabrost a imena im objavljena preko radija. S druge strane, fakat je da u okupiranoj Evropi, jedino general Mihailović ima regularnu vojsku pod svojom komandom. Zato nije čudo da neprijatelji Jugoslavije, Nemci i Talijani i njihovi sateliti čine sve da unište generala Mihailovića i njegovu vojsku. Nemci su za taoca ženu i decu generala Mihailovića uzeli, osudili ga na smrt i obećali veliku nagradu licu, koje ga ubije. Posredstvom svoje straže i dobro organizovane armije nanosi velike gubitke zajedničkom neprijatelju. On kroz više od godinu dana zadržava oko 36 divizija u okupiranoj Jugoslaviji - 17 talijanskih, 7 bugarskih, 4 nemačke, 4 mađarske i 4 regularne Paveličeve divizije a isto tako 15 bataljona ustaša. Na taj način Mihailović čini ogromne usluge ne samo svojoj otadž-

<sup>103</sup> Jozo Tomasević, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941-1945*, Sveučilišna naklada i Liber Zagreb 1979, str. 207-210.

*bini nego svima saveznicima i u ovom času ruskoj braći”.*

Objavljeni komuniké je jedan od mnogih hvalospjeva kakvi su bezbroj puta obznanjeni u emisijama Londonskog radija, govorima ministara i na druge načine na koje su veličani lik i djelo Dražino. Citirani komuniké je neobičan po tome što je 11 dana kasnije ispravljen u zvaničnom saopštenju vladine Direkcije za informativnu službu. Naime, 16. decembra 1942. godine to saopštenje je naslovljeno kao *Jedna ispravka*. “U jučerašnjem broju našeg *Biltena* objavljen je tekst jednog saopštenja pod naslovom ‘Komunike Kraljevske Jugoslovenske vlade u Londonu o radu generala Mihailovića, Ministra Vojske, Mornarice i Vazduhoplovstva i načelnika Štaba Vrhovne komande’.

*Ovlašćeni smo da izjavimo da je ovo saopštenje pogrešno objavljeno kao komuniké Kraljevske Jugoslovenske vlade. U stvari, ova obaveštenja data su iz Vojnog kabineta”.*

Dan kasnije objavljena je *Ispravka ispravke*. Ponovo je, 17. decembra iste godine, iz Direkcije za informativnu službu, kao *Poverljivo* javnosti otpremljeno *Zvanično saopštenje* pod naslovom “*Ispravka*”.

*“U jučerašnjem broju Biltena izašla je jedna ispravka povodom komunike o radu generala Mihailovića i kampanji, koja se vodi protiv njega. U ovoj ispravci rečeno je da su ‘ova obaveštenja data iz Vojnog kabineta’. Komunike koji je objavljen u Biltenu broj 202 od 15. decembra pretstavlja zvaničan komuniké Ministarstva Vojske, Mornarice i Vazduhoplovstva u Londonu”.*<sup>104</sup>

**Sedmi dio:**

## **SPECIJALNE PORUKE JAVNE LISTE PRESUDA POD SLOVOM “Z” I “CRNE TROJKE” NA LONDKONSKOM RADIJU**

## SPECIJALNE VOJNE EMISIJE NA RADIO-LONDONU

Preko Londonske radiostanice 19. januara 1942. godine otpočele su specijalne vojne emisije. Njihov cilj je intenzivna propaganda u korist izbjegličke vlade, generala Mihailovića i njegovog pokreta. Vođenje emisije je povjereno majoru Živanu Kneževiću, koji je, kako je objavljeno, 1941. godine bio *“istaknuti učesnik dvadesetsedmomartovskog puča u Beogradu”*.

Emisije su poticale iz vojnog vladinog kabineta. Pripremali su ih aktivni oficiri koji su pripadali mlađoj generaciji. Emitovane su u početku četvrtkom, a poslije i češće. U zemlji među redovnim slušaocima poznate su po saopštenjima o vojnim unapređenjima, odlikovanjima, ali i razrješenjima. U okviru te emisije su objavljivana naređenja kojim se određene ličnosti stavljaju pod slovo “Z”.<sup>105</sup>

One upozoravaju da je *“kucnuo dvanaesti čas”*, ali ne za borbu protiv okupatora. Ta emisija 19. marta 1942. poziva oficire, podoficire, kaplare i mornare. *“Spasite čast imena svoga i zemlje svoje i roda svoga. Sa oružjem u ruci stupite u redove našeg Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva đenerala Draže Mihailovića, da u danom momentu zbacite i kaznite one koji vas izdadoše”*.

## ŠIFROVANE PORUKE PUTEM RADIJA

Radio-London je veoma često prenosio šifrovane poruke. U hvatanju veze sa Ravnom grom počev od 25. septembra 1941. godine u više navrata je ponovljena, primjerice, ova poruka: *‘Za kuma 50. Primili smo vaša saopštenja i vršimo aranžman. Svima vam želimo najbolje. Javljajte nam se u...’* Slušaoci nisu mogli znati šta znače ove ugovorene šifrovane poruke saopštene preko radija. Jedna od tih poruka: *“Mrki vuče, podignu brkove/da ti viđu toke na prsima! (Njegoš).”* Neke su češće ponavljane od drugih. U dokumentaciji PRO (Public Recording Office) u Ričmondu kraj Londona nalazi se mnogo tih poruka emitovanih u toku rata. Dosad je malo njih odgonetnuto. Mnogo je i šifrovanih telegrama koji su stizali i u radio-emisije. Tako je iz Carigrada 29. septembra 1941. godine Lj. Hadži-Đorđević poslao generalu Dušanu Simoviću šifrovani telegram: *“Juče je stigao ovamo iz Beograda dr. Miloš Sekulić lekar sa dokumentima i porukama iz zemlje. Tujanjanin moli da pozovete Sekulića i omogućite najhitnije dolazak tamo. Stvar vrlo važna. S tim u vezi objavite hitno preko Londonskog radija nekoliko puta sledeće: “Javljamo da su Dr Mihailo*

105 Emisije vojnih emisija u Vojnoistorijskom institutu u Beogradu, pod oznakom VK-Y-206, k. 165/a, reg. br. 44-2-1.

Mihailović i Dr. Miloš zdravo i dobro. Oni u zemlji će znati šta to znači". Na telegramu je predsjednik D. Simović dopisao rukom: "Za radio dati odmah. Javiti Carigradu da uputi Dr. Sekulića u London". M. Sekulić je u London donio mnogo informacija među njima i tekstove pojedinih radio-emisija.

U Dnevniku o protoku emisija kontrolor u studiju BBC-a 29. oktobra 1942. godine napravio je neuobičajeno dugu zabilješku. Ona otkriva da su na talasima Londonskog radija, osim priloga i informativnih sadržaja, otpremane i specijalne poruke.<sup>106</sup> Da li su one skrivane i od uvida nadležnih u ovoj radijskoj kući? Kakve su, putem tih poruka, saopštavane stvarne istine kojima su maskirane zablude i laži i to u načinu korišćenja radija. Taj način korišćenja radija Miroljub Jevtović naziva perfidnim.<sup>107</sup>

Jaća je šaka moći nego vreća znanja! Ako je (i je li) praksa radija uvijek praksa dnevne politike? Da li na ta pitanja odgovara spomenuta zabilješka kontrolora u BBC studiju? "U 19,45, Vojni kabinet (pri izbjegličkoj vladi u Londonu - o.a.) Knežević i Roždjalovski nekoliko puta ponavljaju SPECIJALNE PORUKE. Objasnili su mi da se radi o šifrovanim porukama... Ponavljane su u pravilnim razmacima. Međutim, zapazio sam da je njihov jezik gramatički potpuno nepravilan... Kada sam uredniku ukazao na tu činjenicu s napomenom da bi jezik valjalo popraviti, on mi je rekao da je 'pogrešna gramatika' deo šifre. Sumnjam da je tako, jer sam ranije poruke slične prirode i sa sličnim greškama ja lično ispravljao, po odobrenju urednika".<sup>108</sup>

U emisijama Radio-Londona mogle su se često čuti čudne i neobične poruke. Recimo: "Ovde London. Skrećemo pažnju, da ćemo na kraju ove naše emisije, dati 'pesmu rugalicu iz detinjstva' slušaocu koji je čeka". To se ponavljalo tri dana uzastopce na kraju svake emisije, pošto spiker završi svoj program. Miroljub Jevtović, istražujući šta je u ratu govorio Londonski radio, ustanovio da je tom porukom ministar u penziji dr. Grga Anđelinović javljao svome bratu Danku Anđelinoviću pjesmom rugalicom koju samo znaju njih dvojica. Kad bude čuo tu pjesmu, Grgin brat će znati razumjeti da su sve njegove poruke, pa i ova, stigle u London, gdje treba. Spiker je tu neobičnu poruku završavao dodatkom: "Slušaocu, kome je pređašnja pesma namenjena poručujemo, da ćemo se postarati da list *Entranzijan* počne da piše drugojače".

Bezazlenost ove poruke neuporediva je sa drugim koje su nalazile mjesta u govornim programima za slušaoce u Jugoslaviji.

I u emisiji 22. avgusta 1942. emitovane su mnoge dosad nerazjašnjene poruke: "Pre nego što nastavimo vesti, čujte jednu važnu poruku. Ponavljamo, čujte jednu važnu poruku: vaš prijatelj broj 555 pozdravlja vas, X (22. VIII 1942).

Druga: "Nevenka i Ćirk su zdravi i voleli bi da čuju nešto o Ćirkici u Zagrebu". (22. VIII 1942).

Treća (24. avgusta): "Specijalna poruka: Prijatelj 192 šalje tople pozdrave prijateljima 723". (24. VIII 1942).

## KAD DOMOBRANSKI PUK "POBEGNE U ŠUMU"

Živan L. Knežević, šef vladinog Vojnog kabineta, 27. decembra 1942. godine šalje uredniku BBC-a za Balkan Hjubertu Harisonu pismo<sup>109</sup> oslovljavajući ga sa "Dragi Harison". U tom pismu Knežević obavještava tog urednika da "general Mihailović moli da se preko Londonskog radija što pre uputi poruku Domobranskom puku, koji je početkom decembra pobjegao u šumu. Stvar je hitna... Molim da vidiš da se u prvoj narednoj večernjoj emisiji objavi ova poruka. Šaljem ti kopiju, a sutra ću ti dostaviti ovu istu poruku potpisanu od strane Predsednika Vlade... Ovu poruku ću ja da pročitam".

Ta poruka, kako ju je predstavio Knežević, ovako je izgledala. "Na svim frontovima ujedinjeni narodi imaju inicijativu. Nemačka se očajno brani... Početkom decembra jedan puk Domobranaca pobjegao je u šumu i to puk koji do sada nije hteo da saraduje sa razbojnicima ustašama. Načelnik štaba Vrhovne komande i zastupnik... Mihailović poziva ovaj domobranski puk i naređuje: da se odmah stavi pod Vrhovnu komandu Jugoslovenske vojske... Ponavljamo..."<sup>110</sup>

## MAJOR KNEŽEVIĆ MIMO REGULA BBC-A

Neregularno proturanje poruka na "otkrivanju" izdajnika u Jugoslaviji učestano je vršeno u svim emisijama. Tako su specijalne poruke i u njenim okvirima spiskovi lica na evidenciji za primjenu slova "Z" u vojnim emisijama unijele nemir i pometnju unutar BBC-a, njene redakcije za emisije namijenjene Jugoslaviji, te u zvaničnim organima nadležnim za propagandu instaliranim pri Forin ofisu Velike Britanije. To je promptno iskazano i u pismu demaršu kraljevskoj jugoslovenskoj vladi. Evo kako se to sve odvijalo.

<sup>109</sup> Su. 136. D.V.K. 212.

<sup>110</sup> Kada je Živan Knežević morao napustiti dužnost šefa Vojnog kabineta u Londonu otišao je u Ameriku za vojnog atašea pri ambasadi koju je vodio Konstantin Fotić. On je otuda pisao Draži pisma u kojima je za Dražicu govorio da nije dovoljno energičan u radu.

<sup>106</sup> Miroljub Jevtović ih nije pronašao u Arhivu BBC-a.

<sup>107</sup> Perfidnim ili zloupotrebom tog elektronskog medija.

<sup>108</sup> Kad je pronašao ovu zabilješku kontrolora Miroljub Jevtović je našao na toj zabilješci krupnim slovima napisano: MOLIM VAS PROVERITE OVO SA HARISONOM.

Najprije je Ralf Mjurej 4. juna 1942. godine uputio ljubazno pismo kancelariji Kraljevske jugoslovenske vlade, na ruke dr. Wilderu, kao šefu za propagandu pri izbjegličkoj vladi. Ralf je, kako se može vidjeti iz pisma, bio iznenađen i uznemiren. U utorak uveče, u posljednjem momentu pred emitovanje, u BBC je stigla poruka koja je ličila na specijalnu premijerovu poruku, a radilo se o otkrivanju nekoliko izdajnika u Jugoslaviji. *"Shvatio sam da ova poruka ustvari dolazi od majora Kneževića. Bojim se da Vam moram skrenuti pažnju na neregularnost ovog postupka. Ne samo iz formalnih već i iz političkih razloga. Podsetio bih vas na pismo državnog sekretara savezničkim vladama u kome se naglašava da svi prilozi i dopisi tih vlada moraju stići u BBC 12 sati pre emitovanja. Kao što znate, da vam ne bi stvarao teškoće, BBC nije insistirao na striktnom poštovanju ovog pravila. Ipak, nije u redu da se ovakva naša elastičnost zloupotrebljava do te mere i to tako jednom značajnom veću kao što je 'specijalna poruka' dostavljena BBC-u svega nekoliko minuta pre početka emitovanja. Ne bi bilo zgodno da BBC u slučaju očuvanja kontrole nad onim što se emituje bude nateran, ponašanjem majora Kneževića, na dosledno i strogo sprovođenje 12-časovnog pravila i ja se nadam da mi nećete zameriti, ako vas u ime BBC-a zamolim, da se ovakvi slučajevi više ne ponavljaju. Kako bilo, radi se o veoma važnim stvarima. Izgleda da je o pomenutoj poruci ili bar samo o ideji za poruku, gospodin Rendel (britanski ambasador pri izbjegličkoj vladi u Londonu - o.a.) razgovarao sa premijerom i da se na kraju tog razgovora premijer složio da otkrivanje izdajnika ne ide u program. Ipak, u utorak uveče poruka je stigla u BBC i činilo se da je poslao premijer. Shvatićete da je BBC, u želji da udovolji premijeru, prihvatio poruku uprkos neregularnosti postupka. Ne znam da li je moguće da major Knežević nije bio upoznat sa premijerovom odlukom povodom ove stvari, ali čini mi se da je došlo do nekakve zabune, jer je poruka stigla u premijerovo ime, pošto se ovaj dogovorio sa gospodinom Rendelom da poruka ne ide. U ovom slučaju ne radi se samo o političkom problemu, jer kao što znate, vi ste u ime jugoslovenske vlade zaduženi za korektno sprovođenje postupka; već se tu pojavljuje i problem poverljivosti. Razgovarao sam sa licima ovlašćenim za saopštavanje imena ovih izdajnika i oni se slažu da je major Knežević morao njih konsultovati pre nego što je pustio ovu informaciju, kako bi bio siguran da njenim objavljivanjem neće naneti štetu kanalima preko kojih su imena dobijena. Bio bih vam veoma zahvalan ako o ovome razgovarate sa majorom Kneževićem i objasnite mu praktične razloge, za ograničenja kojih se mora pridržavati. Moj zadatak u pogledu jugoslovenske vlade je, kao što vam je poznato, da pomazem, a ne da bilo šta sprečavam; razlog što sam ovo napisao je što rad na propagandi mora biti politički potpuno uspešan i bez ikakvog rizika po saopštenja kojima se barata. Sinoć sam večerao sa majorom Kneževićem, ali nisam imao prilike da o ovome razgovaram sa njim, no to ću svakako učiniti, ukoliko on bude našao za potrebno. Zamolio sam BBC da ne ponavlja informaciju kako je major Knežević sinoć zahtevao sve dok se stvar ne razjasni."*

## PRIJETNJE PRIMJENOM "ZAKONA NEUMITNE PRAVDE" "Pamtite i bilježite sve. Dan suda i pravde je na vratima"

Odjekivale su u tom stilu prijetne poruke sa talasa Londonskog i Jerusalimskog radija. Tako iz svih drugih čerličkih glasila u zemlji. Prijetnje su sastavni dio te propagande. Ne samo unutar zemlje nego i one radijske i spolja. S propagandnim, što je još gore, te prijetnje su i praktično provodene gdje god je to bilo u moći presuditelja bez suda. Prijeteće poruke upravljene su i prema konkretnim imenovanim ličnostima. Iz Jerusalimske radiostanice do slušalaca u zemlji dopijeva 12. avgusta 1942. godine i ovakva poruka: *"Od Triglavu do Balkana zaigraće bratsko jugoslovensko kolo... Svi vi krunici... bićete nemilosrdno kažnjeni... Složni... odbacite sve nesuglasice i razmimoilaženja. Sprizajte se svi u redove Dražinih osvetnika... Uskoro će granuti sunce slobode..."*

Pod firmom *Dražina stanica - glas četnika* iz Jerusalima se 12. decembra 1942. godine oglasio Radio-Karadorde. *"Alo! Alo! Radio-Beograd! Radio-Beograd! Zašto vaš spiker ispija ustima i potencira nemačke laži? Misli li taj gospodin da nećemo i njega uskoro posetiti? Poznajemo ga mi još iz vremena Stojadinovića. Onda je služio odvratnom režimu, a sada neprijatelju."*

Višekratno se govori da je jugoslovenska vlada obavještena o radu "Vakula" u našoj zemlji i želi da se taj rad produži sa dobro našeg naroda sa geslom *S verom u Boga, za Kralja i Otadžbinu*. Opetovano su narodu upućivani pozivi da *"beleži svakog pojedinca, da bi se sutra na svakog izdajnika primenio zakon neumitne pravde. A taj dan će sigurno doći"*. Završetak vojne emisije Londonskog radija je u saglasju obojice majora voditelja: *"Laku noć rodna grudo! Laku noć naši mili i dragi!"*

## ŽIVAN KNEŽEVIĆ SAMOVOLJNO MIJENJA UPUTSTVA LONDONSKOG RADIJA

**Kako su Mihailović i njegov štab zapali u smrtnu opasnost zbog zavrzame oko pjesme "Kraljević Marko i beg Kostadin" koja se pjeva na planini Goliji i Sandžaku - Kako je izostavljeno objavljivanje poruke: "Mile podravlja Mirka i moli da mu se odmah javi"**

Bilo je radio-emisija kojim su, navodno, *odatvane tajne* o mjestu i vremenu boravka generala Draže. Harison i njegovi saradnici su na uobičajeni način pripremali radio-emisiju za 19. april 1942. godine. Napisana je na engleskom i prevedena na sipskohrvatski jezik. Emisija je, pored vijesti i uobičajenih komentara, sadržavala i snimak na gramofonskoj ploči narodne pjesme *Kraljević Marko i beg Kostadin*. Uz nju je nešto rečeno o čemu predsjednik Ministar-



skog savjeta dr. Slobodan Jovanović svojim aktom od 24. aprila 1942. godine obavještava ambasadora Jugoslavije u Ankari Iliju Šumenkovića. Iz toga akta se posredno može saznati o uznemirenju što se putem radija *odaje* mjesto boravka Mihailovića i njegovog štaba na planini Goliji i u Sandžaku. Ministar kraljevskog dvora, jedan od veoma aktivne braće Knežević, nekadašnji profesor prestolonasljednika Petra II, skrenuo je na to pažnju, kako kaže, *činovniku* BBC-a. Urednik jugoslovenske sekcije BBC-a Harison je odgovorio na svoj način. Izjavio da je to miješanje Jugoslovena u radio-službu Velike Britanije. Zbog toga je uslijedilo pismo koje će bez prave potrebe još jače zategnuti nespornost. Tako je zakuhano tobožnje *odavanje tajne* o tome gdje se nalazi Draža. U isto vrijeme, kada je rasprostrirana partizanska krilatice: "*Mi smo uvek opkoljeni*". To je, majoru Kneževiću i vladinom Vojnom kabinetu bilo potrebno da još više učvrste svoje specijalne emisije koje u to vrijeme niko od Britanaca nije kontrolisao. Ta lukavost im je upalila. U naredno izvjesno vrijeme emitovali su sve što im je padalo na um. O tome svjedoči serija *Specijalnih poruka* naročito ona sa saopštenjima o "*šlovu Z*". Ali najprije o Kraljević Marku i odavanju tajne Dražinog boravka.

Predsjedništvo kraljevske vlade otpremilo je kraljevskom ambasadoru Iliji Šumenkoviću kopiju pisma koje je upućeno lordu Glenkoneru 20. IV 1942. godine, te njegov odgovor od 22. IV iste godine.<sup>111</sup> "*Gospodine, po uputstvu gospodina predsjednika jugoslovenske vlade čast mi je obavestiti vas o sledećem: juče 19. aprila, u 8,45 po podne, kad sam otišao u 'Bušhaus' gospodin ministar dvora razgledao je ceo tekst emisije od 8,45 posle koje je imala doći na red gramofonska ploča 'Kraljević Marko i beg Kostadin' praćena posle emitovanja rečima da je to pesma koja se 'poslednjih dana meseca aprila peva na planini Goliji i Sandžaku... 'Ministar dvora skrenuo je pažnju g. Harisonu da ima krupnih razloga da se ime Golija i Sandžak uopšte ne spominju preko radija. Predložio je da se u prapratnoj rečenici stavi da je to pesma koja se pevala po jugoslovenskim brdima. Gospodin Harison pitao je nadležne za odobrenje i tako je učinjeno.*

*Gospodin predsednik vlade upoznat sa ovom činjenicom naredio mi je da vam na to skrenem pažnju da takva stilizacija rečenice sa imenom Golija i Sandžak poslednjih dana aprila, takve je prirode da čak kad bi predstavljala neku šifru dovela bi u opasnost život generala Mihailovića i njegov štab. Stilizacija je tako neoprezna da bi Nemce, čija inteligencija nije tako tupu kao što se ponekad zamislja, navela da obrate vrlo veliku pažnju na 'poslednjih dana aprila na Goliju i Sandžak' i nanela nepopravivu štetu akciji u kojoj je diskretnost i tajnost jedan od bitnih elemenata uspeha.*

*Gospodin predsednik vlade bio bi vam veoma zahvalan za objašnjenje kako je moglo doći do takve indiskrecije i takve neopreznosti koja bi Nemcima sigurno učinila neprocenjive usluge njihovoj stvari*".

Pismo je potpisao šef Vojnog kabineta Živan Knežević. Njemu je Glenkoner ubrzo otpremio i odgovor.<sup>112</sup> "*Dragi majore Kneževiću, hvala vam na vašem pismu. Uzimam na znanje da jugoslovenski predsednik smatra vest, za koju je BBC umoljen da je emituje, kao indiskretnost i neuvladivost. BBC je bio umoljen od Vas da emituje tu vest. Ja sam više nego iznenađen da je ministar dvora uzeo na sebe da naša uputstva menja. Po pitanju da li je sama vest neuvladivost ili ne namam nameru da diskutujem. O tome smo mi nadležni da odlučujemo. Moram jasno da istaknem da dok mi budemo odgovorni za ove operacije mi ne možemo dozvoliti ministru dvora da naša uputstva menja, a da nas o tome ne pita*".

Već 24. aprila 1942. Živojin Knežević je ponovo otpisao lordu Glenkoneru. Rekao je da piše po uputstvima predsjednika jugoslovenske vlade. "*Jugoslovenske vlade ne tiče se obaveštenje koje vi izdajete svojim organima i ona niti je imala niti ima nekakvih pretenzija da se u to meša, ali praćena rečenica, koja je davana uz ploču 'Kraljević Marko i beg Kostadin' ne bi se ništa tičala ni Jugoslovena i jugoslovenske vlade da se njome nije sasvim nedvosmisleno celom svetu, pa i Nemcima, otkrilo mesto i vreme kada se može naći general Mihailović i ceo njegov štab. Da general Mihailović nije naš ministar rata i da nije šef jugoslovenske gerile mi bismo bili potpuno ravnodušni prema pomenutoj rečenici. Sreća je što se samo jednom slučajno ima da zabvali što je general Mihailović i ceo njegov štab spasen smrtno opasnosti u koju bi bio stavljen da je pomenuta rečenica ostala nepromenjena*".

Knežević se slaže sa lordom Glenkonerom da ministar dvora, kao i ma koja jugoslovenska ličnost, nemaju prava da se mešaju u *vaš rad* i u *vaše stvari*. On vjeruje da on u tome nema nikakvih pretenzija. *Ali nećete da sporite da mu je dužnost koju on shvata kao Jugosloven i kao oficir da na neopreznost, kojom je dovedena u pitanje glava generala Mihailovića i ceo njegov štab skrene pažnju činovniku Bibisija... Vi znate da je uloga ministra dvora svedena samo na to prijateljsko upozorenje i da su o izmeni meritorno odlučili naši nadležni faktori u ministarstvu rata*".

Živojin Knežević je 5. januara 1943. godine obavijestio predsjednika ministarskog savjeta o poruci sa Bliskog istoka. Tamošnji komandant trupa pukovnik Putnik depešom je zatražio da se hitno preko radio Londona više puta objavi poruka: "*Mile pozdravlja Mirka i moli da mi se odmah javi*". Sutradan, 6. januara, Knežević je dostavio majoru Piteru Boju pismo sa upozorenjem: "*Po naređenju predsjednika kraljevske vlade čast mi je umoliti vas da budete ljubazni i objavite preko Londonskog radija sledeću poruku: 'Mile pozdravlja Mirka i moli da mi se odmah javi'. Na dan 11. januara 1943. iz servisa lorda Glenkonera došao je kapetan g. Emeri i saopštio mi da ne mogu da objave ovu poruku predsjednika vlade dok ne znaju šta ona znači, jer njihova služba bezbed-*

111 VK br. 344, VK 333 i 1184.

112 J.U. 1084.

nosti ovo ne dozvoljava. Rekao sam g. Emeriju da mi nije poznato šta znači ova poruka, ali da ću pitati predsednika vlade. Predsedniku kraljevske vlade referirao sam usmeno odmah u 11 časova. G. predsednik vlade izvolio je navediti da obavestim kapetana Emerija da predsednik vlade nije hteo da mi kaže šta znači ova poruka i da umolim g. Emerija da se ova poruka odmah objavi. Kapetana Emerija zvaoh sam telefonom u 16,50 i rekao poruku vlade. Kapetan g. Emeri odgovorio je da će me za koji minut obavestiti da li se ova poruka može objaviti ili ne. U 17 časova javio je telefonom da se ova poruka ne može objaviti jer oni ne znaju šta ona znači.

Čast mi je da o ovom obavestim g. predsednika kraljevske vlade radi znanja. Ovo činim pismeno da bi ostao dokumenat u arhivi iz kojeg će se docnije videti engleska saradnja sa jednom savezničkom vladom i poverenje koje su izvesni engleski servisi imali čak i u predsednika kraljevske vlade".

#### MAJORI PODMEĆU PORUKE KOJE NE SPADAJU RADIJU

**Premijer Slobodan Jovanović: "Preko vojnih emisija i spiskova lica stavljenih pod slovo "Z" mi najaktivnije pomažemo akciju denerala Mihailovića, tražeći od svih Jugoslovena da se ujedine pod jednom komandom za oslobođenje Jugoslavije, a preko njih žigošemo i izdajnike koji smetaju radu denerala Mihailovića"**

I dr. Wilder, i Kancelarija Kraljevske jugoslovenske vlade načinili su se gluhim i slijepim na upozoravajuće pismo Ralfa Mjureja od 4. juna 1942. godine. Kao da to pismo i ne postoji. Ili je upućeno nekom drugom a ne emigrantskoj vladi. To otkriva i dr. Slobodan Jovanović u svojstvu predsjednika te vlade. On je 8. juna 1942. otpremio pismo Kirkpatricku, kontroloru emisione službe BBC-a, Jovanović traži od Kirkpatricka da se poveća minutaža emisija, u kojima su emitovani spiskovi lica stavljenih pod slovo "Z" a koje su davane svakog četvrtka u trajanju od 10 minuta. Kaže da te emisije pripremaju i daju aktivni oficiri jugoslovenske vojske "pod mojom upravom i punom kontrolom". Dometnuo je da svi podaci koje vlada prima iz zemlje preko Carigrada i Berna, a i sa drugih strana, pokazuju da su te emisije osobito dobro primljene u Jugoslaviji, " naročito kod Srba". "Prvobitno zamišljene da govore samo o situaciji na bojištu ove emisije su postepeno dobijale i karakter poruka i Srbima i Hrvatima i Slovencima. Ove poruke mi upućujemo po traženju našeg Ministra vojske proslavljenog denerala Mihailovića".

Osim toga, preko ovih vojnih emisija "mi najaktivnije pomažemo akciju denerala Mihailovića, tražeći od svih Jugoslovena da se ujedine pod jednom komandom za oslobođenje Jugoslavije. Isto tako, preko vojnih emisija žigošemo i izdajnike koji smetaju radu denerala Mihailovića. Preko ovih emisija uticali smo da se prekine bratoubilački rat između Hrvata i Srba i među samim Srbima i

Hrvatima. Uspeli smo da obavestimo ceo naš narod o zadacima koji mu predstoje pri slomu Nemačke i kako treba sada da rade. Davali smo i stručne izveštaje sa frontova, po svojoj inicijativi ili po traženju engleskih servisa u BBC."

Majori Knežević i Roždjalovski su, uprkos prepisci i prigovorima unutar BBC-a za emitovanje neadekvatnih poruka, i dalje čitali spiskove lica koja se stavljaju pod slovo "Z". Tako su i u vojnoj emisiji 9. jula 1942. godine označili potpukovnika Dragu Rebića koji je "obećao Nemcima da će pronaći i uhvatiti našeg Ministra vojske armijskog denerala Dražu Mihailovića. Pešadijski kapetan I klase Svenske F. Rudolf pušten iz ropstva da bi kao nemački špijun služio u Solunu. I na ove izdajnike primeniti slovo "Z".

Pod to slovo su stavljena i druga lica. "Izveštavamo ceo naš narod da dobro upamti sledeće: Vojko Čvrkić potplatio je prošle godine ljude da unište glavni četnički stan denerala Mihailovića; oni su izvršili dva ubistva ne stigavši ostalo; zbog ovoga je Vojko Čvrkić pobjegao iz svoga kraja i sad se po Donjem Milanovcu i Beogradu šeta. Stanković Mirko Ljotičev i Nedićev obavestajni organ u Kragujevcu... Ministar pošta Kostić Josip lepi marke u albume i poklanja ih Nemcima. Mikuša Trifun, bivši major, ubio vovodu Počeka. Vojnović Miloš, pokršten Nemač Lautner u Bajinoj Bašti pod firmom Ljotića spasava srpstvo. U službi nepriznate ističe se komandant Ljotičevog odreda u Arilju, rezervni vazduhoplovni potpukovnik Jeličić".

#### SPISKIVI LICA STAVLJENIH POD SLOVO "Z"

U toku drugog ratnog ljeta u emisijama Radio-Londona namijenjenim slušaocima u Jugoslaviji otpočelo je čitanje famoznih poruka i spiskova lica stavljenih pod slovo "Z". Prvo ili jedno od prvih saopštenja Ministarstva Jugoslovenske kraljevske vlade u Londonu sa tim spiskovima pročitano je 2. i 6. juna 1942. godine. Nerazdvojni su ti spiskovi i djelovanje crnih trojki, čiji je šef bio lično Draža Mihailović. Evo kako je izgledala ta emisija.

"... Prvo; Šef trojki u Jugoslaviji naredio je da se uzmu u evidenciju i na njih primeni slovo "Z" sledeća lica - narodni izdajnici. Pišite redom:

1. Pomoćnik Aćimovićev - Đorđević, gori i od samog Aćimovića,
2. Negovan Papić iz Mionice, Bogdan Rajović, šef stanice Iverak iz Pećančevog odreda i Jovan Skava iz Valjeva, Pećančev vojskovođa, izdali su pokojnog majora Mišića, sina slavnog vojskovođe Živojina Mišića.
3. Boža Matić iz Valjeva; Ljubivoje Matić, učitelj iz Papučaka kod Valjeva, Milovan Grkić, predsjednik opštine Papučke; Milovan Petrović, predsjednik opštine Brankovine; Anđelko Mihailović, bivši narodni poslanik i trgovac iz Valjeva, Rajko Tešić, kapetan iz Milanovca - svi odlikovani nemačkim gvozdenim krstom zbog ubijanja Srba.

4. Mirko Marijanović, iz Požege, predsjednik opštine; pop Bulić iz Čačka, Ljotićevac, koji je sa Njemcima pobjegao avionom iz Čačka; narodni izdajnik.

5. Milan Popović, bivši senator, sada ga Horti naimenovao za poslanika sreza Sajskaškog; Bata Kojadinović, sreski načelnik u Ljuboviji; Đido Vuković, Horti ga naimenovao za narodnog poslanika; Tasa Dinić, bivši pukovnik, sada komesar za personalna pitanja; Dragić-Tadić, trgovac iz Valjeva, Đorde Perić, novinar Nedićev Gebels; Aleksandar Stojanović, bivši general, sada vojni stručnjak "Novog Vremena" pod potpisom Velevius.

6. Veselinović iz Dirisa stara se da Njemcima da što više hrane; Corojević Buda, inspektor Ministarstva finansija, dr. Velmar Janković, pomoćnik Ministra prosvete, najveći špijun i tvorac zakona o ukidanju autonomije univerziteta.

Za sve ove narodne izdajice, Šef trojki u Jugoslaviji naredio je da se uzmu u evidenciju i na njihov primeni slovo "Z".

Drugo: General Mihailović naredio je da saopštimo našem narodu da Ljotić, Pećanac i Nedić, preko svojih agenata, pred narodom izjavljuju da saraduju sa njim. General Mihailović kategorički odbija i pomisao za ma kakvu saradnju sa ovim narodnim izdajcima. Ovo da dobro upamte svi Jugosloveni, a naročito Srbi. General Mihailović ima fotografisano naredenij sa Nedićevim potpisom za uništavanje izvesnih delova jugoslovenske vojske...

O broju lica stavljenih pod slovo "Z" ima različitih tumačenja. Mnoga su još neotkrivena u arhivima. Razlike se pojavljuju i u pokušajima da se objasni kako su poruke te vrste, kojima se ljudi osuđuju na kaznu smrti koju će izvršiti crne trojke, uopšte prispjele u emisije Londonskog radija. I ne samo BBC-a. Te poruke, bolje rečeno prijetnje i presude, otpremene su i na talasima Jerusalimskog radija, onog koji je djelovao pod nazivom *Karadorđe*.

"Ovde Dražina radio-stanica *Karadorđe*" ponovo se 15. decembra 1942. godine oglašava Radio-Jerusalim. Voditelj emisije toga dana Petković pita slušaoc: "Da li nas slušate sa olovkom u ruci?... Svetozar Stefanović (Fabrika konzervi iz Kragujevca) platiće skupo za svoja rečena nedela. Nad njim će se primeniti slovo "Z". Neće umaći... Mi čujemo sve... Mi znamo sve..."

"Jedan manje" - dodaje drugi voditelj Nenadović i na ime lica sa liste "Z", čiji su egzekutori četničke trojke, nastavlja: "Šef trojki u Jugoslaviji izvršio je "Z" nad Dimitrijem Milojevićem, šefom ispostave u Blacima... Spremite se još i vi, preostali izdajnici".

Emisije ove stanice su ovako završavane: "Slušali ste svoju radio-stanicu *Karadorđe*. Mi smo vaš glas. Mi smo glas istine. Slušajte nas svako veče. Naš je znak: 'Spremite se, spremte, četnici! Naše geslo: 'S verom u Boga, za Kralja i Otadžbinu!'"

## PRESUDE ZVANE SLOVO "Z" I "CRNE TROJKE" NA RADIO-TALASIMA

I u vojnoj emisiji Londonskog radija 13. avgusta 1942. godine kroz usta voditelja majora Kneževića, ponovo su aktuelizovane crne trojke. "Šef trojki u Jugoslaviji naredio da se otpočne sa radom protivu narodnih izdajnika i svih onih koji su se svojim radom istakli u borbi protivu srpskog naroda. Naš narod zna te izdajnike. Mi smo više puta spomenuli njihova imena... Upozoravam izvršioce slova "Z" da se ne izlažu idući spređa, nego da rad ovih izdajnika prate s leđa. Ponavljamo da rad ovih izdajnika prate s leđa, jer trojke suviše kurazno prilaze spređa".

Arhivski dokumenti o radio-emisijama otkrivaju kako je u Radio-Londonu vršen pritisak na poslenike ove radijske kuće. Poznati su i stavovi o zloglasnom slovu "Z". To kao da nije važilo za Živana Kneževića. On je bio najradikalniji. I pored prigovora zvaničnika BBC-a, nije htio da odustane od objavljivanja saopštenja o licima stavljenim pod slovo "Z".

On je tu listu čitao i 13. XI 1942. kada je Forin ofis zabranio čitanje lista. O tom slovu "Z" piše i Vladimir Dedijer.<sup>113</sup>

"... U cilju zastrašivanja, Draža Mihailović je ubedio kraljevsku vladu u Londonu da bi preko srpsko-hrvatskih emisija Radio-Londona trebalo objavljivati presude, zvane slovo "Z". Bilo je to početno slovo od reči "zaklati". Iz toga se izrodila velika afera, jer su britanski krugovi ubrzo saznali da oni putem Radio-Londona posredno učestvuju u ubijanju protivnika politike Draže Mihailovića u Jugoslaviji. Foreign Office je zabranio dalje objavljivanje imena lica stavljenih pod slovo "Z" preko Radio-Londona, o čemu je predsednik tadašnje jugoslovenske vlade, profesor Slobodan Jovanović, obavestio Dražu Mihailovića, 13. novembra 1942. godine. Međutim, u zemlji je Draža Mihailović nastavio da izvršava smrtnu kaznu putem klanja, o čemu govori naredenje četničke komande zapadne Bosne, koje glasi: "... imaju se staviti pod slovo 'Z' svi simpatizeri komune i oni koji se vraćaju iz partizanskih redova... Bolje je to učiniti danas... Trebamo biti načisto sve ono što je bilo u komuni više od mesec dana, ne može se nikada izlečiti."

I u unutrašnjoj četničkoj propagandi u zemlji, i u radio-emisijama koje su u inostranstvu bile u funkciji četničkog pokreta, često je isticano da Draža ne saraduje sa kvasilniškim režimom generala Milana Nedića u Srbiji. I u emisiji *Glas Jugoslavije* 29. avgusta kaže se da "... mi ponovo skrećemo pažnju naročito srpskom narodu da general Mihailović nema ničega zajedničkog ni sa generalom Nedićem ni sa njegovim saradnicima koje svakoga dana lišavamo čina i naredujemo da se na njih primeni slovo "Z". S jedne strane, general Nedić i njegovi saradnici protunaju vesti da general Mihailović saraduje sa Njemcima i čak i sa ustašama... Sam general Mihailović izvestio je Kraljevsku vladu da..." Šef trojki

113 — V. Dedijer, Novi piloci za biogradnju I. B. Uta, Ubitinija, Rijeka, 1981., str. 550.

u Jugoslaviji naredio je da se na sve ove narodne izdajnike primeni slovo "Z" – slijedi spisak tih lica. Šef trojki u Jugoslaviji naredio je da se Nikola Gubero-rov iz specijalne policije Uprave Grada sa agentima Novakom Bogdanovićem, Svetislavom Popovićem i Stojanom Filipovićem stavi pod slovo "Z".

Dražine depeše u kojima kao šef trojki u Jugoslaviji naređuje da se imena osuđenih lica uzmu u evidenciju i na njih primijeni slovo "Z" prolazile su i kroz ruke predsjednika izbjegličke vlade Slobodana Jovanovića. Tako je i 22. avgusta 1942. godine predsjednik vlade ustanovio da se na spisku nalazi i izvjesni profesor Bulić iz Čačka. Za njega je izneseno da je opasni ljotičevac, da je sa Nijemcima bježao avionom iz Čačka "i da njegov izdajnički rad treba naročito istaći."

*"Postupajući po prednjem zahtevu đenerala Mihailovića putem Londonskog radija a pod naslovom "Zvanična saopštenja Ministarstva vojske" na dan 2. i 8. juna ove godine, saopšteno je da je Šef trojki u Jugoslaviji naredio primenu slova 'Z' pored ostalih lica i na profesora Bulića. Ovo saopštenje dato je u dva maha i to: 2. juna u emisiji od 17 časova i 8. juna u emisiji od 20,45 časova. I beogradski list "Novo Vreme" u svome broju od 31. jula, na strani trećoj donio je informaciju: "Ubistvo profesora Bulića" - Čačak, 30. jula.*

*"Danas u 12 i 30 časova napadnut je na ulici profesor i poznati nacionalni radnik Dragutin Bulić od strane nepoznatih lica, koja su na njega ispalila nekoliko revolverskih metaka i pobjegla u nepoznatom pravcu. Bulić je podlegao ranama. Za ubicama su upućene potere".*

*"Do sada je đeneral Mihailović naredio da se stave pod slovo 'Z' sledeći nemački saradnici..." - slijedi spisak lica koja će doći pod nož ili metak crnih trojki. "Za sve ove narodne izdajice šef trojki u Jugoslaviji naredio je da se uzmu u evidenciju i na njih primeni slovo "Z", što je objavljeno 2. i 8. juna preko Londonskog radija.*

Predsjednik Ministarskog savjeta Slobodan Jovanović piše da je u emisiji preko Londonskog radija 13. avgusta izdato sljedeće saopštenje:

*"... U poslednjih pet dana primljena su naredjenja od đenerala Mihailovića da se stave pod slovo 'Z' izvesna nova lica. Završeno za saopštenje preko Londonskog radija i verovatno objavljivanje će biti izvršeno u toku iduće nedelje. Lica koja će biti stavljena pod slovo "Z" jesu sledeća lica..." - slijedi spisak tih lica. Slobodan Jovanović dalje piše: "Iz ovoga jasno izlazi da đeneral Draža Mihailović primenjuje smrtnu kaznu za Nedićeve i nemačke saradnike. Ovaj fakat, i kad ne bi bilo drugih, jasno pokazuje svu apsurdnost tvrdnje da đeneral Mihailović saraduje bilo sa silama Osovine bilo sa njegovim pomagačima..."*

Tekst ovog Jovanovićevog pisma dostavljen je, to se navodi na omotu: *"G-nu Min. Dvora Nj. V. Kralja; P. Predsed. Min. saveta g. Krnjeviću, g. Kreku, Min. saobraćaja, g. Grolu, Direkt. za informacije g. Vilderu i dr."* Sve je ovjerio svojim potpisom *"Predsednik Ministarskog saveta i zastupnik Ministra vojske, mornarice i vazduhoplovstva dr. Slobodan Jovanović"*.

## **"CRNE LISTE" KAO JAVNE OSUDE BEZ IKAKVIH DOKAZA** **Diplomatska prepiska i upozorenje za skidanje "Z" listi kao oblika četničkog terora putem radio-emisija**

Predmet ove diplomatske prepiske o propagandi prema Jugoslaviji predstavlja i nota koja je poslata Daglasu Haurardu u Forin ofisu. *"Naše mišljenje je bilo i još uvek jeste, da jugoslovenska vlada oponaša sile Osovine time što obezbeđuje unutrašnja neslaganja i iznosi imena izdajnika, a naročito onih bez obzira na to šta kaže Mihailović, protiv kojih dokazi nisu baš ubedljivi. Što se tiče slučajeva kao što je onaj sa Dragim Jovanovićem, šefom beogradske policije, tu očigledno nema opasnosti da se imena ljudi o kojima se radi, pojavljuju na Mihailovićevoj crnoj listi jer su komunisti, i dalje smo uvereni da treba biti krajnje oprezan u ovim javnim osudama."*

Umjesto radikalne promjene u stavu i ponašanju ravnogoraca prema borbi protiv okupatora, Britanci su postizali stanovite korekcije u vlastitoj propagandi, prevashodno u emisijama londonskog radija. One su bile u njihovim rukama, pod upravom ministarskog odbora i izvršnog tijela sa Lokhartom kao generalnim direktorom na čelu. Te korekcije u vlastitoj propagandi počele su još u 1942. godini. Najprije - ukidanjem tzv. "Z" listi iz emisija BBC-a. U toku više ljetnih mjeseci te godine i BBC je poslužio kao sredstvo za provođenje jednog od četničkih terorističkih planova. Bilo je to tzv. razdoblje "Z" listi. One su čitane u emisijama na sprkohrvatskom jeziku. Gotovo u cjelini ih je kontrolisala izbjeglička jugoslovenska vlada. To su bili spiskovi i onih koji nisu po volji četničkim komandantima. Imena tih lica, označenih za likvidaciju, vladi je slao Mihailović sa Ravne gore. Imena su označena za likvidaciju ili ih je trebalo prisiliti da udovolje zahtjevima ravnogorskih četnika.

Kako su partizani bili van četničkog zakona, oni nisu bili na tim listama, jer su njihove kao i likvidacije mnogih drugih domoljuba i antifašista vršene mimo svake liste.

Radoje L. Knežević piše<sup>114</sup> o 73 imena na "Z" listi emitovanoj na BBC-u i o još jednoj listi sa 25 imena koje je jugoslovenskoj vladi u emigraciji saopštio Mihailović, ali nije emitovana. Kada su britanske vlasti otkrile njihovu namjenu obustavile su emitovanje ovih listi.

Ako su obustavljene Londonske emisije "Z" listi nije prestala nego nastavljena teroristička praksa četnika. Na taj su način umoreni mnogobrojni Srbi, među njima i Kosta Pečanac u junu 1944. godine.<sup>115</sup>

114 Radoje L. Knežević, *Slovo "Z"*, Knjiga o Draži, dva sveska, Windsor, Canada, 1956, str. 236-262.

115 The Trial of Dragoljub Draža Mihailović, Beograd, 1946., Union of the Journalists' of the FPRT, Beograd 1946. Izvještaj o smaknuću Koste Pečanca: RG 226, OSS-dosje br. L40002.

## PODRŠKA KRALJA PETRA "CRNIM LISTAMA" I SLOVU "Z"

### Kralj od Čerčila tražio da se skine zabrana i da se ponovo objavljuju imena na listama pod slovom "Z"

Kralj Petar je 9. decembra 1942. godine predao poseban Memorandum predsjedniku britanske vlade Winstonu Čerčilu. Kraljev Memorandum Čerčilu pratila je zabilješka Vojnog kabineta izbjegličke vlade načinjena 10. decembra 1942. godine i namijenjena predsjedniku britanske vlade. U zabilješci se traži da se ponovo objavljuju imena koje je Draža stavljao na liste pod slovom "Z". Mihailović, po toj bilješci, preklinje, da se objave još i druga imena lica sa tih spiskova.<sup>116</sup> Kako ta zabilješka sama za sebe dovoljno jasno govori o stanju četničke propagande iz Londona prema Jugoslaviji zavređuje šire izvode. Na njoj je, uz sve to, zapisano: "Kralj je na dan 9. decembra lično predao Čerčilu i usmeno objasnio ovu zabelešku".

*"1. U Srbiji je izvestan broj lica u saradnji sa Nemicima počeo da vrši zločine nad našim narodom i nad odredima đenerala Mihailovića. Ova lica đeneral Mihailović stavlja pod slovo "Z" i moli da se njihova imena objave preko Radio-Londona. Ovo objavljivanje ima dvojak cilj: skreće pažnju našem narodu na ta lica i moralno utiče da se njihov broj ne povećava. Do sada je objavljeno oko 40 lica, a ima još oko 30. Za svakog se kaže i šta radi. Cenzura ne dozvoljava da se više ova lica objavljuju preko radija, iako đeneral Mihailović neprekidno moli. Za ubijanje oficira i boraca đenerala Mihailovića po selima i gradovima svršilo je teroristički kurs u Smederevu 110 pristalica Ljotića. Ovi ljudi već dva meseca istrebljuju po Srbiji oficire đenerala Mihailovića.*

*Đeneral Mihailović je dostavio njihova imena i preklinje da se objave preko radija. Cenzura engleska to ne dozvoljava. Zbog ovoga svakog dana vrše se hapšenja po selima i gradovima streljaju pristalice đenerala Mihailovića, jer narod ne zna koga treba da se čuva. A svi teroristi predstavljaju se kao pristalice đenerala Mihailovića. ...Preko Radio-Londona Englezi stavljaju partizane i o njima govore isto kao i o generalu Mihailoviću i odredima jugoslavenske vojske. Đeneral Mihailović skrenuo je pažnju da ovo u najvećoj meri škodi i engleskim interesima".*

## NESPORAZUMI ZBOG SPISKOVA I SPECIJALNIH PORUKA

U dokumentima o radio-emisijama u Arhivu BBC-a (Reading) su ukoričene sveske knjiga na engleskom jeziku. Rukom su pisani zapisi o protoku radio-emisija BBC-a na srpskohrvatskom i slovenačkom jeziku. Obuhvataju

period od 1941. do 1945. godine. Tu knjigu zovu Log - to je vrsta *brodskog dnevnika*. Iz nje se može vidjeti koji su tokom proljeća i ljeta 1941. godine u tim emisijama učestvovali spikeri, neki od njih i kao prevodiloci i komentatori. Spominju se Vasiljević, Slavko Klemenčić, Duško Jovanović, Ann (Nada) Jovanović, Milivoj Sudić, Vernaca (Vernazza), N. Dinović, P. Jevrić.

Kontrolor u radio-studiju BBC-a je odmah nakon svake emisije ručno upisivao svoje ocjene i opaske, ne unoseći detalje. Miroljub Jevtović je imao u rukama debele sveske pune zapažanja kontrolora. Ali iz njegovih bilješki moguće je vidjeti ko je često bio u emisijama. Među imenima koja se nalaze u tim sveskama je gotovo najčešće Grga Zlatoper.

Kontrolori su bilježili i spiskove emitovane u emisijama na srpskohrvatskom jeziku namijenjenim jugoslovenskim slušaocima. Među tim spiskovima su i oni sa imenima odlikovanih, unaprijeđenih u više članove ili razalovanih od bilo kakvog čina. Sudeći po dokumentaciji Arhiva BBC-a, zbog tih spiskova, a naročito zbog specijalnih poruka otpremanih na radio-talasima, počeli su i stanoviti nesporazumi. Nastali su između djelatnika Radio-Londona i majora Kneževića i Roždjalovskog koji su redovno pripremali i emitovali specijalne vojne emisije. I Filis Oti, saradnica urednika H. D. Harisona, koja je komunicirala sa saradnicima i govornicima izvan BBC-a, došla je u sukob sa majorima zbog njihovih specijalnih emisija i poruka. Dušan Jovanović, koji je više godina bio spiker u tim emisijama, sjeća se tih nesporazuma u Sekciji BBC-a za Jugoslaviju. Posebno su sporne bile vojne emisije i duh specijalnih poruka u njima. Građa Vojne emisije od 29. avgusta 1942. godine dostavljena je i vladinoj Direkciji za informacije. Major Živ. L. Knežević, naime, sa štambiljem Predsjedništva vlade, tu građu proraća naredenjem: "Prema naredenju Predsednika Ministarskog saveta, u prilogu pod 2) dostavljaju se naročita saopštenja, s molbom da se neizostavno pročitaju u emisiji 29. avgusta tekuće godine, na radiju 'Glas Jugoslavije'. Čitanje ovih saopštenja, po potrebi, može da izvrši jedan oficir Vojnog Kabineta..." Uz zvanični pečat na saopštenju, ćirilicom je dopisano: "Video S. Jovanović", a u zagradi taj major Ž. Knežević je još i utvrdio: "Originalni paraf Slobodana Jovanovića". Ta saopštenja su, dakako, objavljena istog dana.

Govorila su o oružanim sukobima ruskih i njemačkih trupa, o Žukovu koji je postao "prvi pomoćnik Staljinov", pa sve garnirano "specijalnom porukom: broju 333, primili smo vaše pismo". Slijedi nagovještaj Berlina za skoriji pad Staljingrada, podaci o proizvodnji oružja u Njemačkoj, pa redovni komentar jugoslovenskog novinara te, na kraju, opet specijalna poruka.

<sup>116</sup> Zabilješka je registrovana pod Str. pov. V.K. 999, Zabeleška za W. Čerčila, kut. 165/a, br. 198 28/3-1.

### TRI RAZLOGA PROTIV DENUNCIRANJA LJUDI I EMITOVANJA JAVNIH OSUDA POD SLOVOM "Z" NA RADIJU

Ralf Mjurej je ekspeditivan. Na pismo dr Wildera, šefa Informacionog odjeljenja jugoslovenske kraljevske vlade, napisano 25. odgovorio je 29. septembra 1942. godine. Riječ je o odgovoru vojnog kabineta na Ralfov dopis u vezi sa javnim osudama pojedinaca u Jugoslaviji. "Čini mi se da moram naglasiti da je moj zahtev iz prethodnog pisma upućen uz saglasnost Forin Ofisa. Sada ga ponovo potvrđujemo. Takve osude se moraju reducirati na minimum ili potpuno izbeći. Ne možemo donositi sve željene informacije iz Jugoslavije, a posebno zato što su neke od njih možda netačne, čemu je verovatno uzrok stravičnih događaja unutar zemlje. Kao što vam je poznato, politička preporuka današnjeg trenutka nalaže da se veoma pažljivo tretiraju unutrašnji problemi. Ovu preporuku sledi i Vlada Njegovog Veličanstva, tako da i u slučaju ovih javnih osuda moramo biti jako pažljivi".

Mjurej je kopiju pisma dostavio i Kirkpatriku. Izrazio je nadu da "podrška Vojnog kabineta (kraljevske vlade - o.a.) Mihailoviću neće trpeti bitno zbog smanjivanja obima ovih informacija u emisijama".

Stav Ralfovog pisma dijeli i Forin ofis. Tiče se i saopštavanja osuda koje su na Londonskom radiju izricane pod slovom "Z". Da li se za osude pod slovom "Z" krivica može prenijeti samo na oficire Vojnog kabineta izbjegličke vlade u Londonu? Spiskovi su stizali sa Ravne gore. S njima je upoznavana i izbjeglička vlada, ili bar njen dio - onaj koji su sačinjavali srpski ministri. Za njih su znali i u Informacionom odjeljenju koje je pri toj vladi vodio dr. Večeslav Wilder. Mjurej u svom pismu nije kategoričan: kaže da su neke informacije "možda netačne", a još ne osporava ni britansku "podršku Mihailoviću". Pri tome insistira da se ne emituju "sve željene informacije". U tom insistiranju se izražavaju dvojake naznake: jedna usmjerena ka novinarskom profesionalizmu po kojem je BBC poslovično opredijeljen, a druga, još bitnija, da nastaju prve pukotine na relaciji i u odnosima između ovog radija i propagandnog aparata izbjegličke vlade.

Iz Forin ofisa, sa potpisom D. Howarda, stiglo je 10. decembra 1942. godine pismo na adresu dr. Dragoslava Protića, jugoslovenskog ambasadora u Londonu<sup>117</sup>. Naime, to pismo je odgovor na ed-memoar koji je Protić 18. novembra u ime emigrantske vlade predao Forin ofisu. U ed-memoaru je traženo da se BBC-u dade odobrenje da u svojim jugoslovenskim emisijama objavljuje "izvesne spiskove imena koja đeneral Mihailović saopštava jugoslovenskoj vladi".

"Mislim da su Vam već poznati razlozi našeg ustručavanja da putem radija denunciramo lica čija imena đeneral Mihailović telegrafski saopštava. Na prvom mestu postoji opasnost da se kompromituje naša lista za vezu sa đeneralom Mihailovićem usled objavljivanja na radiju imena koja su već bila telegrafisana u šifri. Na drugom mestu, uvek je moguće da đeneral Mihailović, pogrešno obavješten o radu izvesnih od ovih lica, s obzirom da je on primoran da se služi mnoštvom veoma raznovrsnih izvora, te nije uvek u stanju da prosudi o pouzdanosti obavještenja koja prima. Prema tome, smatramo da moramo učiniti sve što možemo da bismo zaštitili nevine. Naš treći razlog važniji je od obadva prednja. Denuncijacije ove vrste, koje predlaže đeneral Mihailović, neminovno će stvoriti utisak da tamo vladaju nesloga i unutrašnje borbe, što ne može biti dobro ni za đenerala Mihailovića ni za Jugoslaviju, i samo može ići na ruku našim zajedničkim neprijateljima".

Time je Forin ofis odredio i pravila za BBC. Od njih je želio da čini što manje izuzetke. "I to samo ako budemo smatrali da su ti izuzeci opravdani sa operativne tačke gledišta. Slučaj koji ste pomenuli u Vašem pismu da nemački plaćenici idu od sela do sela u Jugoslaviji, predstavljaju se lažno, da bi pronašli pristalice đenerala Mihailovića te ih bilo predali Nemačima ili sami ubili, spada po našem mišljenju u ovu kategoriju, prema tome izdaci se potrebno ovlašćenje da se ova lista objavi na radiju. Međutim, bićemo vam zahvalni, ako biste bili tako ljubazni da BBC-u date kopiju ove liste na izvesno vreme pre nego što se ona treba objaviti".

Proradio je crv sumnje u vjerodostojnost famoznih lista lica pod slovom "Z". Forin ofis utvrđuje tri pravila protiv njihovog objavljivanja. Dopušta, međutim, izuzetak za one što navodno, "idu od sela do sela u Jugoslaviji... da bi pronašli pristalice đenerala Mihailovića" i likvidirali ih.

Majori Knežević i Roždjalovski u vojnim emisijama nastavljaju prijetnje slovom "Z". I 30. jula 1942. godine oni su u saopštenju Ministarstva vojske u Londonu napali na ministra unutrašnjih dela u Srbiji Aćimovića i njegovog pomoćnika Ceku Đorđevića. ... Koliko je čista savest Aćimoviću i Ceki Đorđeviću dokazuje činjenica da ova dva narodna izdajnika drže pištolje na svome stolu u kancelariji i da pri dolasku u kancelariju od automobila trče do vrata ulaska u Ministarstvo. Ipak ovo ih neće spasti da se i na njih uspešno primeni slovo "Z".

117 Forin Ofis, Br. R. 814/178/G.

**Osmi dio**

**RADIJSKI SPISKIVI PRIZNANJA ČETNICIMA  
“ZA JUNAČKO ODRŽANJE” ODLIKOVANIH I  
RAŽALOVANIH “IZDAJICA KRALJA I NARODA”**

## JESU LI OFICIRI U PARTIZANIMA “VOJNI BEGUNCI”, “IZDAJICE KRALJA I NARODA” I “SLUGE NEPRIJATELJA” Šta o tome kaže “Slobodna Jugoslavija”

S. Jovanović kao predsjednik izbjegličke vlade i M. Ninčić kao ministar inostranih poslova su u ljeto 1942. godine učinili demarš kod Vlade SSSR-a. Oni su 25. avgusta uputili Ed-memoar o situaciji u Jugoslaviji. U njemu iznose svoje poglede na tu situaciju u sedam tačaka. Treća tačka glasi: *“Jugoslovenska vlada je učinila sve što je mogla da učini kraj bratoubilačkom ratu, apelujući stalno preko Radio-Londona na sve ustaničke stranke da sarađuju zajedno pod generalom Mihailovićem protivu njihovog jedinog zajedničkog neprijatelja, zavojevača protiv naše Otadžbine. (4) U jeku rata komunisti forsiraju socijalni rat... (5) Mihailovićeve saradnja sa Nedićem i ostalim izdajnicima je zlonamerna izmišljotina tih samih izdajnika i nemačkih slugu, protiv kojih je general ishodio degradaciju činova i žigosanja kao izdajnika preko BBC-ja, zatraživši da ih se stavi pod slovo “Z”.*

Oficiri vojske KJ koji su se svrstali u partizanske redove došli su pod udar Dražine odluke da se liše čina i proglašeni bjeguncima. Smatrani su oficirima koji su prekršili vojničku zakletvu i izdali kralja i narod. Ta mjera je oglašavana i na Londonskom radiju.

Kralj je ražalovao, a Londonski radio objavljivao poimenično, mnoge oficire. Radio ih je proglasio bjeguncima. Njihova imena su čitana u vojnim emisijama Radio-Londona. Uz neka su stajale oznake izdajnika. Pojedina su stavljena i na spiskove pod slovo “Z”.

Ali, nisu ostajali dužni ni ti oficiri, koji su se svrstali u partizanske oružane formacije. Kao partizanski komandanti oni su u novembru 1942. godine uputili poziv aktivnim oficirima, vojnim činovnicima i podoficirima bivše Jugoslovenske vojske da stupe u redove Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Obratili su im se sa *“Dragi drugovi”*. Podsjetili su na *“današnji veliki oslobodilački rat koji vode naši saveznici Sovjetska Rusija, Engleska i Amerika protiv fašističko-osvajačke vojske. U tom ratu učestvuju i porobljeni ali nepokoreni narodi Jugoslavije sa svojom Narodnooslobodilačkom vojskom.”*

*“... Kao što vam je poznato, narodi Jugoslavije nijesu poslušali onaj zlokobni glas izbjeglica iz Londona, koji stalno govore: ‘Čekajte još nije vrijeme...’ - već su svojom herojskom borbom i velikim uspjesima i teškim udarcima zadatim okupatoru zadobili priznanje, poštovanje i divljenje čitavog svijeta.*

*... U redovima naše vojske nalaze se najčasniji, najpošteniji i najhrabriji sinovi naših naroda, bez obzira na nacionalnu pripadnost i političku prošlost... Sve što je najbolje svrstano je u redove naše vojske.*

*Zato danas, na bojni poklič NOVJ ‘Svi na oružje! Svi na ustanak! Svi u borbu protiv zajedničkog neprijatelja! pozivamo sve oficire, vojne činovnike i podoficire*



bivše jugoslovenske vojske, koji se danas nalaze u fašističkim lagerima, u hrvatskoj domobranskoj vojsci, sve zavedene i prevarene od raznih voda i vojvoda, ustaških i četničkih bandi, kao i one koji su još ostali po strani a ukoliko nisu okrvavili svoje ruke u borbi protiv svojeg sopstvenog naroda, da stupe u redove NOVJ i zajedno s nama, bratski, rame uz rame sa svojim narodom, nastavte oslobodilačku borbu za odbranu naše nezavisnosti, slobode i opstanka. Ukupno 30 oficira je potpisalo taj poziv.

Poziv su potpisali pukovnik Savo Orović, major Rudolf Primorac, kapetan Velimir Terzić, kapetan Branko Obradović, poručnik Ljubo Vučković, poručnik Miloje Milojević, poručnik Ratko Martinović. Svi oni su bili na položajima članova Vrhovnog štaba, načelnika štabova, komandanata divizija, brigada ili njihovi pomoćnici.

Tvorci i voditelji vojnih emisija za Jugoslaviju na Londonskom radiju majori Knežević i Roždjalovski objavljivali su i imena onih oficira koji su optuženi za prekršaj vojničke zakletve i izdajstvo kralja Petra II i naroda. Česta su i radijska saopštenja Ministarstva vojske kojim su "na osnovu predloga Načelnika štaba vrhovne komande armijskog generala Dragoljuba Mihailovića" lišavani činovna mnogi oficiri i zbog "služenja neprijatelju". Mnogi su oglašeni i za vojne bjegunce. Spiskovi ražalovanih su i česti i dugački: "pješadijski pukovnik Savo Orović, konjički pukovnik Rade Avšič, rez. potpukovnik Veljko Bulatović, inž. teh. major Branko Poljanac, pešadijski kapetan I klase Velimir Terzić, Arso Jovanović, Petar Četković i Rudolf Svenšek, kapetan II klase Zaharije Naumović, pešadijski poručnici Mileta Đukić, Ratko Martinović i rez. poručnik Nikola Šekularac." Među optuženim i ražalovanim su ne samo oni što su prelazili iz četničkih redova i svrstavali se u partizanske jedinice nego i oni koji su od prvog dana kao oficiri doratne kraljevske vojske stali na čelo oružanog otpora okupatorima i kvislinzima i postali istaknuti vojni i politički funkcioneri NOP-a.

U tom smislu se oglasio i Radio Slobodna Jugoslavija. On iz Moskve 4. septembra 1942. godine komentariše saopštenja Kraljevske vlade u Londonu. Ta vlada je, naime, preko BBC-a javila da je otpustila-ražalovala mnoge istaknute oficire iz vojske, "jer su aktivno sudjelovali u operacijama izvršenim po našim partizanskim odredima, protiv okupatora, braneći svoj narod. Vlada u Londonu nije time samo njih bespravno otpustila sa njihovih dužnosti, nego je pokazala patriotskim elementima u zemlji, da snage pod komandom Draže Mihailovića služe isključivo njenim sebičnim težnjama, a ne narodu." U komentaru se ocjenjuje da "takvim postupcima vlada u Londonu i njeni viši oficiri u zemlji pokazuju da nemaju ništa zajedničkoga sa našim borbenim partizanskim odredima, jer, poduzimajući ovakve neopravdane korake, oni stvaraju sukobe među našim borbenim snagama, umjesto patriotske volje za borbu protiv zajedničkog neprijatelja..."

Povodom vijesti iz Londona o ražalovanju oficira jugoslovenske vojske Ivo Lola Ribar je u pismu Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju 1. avgusta napisao: "Gospodin Draža se, naravno, nije odrekao i ne kanji se odreći ovih svojih 'prvaka'; naprotiv, on u isto vreme (preko radio-emisija 'Glas Jugoslavije' iz Londona

od 4. jula o.g.) proglašuje 'lišenim čina' - naravno ne navodeći razloge - aktivne oficire bivše jugoslovenske vojske: kapetana Arsu Jovanovića, kapetana Terzića, majora Poljanca, itd., to jest one oficire koji su danas među rukovodiocima u partizanskoj i dobrovoljačkoj vojsci..."

Lola Ribar poručuje NOP-u Srbije: "Preduzeo sam mere da 'Slobodna Jugoslavija' više govori o odredima i borbama u Srbiji. Ali za to je potrebno da nam uvek šaljete konkretne podatke o akcijama. Popularizujte stalno i što šire izvještaje Vrhovnog štaba koje daje svakog dana 'Slobodna Jugoslavija' o borbama u celoj zemlji. Ovo je vrlo važno."

### PRIZNANJA "ZA JUNAČKO DRŽANJE"

Sudeći prema dokumentaciji Arhiva BBC-a, liste odlikovanih i unaprijeđenih vojnih lica iz ravnogorskog pokreta je previše dugačka. Njihova dužina - kako kaže Mirosljub Jevtović - "otkriva dužinu ličanja u emisijama namijenjenim Jugoslovenima". I ta vrhovna komanda, i izbjeglička vlada kvalifikovali su jugoslovenske partizane "skupom međunarodnih zločinaca". Vladu i njen predsjednik su visoka odlikovanja dodjeljivali četničkim komandantima koji su u prvoj polovini 1942. otvoreno saradivali sa okupatorima. Oni oficiri iz doratne jugoslovenske vojske, koji su se svrstali u partizanske redove boreći se protiv okupatora, lišavani su čina oficira."

I 18. juna 1942. godine u vojnoj emisiji je major Knežević pročitao spisak novih vitezoza Karadordeve zvezde, koje je na predlog generala Draže Mihailovića odlikovao Nj. V. Kralj u znak priznanja za junačko držanje u borbama protiv neprijatelja u okupiranoj Otadžbini. A major Roždjalovski je kao spiker objavio: "Jugoslavija je rat dobila, jer naš narod već više od godinu dana, pod komandom junačkoga generala Draže Mihailovića, zadivljuje svet svojim otporom, držeći stalno na jugoslovenskom frontu privezano više od 30 divizija sila Osovine. To nam saveznici priznaju danas, to će se uračunati i sutra kada se bude delila pravda prema podnetim žrtvama."

U toj emisiji su, na smjenu, majori Knežević i Roždjalovski čitali i druge vijesti: objavili su sunarodnicima u Americi da general Mihailović sluša sve poruke koje mu se dostavljaju preko radija iz Amerike o ciljevima i prirodi njegove akcije. General Mihailović žali: "Isto zbog vojne bezbednosti - iako je u stalnoj i čvrstoj vezi sa jugoslovenskom vladom u Londonu i radi po njenim instrukcijama - ne može da odgovara na sva ova pitanja." Radio London je zatim čestitao u ime jugoslovenske vlade ovim junacima unapređenje koje je licima "u znak priznanja za junačko držanje pred neprijateljem u okupiranoj Otadžbini" ukazao Nj. V. Kralj "na predlog Ministra vojske, generala Mihailovića".

U vojnoj emisiji 13. avgusta 1942. godine opet je znatan dio posvećen ukazima Nj. V. Kralja "za pokazanu i osvedočenu hrabrost". Pročitani su mnogi

odlikovani Ordenom Karadorđeve zvezde sa mačevima, a sve na predlog Ministra vojske i za "junačko držanje pred neprijateljem, pri čemu su svoje živote položili..." - slijedi spisak imena i njihovih činova ili funkcija u četničkom pokretu. Završnica: "Neka je slava i večni pomen svim palim herojima pod komandom legendarnog junaka i velikog organizatora, armijskog đenerala Draže Mihailovića u oficira pod njegovom komandom..."

Uz pomen "palim herojima" emitovana su odlikovanja i unapređenja pripadnika četničkog pokreta u zemlji. Spiskovi odlikovanih su dugački, često i na pet kucanih stranica, koje se nalaze u Arhivu BBC-a. Svako ponaosob je "na predlog Ministra vojske i načelnika Štaba Vrhovne komande u okupiranoj Otadžbini" sa napomenom da su "svi nosioci novih odlikovanja ili činova oslobođeni iz plaćanja takse". Odlikovanja su različita: Zlatna medalja vojničke Karadorđeve zvezde sa mačevima, Srebrna medalja za hrabrost, pa pohvale pismenim naredbama-pohvalnicama ranga pukovskog i dr. Na dokumentima su dopisana slova "Z" ili Žika, što je značilo Živan L. Knežević, ili Vl. kao znak da čita Vladimir Roždalski, majori redovni gosti BBC-a, urednici i voditelji "specijalnih vojnih emisija".

Osim odlikovanja, tu su i unapređenja: u čin pješadijskog potporučnika unaprijeđeni narednici, pa u činove artiljerijskog, pješadijskog ili konjičkog potporučnika itd. Radio-London je 7., 8. i 9. septembra 1942. godine, "na predlog Ministra vojske i načelnika Štaba Vrhovne komande u okupiranoj Otadžbini armijskog đenerala Dragoljuba Mihailovića, objavio Ukaz Nj. V. Kralja koji je za pokazanu i osvedočenu hrabrost u borbi protivu neprijatelja u okupiranoj Jugoslaviji odlikovao Ordenom Karadorđeve zvezde sa mačevima: đeneralštabnog majora Radosava Đurića, pešadijskog majora Keserović R. Dragutina, rezervnog majora Bačović Petra, pešadijskog kapetana I klase Smiljanić U. Dušana, rezervnog kapetana II klase Lukačević Vojislava, artiljerijskog poručnika Vučković A. Zvonimira, potporučnika: Bulatović Radovana, Janković Milutina, Stojić Krstu, pa četničke vojuode: sveštenika Perišić Radojicu i sveštenika Đujić Momčila, a Ordenom Belog orla sa mačevima četvrtog reda: đeneralštabnog majora Piletić J. Velimira, konjičkog kapetana I klase..."

Isto onako kao što su putem radija mnogi oficiri lišavani činova, tako su, možda i još češće, donošena saopštenja o unapređenjima i odlikovanjima. I 6. septembra 1942. godine emisija je posvećena licima koja su odlikovana Zlatnom medaljom vojničke Karadorđeve zvezde sa mačevima, Ordenom belog orla sa mačevima četvrtog reda, Srebrnom medaljom za hrabrost i drugim odlikovanjima. Uvijek je ta saopštenja pratila i napomena da se sva lica čina redova, kaplara i podoficira pohvaljena pismenim naredbama Mihailovića - pohvalnicama ranga pukovskog - "oslobadaju od plaćanja poreza". "Komandanti odreda đenerala Mihailovića uneće im ova odlikovanja i upisati ih na primerak naredbe đenerala Mihailovića koja se nalaze kod njih".

Tu su i saopštenja sa dugačkim spiskovima imena onih narednika koji su unaprijeđeni "u čin pešadijskog potporučnika, pa u čin artiljerijskog, pešadijskog,

konjičkog potporučnika" itd. Zbog dugačkih spiskova odlikovanih ili unaprijeđenih iskršavale su i razmirice između kontrolora BBC-a i majora Kneževića. Kontrolor je 6. septembra 1942. godine zapisao: "U 17 časova, major Knežević došao u škrpiac s vremenom. Imao je dugačku listu rodendanskih odlikovanja, za koje mu je trebalo ne manje od sedam minuta, a mogao sam mu dati 3.30. Prekinuo sam ga pre nego što je pročitao. To su bila važna odlikovanja srebrnim medaljama, pa Knežević reče da će ga Ministar pojesti..."

Ministar je, doduše, bio strogi, ali i kontrolor BBC-a neumoljiv. Šta bi u tom sporu tek rekli oni radio-slušaoći kojima je bilo dobro poznato koja je to i na čemu pokazana hrabrost, u kojim borbama i na kojem bojnopolju protivu kojeg neprijatelja za koje se nešteditice dijele odlikovanja i unapređenja. Zna se da su, povodom tih novih ordena i činova, priređivane velike gozbe i orgijanja. Posebno onih koji su držali u rukama komandne pozicije. Kako li su svoje pohvale pa i unapređenja sa Londonskog radija proslavljali članovi "crnih trojki" i svi drugi koji su za pasom držali krvave kame dijeleći pravdu svojim najčešće nevinim žrtvama. I njima kao "novim viteзовima Karadorđeve zvezde i novo unapređenim oficirima koji su na bojnopolju dobili ova najviša priznanja našega mladoga Kralja i naše Otadžbine, mi vaši dragi u izgnanstvu najsrdačnije vam čestitamo ovo potpuno zasluženno priznanje".

Dugo nakon pogibije Boško Todorović nije silazio s talasa Londonskog radija. U vojnoj emisiji 8. oktobra 1942. godine ponovo je čitana lista odlikovanih Dražinih boraca. Među njima su i "pešadijski poručnik Misić Toma, odlikovan Ordenom Karadorđeve zvezde sa mačevima, i Kotoranin Dušan, vazduhoplovni narednik, Zlatnom medaljom Karadorđeve zvezde sa mačevima". Obojica "za pokazanu i osvedočenu hrabrost u borbama protivu neprijatelja". Major Knežević je, potom, dometnuo: "Ova dva heroja pala su hrabro zajedno sa artiljerijskim majorom Boškom Todorovićem za Kralja i Otadžbinu. Vi znate da je Boško Todorović poznati junak iz Bosne i Hercegovine, koji je najveća jada zadao okupatorima, pod komandom našeg narodnog điva đenerala Draže".

U listi odlikovanih su i đeneralštabni majori Zaharije Ostojić i Mirko Latravić. "Ovim vernim saradnicima đenerala Mihailovića čestitamo ovo visoko priznanje i srećni što su u sadašnjoj borbi ostali verni..."

I u emisijama, u kojima se govorilo o odlikovanjima ili unapređenjima, provlačena je prijetnja slovom "Z". U toj istoj emisiji major Knežević je obavijestio slušaoce u Jugoslaviji: "Zloglasni Čeka Đorđević, pomoćnik Aćimovićev, ima četiri stana u Beogradu. Prilikom ulaska u novi stan na svome krevetu zatekao je cedulju sa slovom "Z".

## LONDONSKA PRIZNANJA DRAŽINIM BORCIMA U ŠUMI

Takav, otprilike, naslov bi glasio za emisiju Radio-Londona 23. novembra 1942. godine, koja je nazivana "Apel emisijama".

U vojnoj emisiji 29. oktobra 1942. godine jedan od dvojice majora voditelja - Vladimir Roždaloški slavio je Gorsku Gardu Nj. V. Kralja. To kraljevsko veličanstvo je, naime, posebnim ukazom V. K. Br. 1648 od 22. oktobra 1942. godine, podarilo toj gardi novu zastavu i naložilo da se ona preda jedinici 1. novembra. *"Obraćamo se generalu Mihailoviću: Gospodine Ministre, Njegovo Veličanstvo Kralj je izvolio narediti: da se nova zastava preda Njegovoj Gorskoj Gardi kojom komanduje vitez beloga Orla sa mačevima poručnik Nikola Kalabić. Saopštite Kraljevim gardistima: da se njihov vrhovni komandant ponosi njihovim delima i... Neka ih i dalje prati sreća u borbi za oslobođenje našega naroda..."*

A *Apel emisija* 26. oktobra 1942. godine javlja da je saopšteno "celom našem narodu", da je Njegovo Veličanstvo Kralj Ukazom svojim podario prvu zastavu odredima jugoslovenske vojske, koji se u našoj Otadžbini već godinu dana i po junački bore za slobodu našega naroda i vaskrs naše Otadžbine... Ta prva zastava predana je 1. novembra Gorskoj.

*Il spiker:* Gorska Garda Vašeg Veličanstva, uz ogromno učešće naroda, prihvatila je zastavu... (Ploča: marš).

*I spiker:* Specijalni izaslanik Njegovog veličanstva Kralja Petra II koga je odredio Načelnik štaba Vrhovne komande da u ime Kralja preda zastavu Kraljevskoj Gardi, bio je poručnik Neško Nedić. Posle predaje zastave izaslanik je uputio sledeći telegram Kralju Petru II:

*Il spiker:* "Naše Veličanstvo, srećan sam što sam danas... sloboda našeg naroda brzo se približava, uskoro ćemo dodeliti nove zastave slobodnim pukovima naše narodne vojske, u slobodnoj Otadžbini... (Ploča: marš).

I u emisijama 19. novembra 1942. majori Knežević i Roždaloški čitaju duge spiskove unapređenja i odlikovanja. Toga dana je pješadijski major Dragiša Vasić unaprijeđen u čin rezervnog pješadijskog potpukovnika. Tih dana su, inače, često slušaoci u Jugoslaviji slušali litanija o licima koja su odlikovana ili unaprijeđena. Miroljub Jevtović pretpostavlja da su ti spiskovi zamjena ili, možda, posljedica nedostatka drugih, željenih vijesti koje bi spomenuti majori čitali. U Arhivu BBC-a često se ne mogu pronaći dokumenta o odlikovanim licima. Ali ako ih nema tamo, ti spiskovi su stigli i sačuvani u Vojno-istorijskom institutu u Beogradu. Tamo su pripojene uz podatke iz Arhiva BBC-a.

Saopštenja o odlikovanjima i unapređenjima lica koja su ih dobila u redovima četničkog pokreta pretrpala su emisije Radio-Londona. Hvalospjevi koje su čitala dvojica majora su bila ispod nivoa ukusa. Mnogi slušaoci su, žedni

informacija, u ratnim prilikama prigrllila radio, ali su sve češće okretali radio-skale ka onim talasima na kojima se oglašavala *Slobodna Jugoslavija*. Otuda se mogla čuti i polemika sa vijestima na drugim radiostanicama. Saznavali su da u Jugoslaviji postoji i front NOP-a i njegovih oružanih formacija, a ne samo u četnički pokret, kako je to jedino isticao Londonski i Radio-Jerusalim. U neposrednom okruženju onih koji su sve to slušali izdaleka danonočno su vršena hapšenja, objavljivani spiskovi strijeljanih, ljudi masovno transportovani u koncentracione logore u zemlji.

## ORUŽANA BORBA ODOLJEVA NAPADIMA RADIO-TALASA

U svojoj raspravi o propagandi uopšte, napose o funkciji radija u toj sferi, Miroljub Jevtović kaže da je ta promidžba, uključivši i radio, uvijek u rukama onih što radio pretvaraju u oružje svojih interesa. O drugima govore kada to njima odgovara. Može i da govori i da šuti o onome što brine obične ljude. Tako i 22. decembra 1941. kada je u Rudom formirana Prva proleterska brigada, Londonski radio govori kako je "porazena i razbijena ustanička grupacija". Prešućeno je zatim i formiranje druge takve brigade. Radio o tome ne govori. Porazi ustanika otvaraju nove frontove na radio-talasma. Različite strategije i taktike uslovljavaju hoće li govoriti ili šutiti o nečemu. Hoće li pretakati poluistine i izmišljati laži. Vojne jedinice su morale borbom odolijevati ofanzivama okupatora. Jedino je ta oružana borba preostala da odolijeva i navalama radio-valova. Okrenuti i prema neprijateljima, i prema prijateljima i prema samima sebi.

Ljudi su vezani za radio-informacije. Slušaju ih i vrše razmjenu mišljenja. Mnogo šta od onoga što čuju zapisuju i umnožavaju. Tako je i vijest Radio-Londona dospjela u četnički list *Vidovdan* od 25. XII 1941. sa završnom porukom: "Pročitaj i daj drugome da čita". Nastalo je i emitovanje rješenja predsjednika kraljevske vlade, ministra vazduhoplovstva i mornarice i zastupnika ministra vojske, armijskog generala Dušana Simovića o tome ko se sve lišava čina, a ko unapređuje za pokazanu hrabrost i junačko držanje u borbama sa neprijateljem. Sve poimence.

Taj isti Jovan Đonović je iz Jerusalima 27. XII 1941. poslao pismo potpredsjedniku jugoslovenske vlade u Londonu Slobodanu Jovanoviću. "Dobili smo autentične podatke o borbi partizana i o zverstvima izvršenim od strane Nemaca, izgleda da su partizani savršeno organizovani i odlučni da se bore do smrti. Među njima mogu se naći predstavnici svih društvenih slojeva: seljaci i građani, oficiri i vojnici koji se nisu hteli predati neprijatelju, radnici, profesori, studenti, sveštenici, advokati i drugi..."

Vijest o tome nije objavljena na Radio-Londonu, ali ni na Radio-Jerusalimu, čiji je urednik bio taj isti Jovan Đonović.

**Deveti dio**

**VJERSKI PRAZNICI, KRALJEV ROĐENDAN,  
NOVE GODINE I DRUGI BLAGDANI NA  
RADIO TALASIMA**

## BLAGDANI U SADRŽAJIMA LONDONSKOG RADIJA

Osim u četničkim glasilima u zemlji, i Londonski radio je krcat čestitkama i prigodnim sadržajima povodom raznih blagdana - novogodišnjih praznika, rođendana kralja Petra II, dana ujedinjena Jugoslavije iz 1918. godine, božićnih i uskršnjih praznika.

**Novogodišnje poruke.** - Tako je bilo i 31. decembra 1942. za Novu 1943. godinu. Dr. Miha Krek je na slovenačkom jeziku pročitao svoju poruku slovenačkom narodu. To su učinili i majori Knežević i Rožđalovski iz vladinog Vojnog kabineta. M. Petrović je čitao tekuće vijesti. Pripremljeni su i pregledi događaja u minulih 12 mjeseci. Tu su i obećanja za predstojeću godinu. Ta očekivanja i nagovještaji predstojećih zbivanja nisu nosila izvjesnost koja bi ohrabrila slušaoce. Protekla je obično naznačavana kao posljednja godina stradanja, ali ne i predstojeća kao - godina pobjede.

*“Večeras naš narod... ispraća još jednu tešku i krvavu godinu... Večeras naše misli i naša ljubav odlaze u prvom redu našim junačkim majkama... Naša ljubav večeras, naša briga i naše misli odlaze ženama u beskrajnoj povorci nejake siročadi... Večeras... velikim patnjama i velikim iskušenjima, kroz koje su prošli naši drugovi oficiri i vojnici u zarobljeništvu... Dražinim borcima naša ljubav, briga, sve naše misli, sva naša nada... Celom narodu večeras, pri ispraćaju teške godine našeg ropstva, mi pozdravljamo sve koji su ostali verni našem narodu i Otadžbini... Ispraćajući večeras ovu poslednju godinu mučeništva i stradanja celog našeg naroda, mi vas pozivamo da budete hrabri, da istrajete još, mi ćemo sigurno opet biti slobodni...”*

Približavala se kraju druga godina rata, a famozni majori Knežević i Rožđalovski u vojnim emisijama Radio-Londona neprekidno siju iluzije: 10. decembra 1942. godine oni poručuju slušaocima u zemlji da nailazi “još jedna teška zima, svakako posljednja pod Nemcima”. Htjeli su, valjda, da tješe “naš narod, a naročito naše izbeglice i našu bezbrojnu siročad”, a dobro su znali da to neće biti poslednja zima pod okupatorima. Emituju apel da “oni što su imućni, neka sa tom našom ojađenom braćom i decom podele poslednju paru i poslednju koru hleba. Još samo ovu zimu”. Poslije nje dolazi sunce slobode.

Londonski radio je 9. januara “svojoj srpskoj braći i sestrama zaželeo srećnu 1942. godinu... Imamo puno razloga da verujemo da će nas još u toku ove godine ogrejati sunce slobode i da ćemo iduću Novu godinu dočekati u slobodnoj Otadžbini i u krugu svojih milih i dragih”.

Slobodnu otadžbinu i srpsku pobjedu zaželio je 13. januara 1942. godine i Radio-Beograd. “Posle dve decenije lutanja, Srbi su našli sebe... pronašli su svoj pravi put. Prošlost je bila ispunjena slabim ličnostima i izdajnicima... Godina 1942. predstavljaće značajnu godinu srpske pobjede... rađa se nova Srbija... Sa tim željama, čestitamo srpskom narodu iz sveg srca srećnu Novu 1942. godinu”.

**Kraljev rođendan na Londonskom i Jerusalimskom radiju** - Glasila četničkog pokreta izdala su obilježavala rođendane kralja Petra II. Činio je to i Radio-London. U njegovoj vojnoj emisiji 17. septembra 1942. godine rečeno je da je uoči kraljevog rođendana nad Jugoslavijom bačena iz aviona poruka "našega mladoga kralja". Ta poruka, prema toj emisiji BBC-a, glasi: "Moje misli prate moj viteški narod, molitve svoje upućujem za njegove mučenike i junake koji padose za čast, veru i Otadžbinu. Nadam se i želim uspeh svima onima koji se bave na koji način opiru omrznutim napadačima i narodnim izdajnicima. Budite uvereni da njihova otpor i njihova borba neće biti uzaludna. Veliki i moćni narodi sveta Englezi, Rusi i Amerikanci čine ogromne napore da unište poludivlje nacističke i fašističke napadače. Nadam se da će se ovo uskoro ostvariti i da će sve porobljene i namučene sinove obasjati sunce slobode. Sa ovim ubedenjem i nadom, ovoga dana pozdravljam svoj mili narod i neka bude uveren da su svi moji napori, kao i napori moje vlade i naših saveznika, posvećeni tome cilju".

Daleko od zemlje, iz zavjetrine u Britaniji, kralj se molio za svoj narod. Molitve je upućivao, "mučenicima i junacima koji padose za čast, veru i Otadžbinu".

Radio-Jerusalim 5. septembra 1941. emisiju posvećuje 18. rođendanu kralja Petra II. Dušan Petković na njegovim talasima čita: "Mili Kralju naš, govori ti porobljena Otadžbina, koja ti šalje, preko ravnic i dolina, preko brda i planina, preko reka, jezera i mora, svoje najtoplije želje, svoje najsrdačnije pozdrave, svoje izraze iskrene odanosti i duboke vernosti povodom Tvoje sutrašnjeg 18-og rođendana.

*Govori Ti porobljena Otadžbina, koju su neprijatelji iskrvavili, na krst raspele, u crno zavili...*

*... Znaj, mili Kralju naš, da će na sutrašnji dan sve naše misli biti posvećene Tebi. Sa naših uplakanih očiju proliće se sutra more suza, suza bola i ponosa... Na sutrašnji dan, mili Kralju naš, mi ćemo Ti se zavetovati, u našim šumama i gorama, brdima i planinama, odakle Tvoje ustaničke i četničke čete ne prestaju da daju primer viteštva i samoodricanja na čast Otadžbine, da ćemo ti vazda biti verni, uvek spremni svoje živote da položimo za Tebe i slobodu naše mile Otadžbine. Tvoja porobljena Otadžbina prelazi s dubokim prezirom prema svima onima koji pognuše glave pred našim vekovnim neprijateljem. Uvredena Otadžbina znače da im se oduži za ta izdajstva... Ni jedan Vuk Branković neće ostati nekažnjen..."*

U radio rođendanskoj poruci se pominju dvije vrste boraca - "ustaničke i četničke čete". To je još vrijeme nastojanja da se četnici svrstaju u redove antifašističkog fronta borbe. Kraljevska vlada je saveznik velikih saveznika u antihitlerovskoj koaliciji.

**Obilježavanje Dana ujedinjenja naše zajedničke kuće** - Osim prigodnih emisija posvećenih ujedinjenju Srbije i Crne Gore, pa Kraljevine SHS, koje su davane putem Londonskog radija, tim datumima se bavi 30. studenog 1942. godine i Radio-Rakovica. Iz njenih poruka lako je razaznati kome služi i čija

je. "Mi želimo da vratimo pažnju naših slušalaca na smešni prenos što će ga emitovati Londonska radio-stanica... u jednom od svojih redovnih biltena za tzv. Jugoslovene, sutra, na godišnjicu onog dana kada je stvorena versajska Jugoslavija, kao sinonim za Veliku Srbiju. Između ostalih govornika sudelovaće u tome i Petar II Izgnanik. Mi pozivamo naše slušaoc... da slušaju ovu emisiju. Možda će izgledati pomalo čudno da baš mi oglašavamo govor Petra II, Kralja Velike Srbije, ali mi držimo da ne postoji ništa prikladnije da se... uveri prave Hrvate o nemogućnosti saradnje sa Srbima... Čitav hrvatski narod objavio je, da tako kažemo, svojim stavom: "Jao vama Srbi, kad na vas dođe red!"

Taj radio kao da uzvraća na mržnju majora V. Perića iskazanu prema Hrvatima u njegovom poverljivom izvještaju iz Carigrada izbjegličkoj vladi decembra 1942. godine. Ta emisija Radio-Londona, koju je najavila Radio-Rakovica, data je 1. decembra 1942. godine. Najprije je govorio Kralj Petar II. "Dragi moji Srbi, Hrvati i Slovenci. Ovoga puta 1. decembar dočekujemo pod okolnostima mnogo boljim nego prošle godine. Nemačka vojna sila koja je do sada išla sa uspeha na uspeh, prešla je vrhunac svoje moći i njeno klizanje prema porazu očigledno je i za one koji su do juče u to sumnjali. Rusi su ne samo zaustavili nalet Nemaca i njihovih najamnika pred Lenjingradom, Moskvom, Staljingradom i na Kavkazu, već su sa svojim neiscrpnim rezervama prešli u napad...

... Na današnji dan stvaranja zajednice države Srba, Hrvata i Slovenaca budimo ispunjeni novom verom u obnovu naše zemlje Jugoslavije. Jugoslavija će se dići iz krvi i ruševina i zauzeti u Evropi ono značajno mesto koje joj pripada...

Znamo da su Italijani i Nemci učinili sve da u vašim dušama zalegne sumnja u mogućnost obnove naše zajedničke kuće... Meni je stalo da kažem celom svom narodu da bi se stalo sa svim dvojabama."

U emisiji se javlja i urednik BBC-a Harison. On upućuje pozdrav Jugoslaviji, prvo, kao ratnom drugu Engleske, u prošlom ratu; drugo, kao narodu koji je u ovom ratu pokazao najviše ratne i nacionalne vrline... Potom je i jedna Engleskinja uputila pozdrave engleskih žena jugoslovenskim ženama.

Javio se i predsjednik kraljevske vlade dr. Slobodan Jovanović. "Vlada Jugoslavije s Kraljem na čelu izašla je prošle godine iz zemlje sa jasnim i određenim ciljem, a to je - da uz naše saveznike produži borbu protiv Osovine. Ta je borba bila neizbežna. Sile Osovine davno su..." Jovanović je današnjem naraštaju preporučio da nauči još jednu stvar od ranijih naraštaja, a to je da se "nacionalna sloboda može izvojevati samo uz duge i teške borbe. Stvaranju Jugoslavije prethodilo je čitav niz ratova i krvavih narodnih pokreta. Isto tako i danas. Svi oni koji iskreno žele vaskrsenje Jugoslavije, moraju biti spremni da u datom času ponovo stupe u borbu i da radi svoje nacionalne slobode podnesu žrtve".

I predsjednik kraljevske vlade, dakle, ponovo preporučuje odgađanje borbe svih koji žele vaskrsenje Jugoslavije da budu spremni "u datom času". Dokle odgađati? Do datog časa kada moraju biti spremni da stupe u borbu. Taj dati čas, poznato je, nastaje kada vlada iz Londona i vodstvo četničkog pokreta sa Mihailovićem na čelu daju znak za tu borbu. Rat je odmicao. Vrijeme prolazi-

lo, približio se i kraj 1942. godine, a taj znak se ne daje i stalno odlaže. U toj emisiji javio se i potpredsjednik vlade dr. Miha Krek. "Naši neprijatelji učinili su sve da bi sprečili da Jugoslavija uskrsne... Mi se borimo za celu nacionalnu teritoriju u kojoj ćemo uključiti sve delove na koje imamo pravo".<sup>118</sup>

Danu ujedinjenja iz 1918. godine posvećena je još jedna emisija Radio-Londona i to 1. decembra 1942. godine. U toj emisiji je Emeri, uz taj jugoslovenski narodni praznik, kako su ga nazvali, rekao da se "u samoj Jugoslaviji, ovaj praznik može svetkovati u gordoj tišini i čvrstoj nadi... Pred nama je surova borba koja može još dugo potrajati... Da se mir što skorije povrati zemlji, kada će tujanj bitke prestati, a krv i suze prestati da teku, i kada ćemo napokon moći da čestitamo onima koji su izdržali sve patnje... i poželeti im rođenje u slobodi za Jugoslaviju..."

O Jugoslaviji i jugoslovenskoj misli kao čežnja Srba, Hrvata i Slovenaca za zajedničkom narodnom domovinom opet je govorio dr. Miha Krek. Nikada da ministri u vladi kažu kako zamišljaju tu Jugoslaviju koja će vaskrsnuti. Krek, čak, kaže da je "čežnja za zajedničkom domovinom stara preko 1000 godina i jača od svake zapreke postavljene sa strane imperijalizma i jača od razarajućih tendencija poznatih u istoriji Slovena". Ta je misao i čežnja, po Kreku, nikla i pobedila. "Naša borba ide danas za integracijom naše narodne države... Zora pobeđe puca..."

Dok su na Londonskom radiju vodeće ličnosti kraljevske vlade naricale sklonjene podaleko od ratišta na tlu te Jugoslavije ujedinjene 1918. godine, na Radio Kujbiševu je istog dana 1. decembra 1942. godine - Kosta Krajšumović javljao: "Sovjetska štampa objavljuje da su jugoslovenski partizani očistili od nemačkih okupatora rudnike gvožđa u Bosanskoj Krajini, u Ljubiji, Starom Majdanu i Staroj Rijeci. Hitlerovci su se žestoko opirali, ali su razbijeni... Partizani su zarobili mnogo Nemaca..."

U emisiji od 10. decembra 1942. godine major Vladimir Rožđalovski čita na BBC-u čestitku načelnika britanskog Carskog Djeneralštaba upućenu djeneralu Mihailoviću povodom Dana ujedinjenja 1918. godine. "U ime deneralštaba ne mogu da propustim dvadesetčetvrtu godišnjicu dana ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu Kraljevinu, a da ne izrazim čestitanja na sjajnim podvizima jugoslovenske vojske. Ne mislim samo na vaše snage koje su pridružene redovima naše vojske na Srednjem istoku u ovom pobedonosnom času, nego i na vaše nepobedive četnike pod vašom komandom, koji se bore i danju i noću pod najtežim ratnim okolnostima. Ja sam uveren da će uskoro doći dan kada će sve vaše snage, Gospodine Ministre, moći da budu ujedinjene..."

118 Svi prethodni govori zvaničnika stare Jugoslavije zapisani su i nalaze se u dokumentima Arhiva BBC-a ili Vojno-istorijskog instituta u Beogradu. Nalaze se u Obaveštenju štampi Jugoslovenskog informacionog centra u Njujorku. Otuda su prispjeli u beogradske arhive. Tako se sve, maltene, što je jednom rečeno na radiju može pronaći ako se već gube iz sjećanja onih savremenika koji su slušali te emisije Londonskog radija.

Tu čestitku je začinio major Knežević: "Vi što se i dalje borite pod komandom denerala Draže, neka vas prati ratna sreća na slavu našeg mladog Kralja, na čast naše Otadžbine i za sreću našeg naroda".

U dijelu Radio-Londona, koji su vodili ovi majori i drugi propagandisti, ništa se još nije osjetilo u promjeni klime koja se nadvijala nad britansku politiku i prema izbjegličkoj vladi i prema Draži i vodstvu četničkog pokreta.

Radio London je i dalje hvalio Dražu. To u svom Dnevniku bilježi i Vladimir Dedijer 13. decembra 1942. godine. "Sada je uvedena nova praksa kod Londonske stanice. Na početku se veli: 'Ovde britanska radio-stanica' što daje službeni karakter onome što se govori. Sada London govori kako je englesko Ministarstvo vojske pohvalilo Dražu Mihailovića povodom njegovog odlikovanja četnika koji su ubili 500 Nemaca. Opravan je dubok gnev naših boraca kada slušaju ove neistine o 'heroju' Draži. U nekim jedinicama partizani su razbili radio-aparat."

Vladimir Dedijer izvještava Tita i Vrhovni štab o reagovanju boraca partizana na neistine o tome kako su "četnici ubili 500 Nemaca" u vrijeme kada su vodstvo četničkog pokreta i njegovi komandanti uspostavili saradnju sa njemačkim okupacionim snagama. Edvard Kardelj, javljajući Titu o stanju u Sloveniji, kritikuje Radio Slobodnu Jugoslaviju. Kardelj, iznoseći primjedbe u vezi sa pitanjem Jugoslavije, pod tačkom 4. govori o toj radiostanici. "Čini mi se da je Radio Slobodna Jugoslavija doneo nekoliko članaka o Jugoslaviji (naročito u vezi sa 1. decembrom) koji su u suprotnosti sa svim što je do sada naša Partija govorila o Jugoslaviji (npr., da je u Jugoslaviji bilo nekoliko 'grešaka', ali to nisu bile tako važne, dok Staljin govori o revolucionarnom rešavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji). Takvo vulgarizovanje svakako nije u korist naše Partije, nego, nasuprot, vode na mlin mihailovičevskih elemenata. U tom pogledu je pravilna rezolucija AVNOJ-a koja je na prvo mesto stavila ulogu velikosrpske hegemonije. No, istovremeno - ne prestajući sa vrlo oštrom kritikom stare Jugoslavije - držim da je sada već očito da ćemo se mi moći međusobno najlakše učvrstiti baš preko Jugoslavije..."

Na talasima Londonskog radija 26. novembra 1942. godine javio se Ilija Plamenac i podsjetio na dan ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom. "I prošle godine smo govorili o tom značajnom datumu... Istrčavati se i iskakati ispred događaja, koji bi imali da dodu, u nameri i nadi da sami nešto uradimo i stvorimo, može da znači pravo ludilo... Uraditi nešto korisno teško je... i pored najbolje namere... Srećom, deneral Mihailović ima mogućnost da bude svestrano obavešten... Visoko on vije zastavu vašeg otpora, stradanja i časti".

Kako je Ilija Plamenac u emisijama BBC-a slavio dan ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom, tako je dr. M. Krek u emisiji na slovenačkom jeziku obilježio 30. novembra 1942. godine prvi decembar, dan "godišnjice našeg oslobođenja i ujedinjenja... Pored junačke vojske denerala Mihailovića, spremaju se i jugoslovenske snage u inostranstvu... Većina su slovenački mladići... prožeti ljubavlju prema Otadžbini... Očekujte buduće događaje u mirnoj, nesalomljivoj discipli-

ni... Svaka preuranjena detinjarija mogla bi doneti samo novu ogromnu štetu...  
DOČI ČE poziv za sve Jugoslovane... Spremite sve svoje snage..."

**Zašto nije objavljen članak pjesnika Antuna Novačena?** - Šefu vladinog sektora za propagandu vojna misija pri Generalnom konzulatu 5. decembra 1942. godine<sup>119</sup> piše o britanskom oficiru koji rukuje stranim emisijama na radio-emisionoj stanici srednjih talasa u Jerusalimu. Taj oficir je od jednog iz te misije pukovnika, inače šefa misije (čiji je potpis nečitak) zatražio da povodom 1. decembra napiše članak koji bi "jedan jugoslovenski oficir uputio nemačkom narodu uoči toga dana. Kako se ovdje u Jerusalimu nalazi dr. Antun Novačen, poznati pisac i pesnik, zamolio sam ga da on taj članak napiše. Prevod tog članka dostavljam u prilogu. Taj članak, međutim, nije pročitani... vraćen je sa objašnjenjem da se stanica Jerusalem ne čuje u Nemačkoj i da zato članak, koji je uglavnom upućen Nemcima u Austriji, nije pogodan za slušaocce stanice Jerusalem, tj. za ona lica na Srednjem Istoku koja razumeju nemački. Saznalo se, međutim, da je na odbijanje tog članka imao uticaja šef propagande za nemačku emisiju u Jerusalimu, dr. Dobretzger, bivši austrijski ministar prosvete u kabinetu Šušnika, koji je povodom tog članka rekao da u Austriji nema više od 30.000 Slovenaca... No, moguće je da razlog za odbijanje tog članka ne leži samo u propagandnoj taktici, već da je možda austrijski uticaj na britansku spoljnu politiku porastao na našu štetu. U tome slučaju bila bi potrebna celishodna akcija sa naše strane, zbog čega i dostavljam ovaj predmet".

Tako piše taj pukovnik, šef vladine vojne misije u Jerusalimu. Ne šalje svoje pismo samo šefu sektora za propagandu nego i "g. Ministru vojske, vazduhoplovstva i mornarice, pa delegatu kraljevske vlade za propagandu na Srednjem Istoku i šefu sekcije." Vlada se bojala bilo čijeg uticaja na britansku politiku. Na kraju dokumenta, koji naravno nije pročitani na radiju, piše: "Hitler je severnu Sloveniju sa 800.000 Slovenaca prisajedinio Velikoj Nemačkoj. I tom prilikom je naredio: 'Napravite mi tu zemlju opet Nemačkom!'"

Među blagdanskim je i svetosavska emisija Londonskog radija. U njoj se 27. januara 1942. godine izvlači na scenu Milan Grol, ministar saobraćaja i zastupnik ministra prosvjete jugoslovenske vlade u Londonu. "Četnički odredi Draže Mihailovića u ovim ledenim danima s puškom u ruci krstare zemljom našom, braneći je..." - govorio je Grol.

Radio je emitovao i uzvratne poruke iz zemlje. Major Knežević je u vojnoj emisiji 17. septembra 1942. godine uputio i Dražine poruke. "... Neka se cela naša školska i van školska omladina ugleda na Sokole... Jednoj grupi omladine u našoj jednoj varoši pod brojem trinaest, đeneral Mihailović upućuje najtoplije pozdrave i uverava ih da će sa našim narodom, pomognut od nacionalne omladine, sigurno izboriti slobodu i vaskrs Otadžbine..."

Miroslav Krleža je u svom Dnevniku 17. septembra komentarisao izjavu Littletona na BBC-u. Taj Littleton je tvrdio "da se za ovih osamdeset dana odlučuje sudbina kugle zemaljske. Littleton nema pravo, jer u historiji ove naše zemaljske kugle osamdeset dana tako je sitna, mikroskopska mjera da se u okviru takve sitnice ne može dogoditi ništa što bi po zemaljsku kuglu bilo sudbonosno. Da nije tako već bi se bilo nešto desilo s tom nesretnom kuglom. Tko je Littleton? Mlivo duša..." - Tako kaže Krleža i dodaje: "Ljudi koji čitaju iste novine misle da pripadaju istoj naciji (Nietzsche). To isto bi se moglo reći i za radio..."<sup>120</sup>



**Deseti dio**

**DVA MEMORANDUMA SRPSKE PRAVOSLAV-  
NE CRKVE I “BIČANIĆEV MEMORANDUM” U  
INOSTRANOJ PROPAGANDI**

## ANTIHRVATSKA KAMPANJA I SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA

Nisu samo velikosrpski krugovi u vladi i neposredno oko vlade pripisivali ustaške zločine cijelom hrvatskom narodu. To je učinila i Srpska pravoslavna crkva (SPC) iz zemlje. Ona je dostavila dva memoranduma Trećem Rajhu (Reichu) s molbom da se zauzme za srpsko stanovništvo. Oba dokumenta, implicitno, optužuju hrvatski narod i naturaju mu odgovornost za ustaška nasilja. Odranije su takve optužbe odlučno pobijali i dr. Juraj Krnjević i drugi hrvatski dužnosnici u Londonu.

Spomenuti memorandumi SPC-a su dospjeli i do izbjegličke vlade. U njoj su ovi dokumenti još više zaoštrili razdor između Srba i Hrvata. Memorandumima je sa srpske strane trebalo postići dva cilja: prvi, da bi se sagledalo kolike žrtve podnosi srpski narod za stvar saveznika antihitlerovske koalicije i, drugo, kakvo nasilje provode Hrvati nad srpskim življem. Poslužili su i kao izvor podataka za bjesomučnu propagandnu kampanju. U listu *Amerikanski Srbobran*, koji je izlazio u Pittsburgu kao glavni organ srpskih iseljenika u Americi, otvoren je širok prostor antihrvatskoj kampanji. Toj propagandi je dao snažnu podršku Konstantin Fotić, tadašnji jugoslovenski poslanik a zatim i ambasador u Vašingtonu. Najoštriji je u tome bio Jovan Dučić, srpski pjesnik koji je kao jugoslovenski diplomata u julu 1941. godine napustio mjesto jugoslovenskog poslanika u Madridu i prešao u SAD.<sup>121</sup> On je na osnovu ovih memoranduma, ali i iz drugih izvora, napisao tri serije članaka koje je potpisivao *Kompetentno pero*. Svi su objavljeni u *amerikanskom Srbobranu* 1941. i 1942. godine, ali se ti članci i njegove serije nisu završile samo na spomenutom listu. Oni će se domalo pojaviti i u zasebnoj brošuri koju je 1942. godine izdao "Centralni odbor srpske Narodne odbrane u Americi koji je stolovao u Čikagu (Chicago). Brošura je štampana na srpskohrvatskom jeziku pod naslovom "Dr. Vlatko Maček i Jugoslavija, Jugoslovenska ideologija i Federalizam ili centralizam".

Optužbe na račun hrvatskog naroda za ustaške zločine opovrgavao i dr. Rudolf Bičanić. Učinio je to u ime hrvatskih ministara u izbjegličkoj vladi. Sačinio je poseban komentar na liniji poricanja kolektivne odgovornosti Hrvata, okrivljujući za to Nijemce, Italijane i ustaše.<sup>122</sup> U svom komentaru memoranduma SPC-a on je napisao da su izneseni iz Srbije sa znanjem i uz pomoć Nijemaca. Na taj način je, po tumačenju dr. Bičanića, Treći Rajh izazivao razdor između Srba i Hrvata i u izbjegličkoj vladi, a time i posti-

121 O Jovanu Dučiću opširnije vidjeti u dijelu ove knjige posvećenom četničkoj propagandi u SAD-u.

122 Bičanić se, inače, vratio u zemlju 1946. godine i sve do smrti 1968. bio profesor na Sveučilištu u Zagrebu. Zabilježeno je da je 1941. godine bio viceguverner Narodne banke Jugoslavije u emigraciji. Svoju aktivnost u izbjegličkoj vladi je ispoljavao na dva područja - političkom i ekonomskom. Cijenjen je kao vješt pisac i čovjek od velikog znanja. Često je na molbu hrvatskih ministara pisao za njih ono što im je bilo potrebno.

zanje svojih političkih i vojnih ciljeva u Srbiji. Nije se zadovoljio samo komentarom. Dr. Bičanić je uskoro pripremio i vlastiti memorandum nastojeći da osvijetli korijene srpsko-hrvatskih razmimoilaženja. Njegov dokument je poznat i u krugovima vlade nazvan *Bičanićevim memorandumom*. U njemu se on bavi i sporazumom Cvetković-Maček te ciljevima hrvatskog naroda nakon svršetka rata.<sup>123</sup>

## GENERAL DANKELMAN I MEMORANDUM SPC-A U FUNKCIJI PROPAGANDE

Jedan od episkopa SPC-a uputio je generalu Dankelmanu Memorandum o pokolju koji su ustaše počinile nad Srbima pripisujući to cijelom hrvatskom narodu.<sup>124</sup> U London je taj dokument donio dr. Sekulić, a ministar inostranih poslova poslao ga je Konstantinu Fotiću s namjerom da ga tamo objavi američkom narodu. Fotić je taj memorandum doturio *Srbobranu* koji ga je objavio ispuštajući kako je taj dokument prvobitno dostavljen Dankelmanu.

Memorandum SPC-a je predat vrhovnom komandantu oružanih snaga u Srbiji avgusta 1941. godine.

### A. Uvod

#### Ekselencijo:

Žalosne vesti koje dnevno primamo o zločinima počinjenim nad nezaštićenim srpskim življem u celoj Hrvatskoj državi, a naročito u srpskim pokrajinama: Lici, Sremu, Bosni i Hercegovini primoravaju nas da skrenemo pažnju vojske u okupiranoj Srbiji, kao pretstavnika nemačkog naroda i kao čoveka...

Nemačka vojska stvorila je Nezavisnu Državu Hrvatsku i postavila Pavelića sa njegovim ustašama da vlada njom. Verujemo da je hrabar i odlučan, što mu priznaju i njegovi najveći neprijatelji, da stvori jednu državu u kojoj će vladati zakon, red i pravda i da je daleka bila pomisao od nemačkog vojnika da stvori hrvatsku državu u kojoj će zločin i svirepost biti vršeni kao nikad u istoriji.

Od samog početka stvaranja hrvatske države zabeležene su bile pljačke, mučenja i ubistva srpskog naroda, ali u manjoj meri dok su nemačke trupe

bile stacionirane u raznim krajevima Hrvatske i dok su zapovednici nemačkih garnizona, kao vojnici i kao ljudska bića, pokušavali da zadrže životinjske instinkte hrvatskih upravljača i njihovih saučesnika...

Posle odlaska nemačkih i italijanskih trupa iz hrvatske države, persekucije, pljačke i ubistva Srba hile su toliko povećane sa masovnim ubijanjem da se moglo nazvati uništenjem srpskog naroda... To je opravdalo nužnu odbranu srpskog naroda, koja se razvila u Hercegovini, Bosni i Lici, a koje hrvatski upravljači sad hoće da nazovu komunističkim pokretom i oni žele sa takvom laži da opravdaju pred civilizovanim svetom svoje nečovečne zločine, a naročito pred nemačkim narodom koji je počeo da pokazuje svoje negodovanje prema ovakvom ponašanju i zločinima...

Srpski narod je svojom vlastitom krvi stvorio Jugoslaviju u periodu od 1914. do 1919. prepatio je bezbrojne žrtve za slobodu svoju i svoje braće Hrvata. U tome periodu srpski narod je pretrpio puno veće i puno bolnije udarce od svoje hrvatske braće i muslimana nego od neprijatelja. Ali srpski vojnik je heroj i posle krvavih borbi i pobeđe nije tražio osvetu nego pružio ruku Hrvatima i Muslimanima... Danas ista ta hrvatska i muslimanska braća, čije grehe su Srbi oprostili, platili su tu ljubav braći Srbima sa konfiskovanjem njihove imovine, oduzimanjem vere, uništavanjem života i gonjenjem kao divljih zveri. To čine oni kojima je data država i vlast od nemačke vojske.

#### Ekselencijo:

U ime pobeđenog srpskog naroda koji se sad nalazi pod nemilosrdnom upravom hrvatskih ustaša i za čiju kulturu, plemenitost, heroizam i vojničke vrline najveći kulturni i vojnički duhovi nemačkog naroda izražavali su svoju pohvalu, mi Vas molimo kao pretstavnika nemačkog naroda i nemačke vojske i kao čoveka da preduzmete odmah korake da prestanu krvave persekucije i uništenja srpskog naroda u hrvatskoj državi, koju je stvorila nemačka vojna snaga. Molimo Vas, pred civilizovanim svetom, i pred istorijom nemačkog naroda, da ne dozvolite da odgovornost za ovu svirepost padne na glave nemačkog naroda, ili da ova infamna dela ustaških zločina bace senku na čast nemačkog naroda ili nemačkog vojnika koji je uvek bio velikodušan, hrabar i koji zna šta je čast.

U ime Srpske pravoslavne crkve

Episkop Valerijan

Vikar Nj. Sv. Patrijarha"

123 I ovaj tekst memoranduma našao je svoje mesto u *Amerikanskom Srbobranu* koji ga je objavio sa redakcijskim komentarima u broju od 23. IV 1942. godine.

124 Hajnrih Dankelman (Heinrich Dankelman) njemački general avijacije i okupacioni zapovjednik Srbije 1941. godine. U Beograd je došao 8. jula 1941. kao okupacioni zapovjednik i na toj dužnosti ostao do novembra iste godine. Pošto je otišao iz Srbije, penzionisan je i do kraja rata nije imao nikakvih dužnosti u Vermahtu. Zbog izvršenih zločina na teritoriji Srbije optužen je na nirnberškom procesu i 1947. godine osuđen na smrt vješanjem.

## CRKVENI MEMORANDUMI ZAOŠTRAVAJU ODNOSE MEĐU HRVATSKIM I SRPSKIM MINISTRIMA U IZBJEGLIČKOJ VLADI

Ustaški zločini nad srpskim življem hranili su antihrvatski stav velikosrpskih snaga u izbjeglištvu. Informacije koje su o tim zločinima prispijevale kraljevskoj izbjegličkoj vladi, posebno u pogledu broja žrtava, poticale su isključivo iz srpskih izvora. Zato su od pojedinih ministara stavljanje pod sumnju jer su pristrane. Ako hrvatski ministri u kabinetu ne bi optuživali ustaške zločine osuđivani su za oklijevanje. Neke od tih informacija su stizale do Londona s njemačkim znanjem, a mnogi su pretpostavljali i s njemačkom pomoći. Najpoznatiji primjer takve vrste informacija koje Jozo Tomasevič kvalifikuje *najperfidnijim primjerom* potvrđuju dva memoranduma Srpske pravoslavne crkve. Crkveni poglavari predali su ih dvojici vojnih komandanata za Srbiju - prvi generalu Šrederu (Schröderu) 9. jula 1941. godine, a drugi, prošireni, generalu Dankelmanu (Dankelmanu) u avgustu, pa se on citira kao Dankelmanov memorandum. Poglavari su od generala tražili da zamole vladu Trećeg Rajha (Reicha) da se zauzme za srpsko stanovništvo u NDH. Kopije ova dva memoranduma donio je dr. Miloš Sekulić preko Istanbula i Kaira u London u oktobru 1941. godine. Sekulić je to učinio po nalogu koji je dobio od Mihailovića, Svetog arhijerejskog sinoda Srpske pravoslavne crkve (SPC) i vodstva Srpske zemljoradničke stranke. On je u septembru 1941. godine otputovao preko Istanbula i Kaira i u London doputovao u oktobru iste godine. Nosio je *važne dokumente*. Te dokumente su činili mapa Glavnog štaba ravnogorskog pokreta i prenio ju je u donu cipela. U postavi odijela uspio je da promerite dva apela SPC-a upućena generalu Šrederu, glavnom komandantu nacističkih oružanih snaga u Srbiji, a poslije i generalu Dankelmanu. U oba apela SPC moli da se obustave pokolji Srba. Sekulić je za izbjegličku vladu napisao i opširan izvještaj o stanju u Jugoslaviji između aprilskog sloma i kraja avgusta. U izvještaju su razmotreni odnosi između četnika i partizana. U memorandumu datiranom u avgustu 1941. godine, između ostalog, piše:

*(...) Od samog osnivanja hrvatske države počeo je progon naroda srpskog (...) Po odlasku nemačkih i talijanskih okupatorskih trupa sa područja hrvatske države (1941. g.) progoni, pljačka, mučenje i ubijanje Srba, koje je dotle bio ograničeno, pretvorilo se u bajku na Srbe i masovno ubijanje i dobilo karakter potpunog istrebljenja naroda srpskog (...)*

*(...) Nastalo je masovno odvođenje Srba u logore, isterivanje iz zemlje i bezobzirno ubijanje i ljudi i žena i dece. Odvedeni su sveštenici srpski sa porodicama, matične knjige pravoslavne predate su župnicima katoličkim, crkve rušene, manastiri pljačkani, a narod srpski prisiljavan da ostavi svoju pravoslavnu veru i prelazi u katoličku. U svim ovim nedelima imalo je udela nažalost i katoličko sveštenstvo (...)*

*(... Takođe je proteran iz Zagreba teško oboleli mitropolit Dositej, a iz Mostara episkop Nikolaj, koje su ustaše strašno maltretirali i mučili, čupajući im bradu i prebijajući ih. Ustaše su 17. jula 1941. odveli iz Plaškog vladiku Savu Trlajića u nepoznatom pravcu. (...) Danas na teritoriju Hrvatske nema više ni jednog sveštenika, sem onih u kazamatima. Kada se zna da na toj teritoriji ima osam pravoslavnih eparhija, s velikim brojem sveštenika, onda se može shvatiti i sav užas ovih mera. Na taj način pravoslavlani i srpski narod ostaje bez duhovnih pastira, prepušten na milost i nemilost ustaškim katoličkim vlastima (...)*"

Memorandum su zasnovani na obavještenjima dobivenim od deportiraca i izbjeglica iz NDH. Drugom memorandumu je dodata i detaljna lista Srba ubijenih na teritoriji NDH po srezovima pa i mjestima, kao i popis štete nanesene crkvama i manastirima. Ukupan broj Srba ubijenih u ustaškoj državi za prva četiri mjeseca vladavine ustaškog režima (od aprila do početka avgusta) naveden je sa 180.000 ljudi.

U memorandumima se podilazi Nijemcima, iako su i oni upotrebljavali masovne metode odmazde da bi ugušili ustanak. Taj ton je bio namjeran, kako je rekao jedan od onih koji su ih pisali. Tekst memoranduma je pisao Pero Slijepčević, hercegovački Srbin, koji je tridesetih godina bio profesor Filozofskog fakulteta u Skoplju. Autori su se nadali da će to podilaženje molbama, umjesto gnjeva, izazvati velikodušnost njemačkih vlasti, pa i intervenciju kod Paveličeve vlade. Kopije memoranduma dostavljene su i britanskoj vladi i Anklikanskoj crkvi, a zatim je njihov sadržaj objavljen u SAD-u. Najprije je štampan u listu *Amerikanski Srbobran* 4. XI 1941. Puni tekst drugog memoranduma objavljen je u istom listu u brojevima od 23. i 27.-30. oktobra, te 2. i 4.-6. novembra 1942. godine.

U tim dokumentima se implicitno kaže da hrvatski narod u cjelini treba da snosi odgovornost za ustaško nasilje. To je izazvalo reagovanje hrvatskih ministara u izbjegličkoj vladi. Time su još više zaoštreni odnosi među ministrima. Posebno su porasli antagonizmi srpskih i hrvatskih iseljenika u Sjedinjenim Američkim Državama.<sup>125</sup>

Dr Rudolf Bičanić je dao primjedbe na memorandum SPC-a. Napisao ih je u decembru 1941. godine u Londonu.<sup>126</sup>

Memorandum je izazvao žustre rasprave i protivrječna mišljenja. O njemu se pričalo i u Vatikanu. Don Kerubin Šegvić boravio je tada u Rimu u tajnoj misiji upućenoj od strane poglavnika NDH dr. Ante Pavelića. Šegvić je tim povodom zabilježio u svoj dnevnik: "Sve što se širi po Italiji o Hrvatskoj zaudara klevetom. Sve je iskričljivo, ili izmišljeno. Prikazuju nas kao čopor barbara i ljudoždera. To treba razpršiti".

125. Sava N. Kozanović, *Šta se moglo videti iz emigracije*, Beograd, 1945., str. 13-32; Branko Čubić, *Zapisi iz tudine*, Sarajevo, 1940., str. 62-76.

126. B. Križman, *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943.*, Globus, Zagreb, 1981., str. 262 i 263.